

การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. 2411 – 2453)

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
มิถุนายน 2555

การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. 2411 – 2453)

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

มิถุนายน 2555

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. 2411 – 2453)

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
มิถุนายน 2555

มาโนชญ์ มุลทรัพย์. (2555). การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 – 2453). สารนิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์).

กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์:

อาจารย์ปิยะนาถ อังควาณิชกุล

สารนิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 – 2453 จุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาด้านการศึกษาของสตรีไทยและวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้หลักฐานเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรองเป็นหลักฐานประกอบการศึกษาเพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในช่วงเวลาดังกล่าว โดยสาระสำคัญที่สรุปได้ดังนี้

การศึกษาของคนไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสงฆ์ถือว่า มีบทบาทในการให้การศึกษาเล่าเรียนกับประชาชนทั่วไปโดยเฉพาะเด็กผู้ชาย พระสงฆ์จะทำหน้าที่เป็นครูให้ความรู้กับเด็กผู้ชายที่มาเล่าเรียนส่วนเด็กผู้หญิงนั้นจะมีโอกาสน้อยมากในการศึกษาเล่าเรียน ยกเว้นสตรีชั้นสูง ได้แก่ เชื้อพระวงศ์หรือลูกขุนนางที่มีฐานะดีก็จะส่งบุตรหลานของตนไปศึกษาในพระบรมมหาราชวังตามสำนักต่างๆ ส่วนสตรีสามัญนั้น จะได้รับการอบรมงานบ้านงานเรือนจากมารดาเพราะสังคมไทยสตรีถูกวางบทบาทและสถานภาพที่แตกต่างกับบุรุษ เช่น หญิงเป็นช่างทำหลัง ยกให้สามีเป็นผู้นำ หรือในทางกฎหมายสถานภาพของสตรีในวัยเยาว์เป็นทรัพย์สินของบิดามารดา และเมื่อเติบโตมีครอบครัวก็เป็นทรัพย์สินของสามีคอยปรนนิบัติสามี ส่วนการศึกษาในระบบสังคมไทยในยุคจารีตเกรงว่าเมื่อสตรีรู้หนังสือมากแล้วจะเขียนเพลงยาวกับบุรุษซึ่งไม่เหมาะสมกับวัฒนธรรมประเพณีของไทย

หลังจากการเข้ามาของชาติตะวันตกสถานภาพและบทบาทของสตรีไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมโดยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มิชชันนารีเข้าไปสอนหนังสือให้แก่พระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบรมมหาราชวัง ขณะเดียวกันทรงอนุญาตให้มิชชันนารีเปิดโรงเรียนสอนสตรีสามัญทั้งในพระนครและนอกพระนคร พร้อมทั้งยังมีการปฏิรูปกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสตรีเพื่อให้มีโอกาสทางสังคมและการศึกษามากยิ่งขึ้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงวางรากฐานการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยในหลายประการ เช่น การปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม รวมไปถึงด้านการศึกษาซึ่งพระองค์ทรงให้ความสำคัญในเรื่องการศึกษาแก่ประชาชนเป็นอย่างมากเพราะการศึกษา

เป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศให้มั่นคงสืบไป ดังนั้นพระองค์จึงทรงริเริ่มให้มีการจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นในเขตพระนครและกระจายออกไปตามหัวเมืองต่างๆ ในเวลาต่อมา

กล่าวได้ว่าการศึกษาของสตรีในระบบโรงเรียนขยายตัวช้ากว่าเมื่อเปรียบเทียบกับโรงเรียนผู้ชายอันเนื่องจากขาดงบประมาณและบุคลากรทางการศึกษาแต่ก็นับได้ว่าการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม วัฒนธรรมและค่านิยมเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของสตรีไทยจนนำไปสู่การพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ ในเวลาต่อมา

A CHANGE IN EDUCATION OF THAI WOMEN IN THE REIGN OF KING RAMA V

(1868 – 1910)

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements

For the Master of Education Degree in History

at Srinakharinwirot University

June 2012

Manot Moonsap. (2012). *A Change in Education of Thai Women in The Reign of King Rama V (1868 – 1910)*. Master's Project, M.Ed. (History). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. Project Advisor. Piyanard Ungkawanichakul

The purpose of this thesis is to study the history of women education in Thailand and analyze the changes in the reign of King Rama V through primary and secondary documents. The findings can be concluded as follows :

First, regarding the education in Thailand prior to the reign of King Rama IV, monks played an important role for the commoners, especially boys. As for girls, they lacked the opportunity in education except women in high society, including royal family members. Noble families liked to send their children to study in the royal palace in different schools. Regarding female commoners, they were taught at home about household subjects by their mothers. According to Thai tradition, men and women had different status and roles. Women were supposed to follow men who were the leaders of their family. In legal aspect, women were considered as an asset of their parents, and when they were married, they became an asset of their husband. Importantly, Thai society did not favor women education for fear that women would be able to contact men easily such as by writing poems which was against the social value at that time.

Second, when Thailand became more open to westerners, status and role of women in Thailand started to change. King Rama IV permitted missionaries to teach princes and princesses in the royal palace and let the missionaries to establish women schools in Bangkok and outside Bangkok. In addition, new laws were enacted to increase social and education opportunity of Thai women.

Third, in the reign of King Rama V, he set a foundation of reforms to modernize countries in many aspects including administration, economy, society, culture and education. He also focused on education of his people because education was essential to develop the country sustainably. As a consequence, he initiated building women schools in Bangkok and later in other cities of the kingdom.

In conclusion, although the education of women in school system expanded slowly compared with men due to the lack of budget and educational personnel, the changes in the education of Thai women during the reign of King Rama V was a significant factor that led to social, cultural and value changes regarding women working outside home and this has led to further developments.

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ประธานกรรมการบริหารหลักสูตร และคณะกรรมการสอบได้
พิจารณาสารนิพนธ์เรื่อง การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 – 2453) ของ มาโนชญ์ มุลทรัพย์ ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ของ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

.....
(อาจารย์ปิยะนาถ อังควาณิชกุล)

ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร. ชาศริต ชุ่มวัฒน์)

คณะกรรมการสอบ

..... ประธาน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาวิตรี พิสนุพงศ์)

..... กรรมการสอบสารนิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชมพูนุท นาครีรักษ์)

..... กรรมการสอบสารนิพนธ์

(อาจารย์ปิยะนาถ อังควาณิชกุล)

อนุมัติให้สารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษา
มหาบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีคณะสังคมศาสตร์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชลวิทย์ เจียรจิตต์)

วันที่ เดือน มิถุนายน พ.ศ. 2555

ประกาศคุณูปการ

สารนิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงด้วยการดูแลเอาใจใส่และให้ความช่วยเหลืออย่างดียิ่งของคณาจารย์ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ปิยะนาถ อังควาณิชกุล อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร. ชาศริต ชุ่มวัฒนะ ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ศาวิตรี พิณนุพงศ์ ประธานกรรมการสอบสารนิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชมพูนุท นาศิริภักษ์ กรรมการสอบสารนิพนธ์ ที่กรุณาแนะนำให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งรวมถึงการแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยการดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดี

ขอกราบขอบพระคุณมาเซอร์เวโรนิกา ประราศรี และคณะครูโรงเรียนช่างตาครูส์ศึกษาทุกท่าน ที่ให้ความช่วยเหลือในการหาแหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาและวิจัยรวมทั้งให้ความช่วยเหลือผู้วิจัยในทุกเรื่อง

คุณค่าประโยชน์ใดๆจากสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องบูชา บิดา มารดา ครู อาจารย์และผู้มีคุณทุกท่านที่ได้อบรมสั่งสอนชี้แนะแนวทางการศึกษาแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

สุดท้ายนี้ ขอขอบพระคุณผู้มีพระคุณทุกท่าน ผู้เป็นแรงบันดาลใจและกำลังใจที่ทำให้ผู้วิจัยได้ทำสารนิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยดี

มานิชญ์ มุลทรัพย์

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ.....	ก
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	จ
จุดมุ่งหมายของการศึกษา.....	ฉ
ความสำคัญของการศึกษา.....	ช
ขอบเขตการศึกษา.....	ซ
วิธีการดำเนินการวิจัย.....	ฌ
1 สภาพการศึกษาของสตรีไทยในอดีตถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	1
ปัจจัยการกำหนดสถานภาพของสตรีไทย.....	1
คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา.....	1
ขนบธรรมเนียมประเพณี.....	3
สถานภาพและบทบาทของสตรีไทย.....	3
สตรีชั้นสูง.....	4
สตรีสามัญชน.....	6
ความแตกต่างทางสถานภาพและหน้าที่ของสตรี.....	7
ด้านครอบครัว.....	7
ด้านกฎหมาย.....	8
ด้านสังคม.....	8
ด้านอาชีพ.....	9
การศึกษาของสตรีไทย.....	10
การศึกษาของสตรีชั้นสูง.....	12
การศึกษาของสตรีสามัญชน.....	18
2 ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทย.....	20
ปัจจัยภายนอก.....	21
การเข้ามาของชาติตะวันตก.....	21
วิทยาการสมัยใหม่แบบตะวันตก.....	23

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
2 (ต่อ)	
บทบาทของชาวตะวันตกต่อการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา.....	26
ปัจจัยภายใน.....	30
การปฏิรูปประเทศตามแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	30
การปฏิรูปประเทศตามแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	38
บทบาทของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ.....	40
เมียในฐานะเพื่อนคู่คิด.....	40
แม่ในฐานะครูคนแรก.....	41
แม่เรือนผู้รอบรู้.....	42
3 การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	43
การวางรากฐานด้านการศึกษาของสตรีไทย.....	43
สตรีชั้นสูงสตรี.....	43
สตรีสามัญชน.....	44
การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในสังคมไทย.....	45
การจัดการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	45
พระราชโบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการศึกษาของสตรีไทย.....	46
การดำเนินงานด้านการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	48

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
2 (ต่อ)	
การจัดตั้งโรงเรียนของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	51
การจัดตั้งโรงเรียนของสตรีไทยโดยมิชชันนารี.....	51
การจัดตั้งโรงเรียนของสตรีไทยโดยรัฐ.....	55
การจัดตั้งโรงเรียนของสตรีไทยโดยเอกชน.....	59
การจัดตั้งโรงเรียนวิชาชีพครู.....	60
โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้.....	62
สตรีที่มีบทบาทในการส่งเสริมด้านการศึกษา.....	63
สตรีชั้นสูง.....	63
สตรีสามัญชน.....	72
4 ผลของการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทย.....	74
ผลของการเปลี่ยนแปลงในด้านจำนวนโรงเรียนของสตรีไทย.....	74
ผลของการเปลี่ยนแปลงในด้านจำนวนนักเรียน.....	77
ผลของการเปลี่ยนแปลงในด้านหลักสูตรการศึกษาของสตรีไทย.....	78
การประกอบอาชีพของสตรีไทย.....	79
อาชีพครูผู้หญิง.....	79
อาชีพพยาบาล.....	82
การเข้าสมาคม.....	83
5 บทสรุป.....	86
บรรณานุกรม.....	88
ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์.....	94

บทนำ

ภูมิหลัง

สถานภาพสตรีไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศยังไม่ได้รับการยกย่องหรือเปิดโอกาสให้มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกับชายเท่าใดนัก ค่านิยมดังกล่าวมีสาเหตุมาจากการรับอิทธิพลคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่าสตรีเป็นผู้ที่ก่อให้เกิดกิเลสแก่บุรุษ ทำให้บุรุษไม่สามารถเอาชนะความหลุดพ้นได้ในด้านของขนบธรรมเนียมประเพณีไทยนั้นสตรีถูกวางบทบาทและสถานภาพที่แตกต่างไปจากบุรุษ ในขณะที่บุรุษได้รับการศึกษาและการอบรมให้มีความรู้ความสามารถเพื่อเป็นผู้นำประกอบอาชีพนอกบ้าน รับราชการ แต่ในขณะเดียวกันสตรีไทยกลับขาดสิทธิและเสรีภาพ มีแต่ภาระหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายเนื่องจากค่านิยมในสังคมไทยที่ถือว่า “หญิงเป็นช้างเท้าหลัง” ยกให้สามีเป็นผู้นำ แม้แต่การกินอยู่ฝ่ายหญิงก็ต้อง “ตื่นก่อน นอนทีหลัง” สตรีไทยจึงมีหน้าที่ปรนนิบัติสามีและดูแลงานบ้านงานเรือน หรือประกอบอาชีพทำไร่ทำนาซึ่งไม่จำเป็นต้องมีความรู้ สตรีไทยจึงไม่ได้รับโอกาสทางการศึกษา แต่จะได้รับเพียงการฝึกฝนงานบ้านงานเรือนเท่านั้น ในทางกฎหมายสถานภาพของสตรีในวัยเยาว์ให้เป็นทรัพย์สินของบิดามารดา และเมื่อเติบโตมีครอบครัวแล้วสตรีก็ถูกกำหนดให้เป็นเสมือนทรัพย์สินของสามี¹ ข้อกำหนดในกฎหมายเก่าที่มีการใช้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาได้กล่าวถึงสตรีไทยในอดีตว่ามีสิทธิและอำนาจในการตัดสินใจในชีวิตของตนเองหรือสามารถปกป้องเรียกร้องสิทธิของตนเองได้

สตรีไทยในสมัยอยุธยามีสถานภาพที่ตกต่ำ เนื่องจากกฎหมายได้กำหนดสถานภาพของสตรีไทยไว้ เช่น พระอัยการลักษณะผัวเมีย พระอัยการลักษณะมรดก ต่างก็มีการบัญญัติ ตลอดจนสร้างค่านิยมให้สตรียึดถือปฏิบัติในกรอบจารีตประเพณีโดยเคร่งครัด ในด้านสังคมสถานภาพของสตรีไทยนั้นพิจารณาได้จากพระอัยการลักษณะผัวเมียที่แสดงให้เห็นว่าสังคมในสมัยนั้นยอมรับให้ชายมีภรรยาได้หลายคน โดยจะเห็นจากคำกล่าวเรียกภรรยาที่มีหลายคำ ได้แก่ ภรรยาหลวง ภรณยาน้อยหรืออนุภรรยา ทาสภรรยา (เมียทาส) แต่สังคมไม่ยอมรับหรืออนุญาตให้หญิงมีสามีเกินหนึ่งคนได้ ในพระอัยการลักษณะผัวเมียได้กล่าวถึงบทลงโทษหญิงที่มีชู้ไว้หลายสถาน ตั้งแต่เอาเฉลวปะหน้า ทัดดอกชบาแดงสองหู สักรูปชายชู้ที่แก้ม หรือแม้กระทั่งอนุญาตให้สามีฆ่าชายชู้และภรรยาของตนได้โดยไม่มีความคิดในกรณีที่จับชายชู้ขณะร่วมประเวณีกับภรรยาของตนได้² ซึ่งแสดงถึงความเสียเปรียบของสตรีในทางกฎหมายอย่างชัดเจนในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสามีและภรณยานั้น เป็นความสัมพันธ์ที่สามีมีอำนาจเหนือภรรยา ภรรยาต้อง

¹ ปิยะนาถ อังควาณิชกุล: และ สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ. (2552). *ภาพลักษณ์สตรีไทยจากเอกสารชาวตะวันตกในสมัยอยุธยา*. วารสารประวัติศาสตร์. หน้า 59.

² พระอัยการลักษณะผัวเมียบทที่ 7. อ้างจากลำพวรรณ น่วมบุญลือ. (2523). *สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทย*. หน้า 5.

เคารพเชื่อฟังสามี อยู่ในโอวาทของสามีไม่ต่างจากบุตรกับบิดา ดังนั้นภรรยาไม่จำเป็นที่จะต้องได้รับการศึกษาตามอักขรวิธีมากนัก เพียงเรียนในเรื่องงานบ้านงานเรือนเพื่อปรนนิบัติรับใช้สามีก็เพียงพอ

สมัยธนบุรีสถานภาพสตรีไทยไม่แตกต่างจากสมัยอยุธยา อีกทั้งเป็นช่วงของการทำสงคราม ซึ่งบ้านเมืองในขณะนั้นอยู่ในฐานะข้าวยากหมากแพง ผู้คนได้กระจัดกระจายไปตามที่ต่างๆ เพื่อหนีภัยจากสงคราม จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้นำกฎหมายตราสามดวงมาชำระใหม่ พร้อมทั้งได้มีการตราพระราชกำหนดเพิ่มเติมขึ้นอีก เช่น หญิงจะมีสามีได้ต้องได้รับการยินยอมจากบิดามารดา หญิงสาวที่มีบิดามารดาอยู่ ถือว่าอยู่ในอำนาจของบิดามารดา เมื่อจะมีสามีต้องให้บิดามารดายินยอมเสียก่อน¹

สำหรับในเรื่องการศึกษานั้นประชาชนนิยมนำบุตรหลานไปศึกษาที่วัดโดยมีพระอาจารย์เป็นผู้อบรมสั่งสอนทั้งในด้านอักขรวิธี กิริยามารยาท พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาแก่ประชาชน ในขณะเดียวกันสตรีไม่ได้รับโอกาสทางการศึกษาเพราะค่านิยมในสังคมไทยเห็นว่าเด็กผู้หญิงไม่จำเป็นต้องรู้อักขรวิธี อีกทั้งพระสงฆ์ไม่สามารถสอนเด็กผู้หญิงได้² แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าสตรีเองจะไม่มีโอกาสทางการศึกษาเสียทีเดียวเพราะการจัดการศึกษาที่เกี่ยวกับสตรีนั้นมี 2 ลักษณะ คือ กลุ่มสตรีชั้นสูงและกลุ่มสตรีสามัญชน การศึกษาของสตรีชั้นสูงมีทั้งสตรีที่เป็นเชื้อพระวงศ์ บุตรีขุนนาง บุตรีคหบดี วิชาที่เรียนได้แก่ การอ่านเขียนภาษาไทยระดับพื้นฐาน การฝึกกิริยามารยาทและการฝีมือระดับสูง ส่วนสตรีสามัญชนนั้น สตรีจะได้รับการถ่ายทอดฝีมืองานบ้านงานเรือนตามความชำนาญของมารดา แม้ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สถานภาพของสตรียังไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลจากการเข้ามาของชาติตะวันตกและการทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษในพ.ศ. 2398 ทำให้สยามต้องเสียเปรียบหลายประการ ทั้งยกเลิกการผูกขาดทางการค้า การถูกจำกัดการเก็บภาษีเข้าได้เพียงร้อยละ 3 และการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตซึ่งทำให้ไทยเสียเปรียบในเรื่องอำนาจทางการศาล สยามจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัย เพื่อให้รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกโดยการรับวิทยาการสมัยใหม่และวัฒนธรรมจากชาติตะวันตกมาปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย สิ่งที่ปรับเปลี่ยนมีทั้งด้านการปกครอง ด้านการทหาร ด้านเศรษฐกิจ ด้านกฎหมายและการศาล ด้านสังคมรวมทั้งการปรับปรุงด้านการศึกษาซึ่งมีผลอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสตรีไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระวิสัยทัศน์อันกว้างไกลและทรงตระหนักดีว่าการศึกษาโดยเฉพาะการเรียนภาษาอังกฤษนั้นจะสามารถทำให้เราติดต่อกับชาวตะวันตกได้ ดังนั้นพระองค์จึงได้สนับสนุนให้พระบรมวงศานุวงศ์และพระราชโอรสได้ศึกษา

¹ ลำพวรรณ น่วมบุญลือ. (2519). สติและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 43.

² เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 5.

ภาษาอังกฤษ สำหรับสตรีก็ทรงพระราชดำริว่า ควรจะเปิดโอกาสให้สตรีได้รับการศึกษาวิชานี้ โดยทรงว่าจ้างภรรยามิชชันนารีเข้าไปสอนภาษาอังกฤษแก่สตรีในวังด้วย ในทางกฎหมายนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีการยกเลิกบทบัญญัติเรื่อง สามีชายภรรยาเป็นทาส พ่อแม่ชายบุตรเป็นทาส โดยเจ้าตัวมิได้สมัครใจ¹ เนื่องจากทรงเห็นว่าเป็นกฎหมายที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างสตรีกับบุรุษ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสถึงกฎหมายเก่าที่ปฏิบัติต่อหญิงและชายอย่างไม่เท่าเทียมกันตอนหนึ่งใจความว่า “กฎหมายนี้เมื่อพิเคราะห์ดูเหมือนผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน หาเป็นยุติธรรมไม่ ให้ยกเลิกเสีย”² นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระบรมราชานุญาตให้พระสนมที่ไม่มีโอรสและธิดากับพระองค์ลาออกไปใช้ชีวิตนอกวังได้ และยังทรงเปิดโอกาสให้สตรีในวังได้ออกมาพบปะกับชาวต่างชาติในบางโอกาสเพื่อแสดงให้ชาวต่างชาติเห็นว่าพระองค์นั้นมีความคิดก้าวหน้าแบบชาติตะวันตกโดยเฉพาะในเรื่องของสตรีซึ่งชาวตะวันตกมองว่าค่านิยมในสังคมไทยเป็นการกดขี่สตรีและไม่ให้เสรีภาพ ต่อมาได้มีการจ้างนางแอนนา เลียวโนเวนส์มาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษและวิชาการตามการเรียนแบบตะวันตกให้แก่พระโอรสและพระธิดา ในพ.ศ.2408 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับฝึกการฝีมือให้แก่สตรีและเด็กโดยคณะมิชชันนารี คือ โรงเรียนการช่างสตรี (อรุณประดิษฐ์) ที่จังหวัดเพชรบุรี นับได้ว่าเป็นการเปิดโอกาสทางการศึกษาให้แก่สตรีไทยตามแบบตะวันตกเพื่อการพัฒนาประเทศในอนาคต

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการปฏิรูปสังคมอย่างต่อเนื่องรวมถึงการปฏิรูปการศึกษาซึ่งส่งผลให้สตรีชั้นสูงและสตรีสามัญชนมีโอกาสดำเนินการศึกษาแบบใหม่ ความคาดหวังหรือมุมมองของสถานภาพสตรีไทยได้เปลี่ยนจากเมียที่เป็นเพียงแม่บ้านแม่เรือนกลายเป็นภรรยาที่เป็นเพื่อนคู่คิด แม่นิฐานะครูคนแรก และแม่เรือนผู้รอบรู้³ สถานภาพของสตรีไทยได้รับการยอมรับให้มีความสำคัญมากขึ้นในฐานะของภรรยาที่เป็นเพื่อนคู่คิดที่สามารถช่วยเหลือแบ่งเบาภาระงานของสามีได้ ดังที่เห็นได้ชัดเจนในกรณีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปใน พ.ศ. 2440

นอกจากการสนับสนุนให้มิชชันนารีตั้งโรงเรียนสตรี คือโรงเรียนกุลสตรีวังหลังในพ.ศ.2417 ซึ่งต่อมาคือโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย และการก่อตั้งโรงเรียนสตรีที่จังหวัดเชียงใหม่ ในพ.ศ. 2418 ต่อมาพระราชทานนามภายหลังว่าโรงเรียนพระราชชายาซึ่งปัจจุบันคือโรงเรียนดาราวิทยาลัย พระบาทสมเด็จพระ

¹ ลำพวรรณ น่วมบุญลือ. (2519). สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 101.

² ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 – 2411. (2511). หน้า 278.

³ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 14.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้รัฐบาลสร้างโรงเรียนสำหรับสตรีขึ้นเป็นครั้งแรกในพ.ศ. 2423 โดยรับบุตรหลานของเจ้านายเข้าเรียน ได้แก่ โรงเรียนสตรีสุนันทาลัย โรงเรียนเสาวภา และโรงเรียนราชินี ตามลำดับ รวมถึงให้กระทรวงธรรมการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการจัดสร้างโรงเรียนเอกชน เช่น โรงเรียนสตรีวิทยา โรงเรียนศึกษานารี เพื่อเปิดโอกาสให้สตรีได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้พร้อมทั้งเรียนรู้เรื่องการเข้าสมาคม และการเป็นแม่บ้านแม่เรือน สตรีในสมัยนี้จึงมีลักษณะภายนอกสอดคล้องกับค่านิยมตะวันตก คือสามารถออกสมาคมต้อนรับชาวต่างชาติได้ มีความรู้พื้นฐานมากพอที่จะรับฟังความคิดเห็นและปัญหาของสามี อันเนื่องมาจากบริบทของประเทศไทยเองในตอนนั้นที่ตกอยู่ภายใต้ค่านิยมของชาติตะวันตก นอกจากนี้ยังมีความคาดหวังจากสังคมว่าสตรีจะต้องเป็นแม่เรือนที่มีความรอบรู้

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเร่งปฏิรูปการศึกษาควบคู่กับการพัฒนาในงานด้านต่างๆ ก็ตามที แต่การศึกษาสำหรับสตรีนั้นก็ยังมีอุปสรรคเป็นอย่างมาก ทั้งในเรื่องของงบประมาณ บุคลากรที่จะมาให้ความศึกษา หรือแม้แต่ค่านิยมของผู้ปกครองที่ไม่นิยมให้สตรีเข้ารับการศึกษาก็ทำให้สถานภาพของสตรีทางด้านการศึกษาไม่ได้รับการพัฒนาเท่าที่ควรจนมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีการออกพระราชบัญญัติการประถมศึกษาขึ้น เพื่อบังคับให้เด็กชาย และเด็กหญิง จำเป็นที่จะต้องเข้ารับการศึกษาระดับบังคับ ซึ่งทำให้เด็กหญิงได้เข้ามาสู่ระบบการศึกษามากขึ้น

พัฒนาการด้านการศึกษาของสตรีไทยจากอดีตมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยมีผลมาจากการเข้ามาของชาติตะวันตกซึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของสตรีไทย จากแนวความคิดของชาวตะวันตกที่มองว่า ค่านิยมของคนไทยที่ไม่นิยมให้สตรีออกมามีบทบาททางสังคม และสถานภาพของสตรีนั้นด้อยกว่าชายเป็นสิ่งที่ล้าหลัง จำเป็นอย่างยิ่งที่ชาวตะวันตกจะได้นำความคิดในเรื่องของบทบาทและหน้าที่ของสตรีให้มีมากขึ้นในสังคม จึงนำไปสู่การปฏิรูปประเทศตามแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทำให้สตรีไทยได้รับโอกาสทางการศึกษา มิใช่เป็นเพียงแต่มีความรู้ในเรื่องการเย็บปักถักร้อย งานบ้านงานเรือนแต่เพียงอย่างเดียว แต่สตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศนั้นจำเป็นต้องได้รับการศึกษาในด้านอักษรวิธี เพื่อเป็นเมียที่ดีในฐานะเพื่อนคู่คิด แม้อันฐานะครุคนแรก และแม่เรือนผู้รอบรู้¹ จึงนำไปสู่การจัดตั้งสถานศึกษาเพื่อให้สตรีมีโอกาสทางการศึกษามากขึ้นและยังเปิดโอกาสให้สตรีได้มีโอกาสประกอบสัมมาอาชีพเลี้ยงตัวเองได้ เช่น อาชีพครู อาชีพพยาบาล เป็นต้น

¹ เปรณสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 17.

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการค้นคว้าเรื่อง การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411-2453) มีดังนี้

บุญยงค์ เกศเทศ. (251). งานวิจัยเรื่อง *สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ.2325 - 2394 (ร.1 - ร.3)*. งานวิจัยเรื่องนี้ได้กล่าวถึงสถานภาพของสตรีไทยผ่านงานวรรณกรรม ที่มีคุณค่าในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์เช่น บทละครเรื่องอิเหนาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยกย่องนางสอนน้องคำฉันท์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพของสตรี ไม่มีสิทธิและโอกาสทางสังคม ไม่ได้รับการยกย่อง โดยใช้วรรณกรรมเป็นตัวหลักในการดำเนินเรื่องเช่น เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หรือแม้แต่เรื่อง กากีกลอนสุภาพ ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ต่างก็ได้กล่าวถึง สถานภาพของสตรีในสังคมว่ามีความเป็นอยู่ที่แตกต่างไปจากบุรุษ ต้องทำงานหนักแต่ไม่ได้รับความรู้ในด้านของการศึกษาอบรม สิทธิในการได้รับความคุ้มครองจากรัฐ หรือแม้แต่ ในหญิงด้วยกันเองก็ยังมี ความแตกต่างทางชนชั้น รวมทั้งในเรื่องของการแต่งงานสตรีนั้นก็เสียเปรียบมาโดยตลอด

ลำพวรรณ น่วมบุญลือ. (2519). *งานวิจัยเรื่อง สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์*. งานวิจัยเรื่องนี้มุ่งเสนอให้เห็นถึงสิทธิและหน้าที่ของสตรีผ่านทางกฎหมายที่สำคัญ คือ พระอัยการลักษณะผิดเมียในกฎหมายตราสามดวง ได้อธิบายถึงความเสียเปรียบของสตรีไทยโดยผ่านความเชื่อทางศาสนา ทางคัมภีร์ธรรมศาสตร์ การแบ่งชนชั้นของสตรีตามระบบศักดินาทำให้เกิดการเสียเปรียบของสตรี มาจนถึงการแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิสตรี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ไขปรับปรุงกฎหมายเดิมให้ดีขึ้นโดยเฉพาะในเรื่องของสิทธิสตรี เช่น การถวายฎีการ้องทุกข์ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ดี ในการเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพให้แก่สตรี และนำไปสู่การใช้กฎหมายแรงงานและการประกอบอาชีพของสตรี

เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). *งานวิจัยเรื่อง ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 - 2479*. งานวิจัยเรื่องนี้มุ่งเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสตรีไทยทางด้านอาชีพครูในอดีตว่าเป็นอย่างไรบ้างและสาเหตุใดจึงทำให้เกิดการปฏิรูปทางการศึกษา มาจนถึงการขยายตัวของการศึกษาในสมัยปฏิรูปประเทศทำให้สตรีมีโอกาสได้รับการศึกษามากขึ้น เป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิดความต้องการครูผู้หญิงในด้านสถานภาพนั้นแม้ครูผู้หญิงจะเป็นที่ยอมรับในสังคมไทย แต่สถานภาพของครูผู้หญิงก็ยังด้อยกว่าครูผู้ชายอยู่ดี โดยงานวิจัยนี้ได้มีการศึกษาในช่วงระยะเวลาที่รัฐได้เริ่มจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงขึ้นอย่างเป็นทางการ คือ โรงเรียนฝึกหัดครูเบญจมาชลาศัย โดยมีการจัดการเรียนการสอนเพื่อฝึกหัดสตรีให้เป็นครู นอกจากนี้ยังกล่าวถึงสถานภาพของอาชีพครูที่ได้รับการยอมรับจากสังคมไทย ความภาคภูมิใจของสตรีที่ประกอบอาชีพครู และความแตกต่างทางสถานภาพของครูผู้หญิงกับครูผู้ชายในสังคมไทย มาจนถึงการ

ประกาศใช้พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนพ.ศ.2479 ซึ่งส่งผลให้สถานภาพของอาชีพครูผู้หญิงได้รับการแก้ไขในระดับหนึ่ง

เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542). งานวิจัยเรื่อง แนวความคิดเรื่อง “การเข้าสมาคม” และผลกระทบ ต่อสตรีไทย พ.ศ.2461-2475. งานวิจัยเรื่องนี้ได้กล่าวถึง “การเข้าสมาคม” ของสตรีตั้งแต่รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งถึงมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองกล่าวถึงบทบาทของสตรีโดยถือว่าเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญของชาติ แนวความคิดดังกล่าวได้รับการยอมรับจากคนชั้นสูง และคนชั้นกลางใน สังกศไทย สตรีมีโอกาสได้รับการศึกษาแบบตะวันตกเพื่อฝึกหัดมารยาทการเข้างานสังคม นอกจากนี้ แนวความคิดดังกล่าวยังเป็นปัจจัยให้มีการยอมรับระบบสหศึกษา ซึ่งส่งผลให้สตรีชั้นสูง และชั้นกลางมี โอกาสได้รับการศึกษาในระดับอุดมศึกษาและในขณะเดียวกันสตรีชั้นล่างก็มีโอกาสได้รับการศึกษาขั้น พื้นฐาน รวมถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีในสมัยนั้น เช่นการคบเพื่อนต่างเพศ และการ แต่งกายของสตรีในสมัยนี้ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะเห็นได้ว่าผู้ศึกษาแต่ละท่านได้พิจารณาในเรื่องสถานภาพ ของสตรีในแง่มุมต่างกัน ตามประสบการณ์และความสนใจของแต่ละบุคคล ซึ่งได้มีการเสนอข้อเท็จจริง และแสดงข้อคิดเห็นกันอย่างหลากหลาย ผู้วิจัยมีความประสงค์ที่จะศึกษาสถานภาพของสตรีทางด้าน การศึกษาโดยเชื่อมโยงสถานภาพของสตรีไทยหลังการเข้ามาของชาติตะวันตก ซึ่งทำให้เกิดการตื่นตัวใน เรื่องของสิทธิและสถานภาพของสตรีเป็นอย่างมาก โดยผู้วิจัยพยายามชี้ให้เห็นถึงข้อเท็จจริงที่ว่า การเข้า มาของชาติตะวันตกทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของสถานภาพของสตรีไทย ส่งผลต่อการ เปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของสตรีในยุคปัจจุบัน

จุดมุ่งหมายของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เพื่อวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความสำคัญของการศึกษา

ผลของการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยคาดว่าจะประโยชน์ทั้งในด้านการศึกษา สังคม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และประวัติศาสตร์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยดังนี้

1. จะทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. จะทำให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาที่มีผลต่อสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ขอบเขตการศึกษา

ศึกษาและวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและผลของการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาที่มีต่อสตรีไทยในพ.ศ. 2411 – 2453

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical description) โดยการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) ทั้งเอกสารชั้นต้น อาทิเช่น เอกสารจดหมายเหตุ พระราชหัตถเลขา วรรณคดีต่างๆที่เกี่ยวข้อง ส่วนเอกสารชั้นรอง เช่น หนังสือวิทยานิพนธ์ บทความจากหนังสือ วารสาร โดยทำการค้นคว้าจากหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น

บทที่ 1

สภาพการศึกษาของสตรีไทยในอดีตถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สังคมไทยในอดีตเป็นสังคมแบบเรียบง่าย พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีชีวิตขึ้นอยู่กับธรรมชาติ การประกอบอาชีพจะอาศัยแม่น้ำ ลำคลอง เช่นการทำกรเกษตรซึ่งถือเป็นอาชีพหลักของคนไทย มีความเคารพในผู้อาวุโส อาจหมายถึงผู้สูงอายุ ด้วยคุณวุฒิและวัยวุฒิ มีความเชื่อว่าผู้อาวุโสมีประสบการณ์ มีความสามารถ การเคารพผู้อาวุโสจะทำให้มีความสุขและเจริญก้าวหน้า ยึดมั่นในจารีตประเพณี คนส่วนใหญ่ต่างยอมรับกฎเกณฑ์ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม และต้องรักษาแบบแผนไว้สืบต่อไป การไม่ปฏิบัติตามย่อมจะถูกตำหนิและเป็นที่ยังเกียจของสมาชิกในสังคม ยกย่องระบบศักดินา เป็นความเชื่อที่ว่าผู้มีบารมี ความร่ำรวย บุคคลในตระกูลสูงศักดิ์ คือ ผู้ที่เทพเจ้าบันดาลให้มาเกิดจึงได้รับการยกย่องและเกรงกลัวในสังคม ประชาชนมีความยึดมั่นในพระพุทธศาสนา วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เด็กผู้ชายก็จะได้รับการศึกษาจากพระสงฆ์ในเรื่องของการอ่านอักขรวิธี เลข ภาษาไทย ในขณะที่เดียวกันเด็กผู้หญิงก็จะได้รับการเรียนรู้จากมารดาในเรื่องการเย็บปักถักร้อย งานบ้านงานเรือน ส่วนในเรื่องการเรียนอักขรวิธีนั้น จะมีแต่ในพระบรมมหาราชวัง และตามสำนักของเจ้านายชั้นสูง สตรีที่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาจึงเป็นสตรีชั้นสูงและลูกของขุนนางในราชสำนัก

1. ปัจจัยการกำหนดสถานภาพของสตรีไทย

1.1. คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

ศาสนาถือได้ว่าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนโดยทั่วไป ความเชื่อและความศรัทธาทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เพราะเมื่อทำแล้วเกิดความสุขสบายใจ มีความสุขจากการทำบุญ ทำให้คนมีจิตดี มีความอ่อนโยน มีเมตตา กรุณา การประพฤติตามหลักธรรมคำสอนทำให้คนเป็นคนดี มีความเชื่อในเรื่องของกฎแห่งกรรม ละอายต่อการทำบาป แต่ในขณะเดียวกันคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับบุรุษและสตรีนั้นทำให้เกิดความแตกต่างทางสถานภาพโดยคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนานั้นให้ความสำคัญแก่ชายมากกว่าหญิง ยกย่องสามีว่าเป็นสิ่งที่ช่วยเซ็ดหน้าเซ็ดตาให้ภรรยา เช่นมีข้อความเปรียบเทียบในมหาเวสสันดรชาดก ทานกัณฑ์ ดังคำกล่าวของนางมัทรีว่า “...มีผิวเหมือนหนึ่งฉัตรแก้วกันเกศงามหน้างามเนตรทุกเวลา...”¹

คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาอีกอย่างหนึ่งที่เชื่อกันมาแต่โบราณ ถือว่าบุรุษมีค่ามากกว่าสตรี คือ เชื่อว่า “... ถ้าผู้ชายไปผิดลูกเมียผู้อื่น ตายไปจะต้องตกนรกขุมโลหะสิมพลี พร้อมกับหญิงผู้ผู้นั้น ครั้นชายผู้ผู้นั้นใช้โทษกรรมในนรกเสร็จสิ้นแล้ว จะต้องไปเกิดเป็นหญิง 500 ชาติ แล้วไปเกิดเป็นสัตว์ที่เขาตอน

¹ ลำพวรรณ น่วมบุญลือ. (2519). สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 15.

500 ชาติ แล้วจึงไปเกิดเป็นผู้ชายได้”¹ จากความเชื่อนี้แสดงให้เห็นว่าชายมีค่าสูงกว่าหญิง คนที่จะเกิดเป็นชายได้ต้องสะสมบุญบารมีไว้มาก ส่วนคนที่เกิดเป็นหญิงถือว่ามีกรรม ทั้งนี้เป็นเรื่องของประเพณีความเชื่อที่อิงพระพุทธศาสนา แต่ก็ได้ปรากฏพุทธบัญญัติที่ให้สิทธิเกี่ยวกับสตรีบ้างคือ พระพุทธวินัยบัญญัติว่า หญิงที่บวชมีทางบรรลุนิพพานพิเศษถึงซึ่งนิพพานได้เช่นเดียวกับชาย ด้วยเหตุนี้จึงทรงอนุญาตให้หญิงบวชเป็นภิกษุณีได้ ซึ่งผลปรากฏว่ามีภิกษุณีจำนวนมากบรรลุเป็นพระอรหันต์ เช่น นางมหาปชาบดีโคตรมี นางอุบลฉันทนา นางเขมา นางปฏาจารา นางธัมมทินนา เป็นต้น แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนายอมรับฐานะของสตรีว่ามีปัญญาความสามารถทัดเทียมชาย แต่หลังจากพุทธปรินิพพานแล้ว ข้อบังคับนี้ถูกแก้ไขใหม่ให้โอกาสหญิงบวชเป็นภิกษุณีได้ยากขึ้น คือต้องขอบวชกับภิกษุณีชั้นหนึ่งก่อนแล้วจึงบวชกับภิกษุสงฆ์อีกทีหนึ่ง ภายหลังมีข้อยุ่งยากทำให้มีภิกษุณีน้อยลงจนกระทั่งหมดไป สตรีจึงไม่มีโอกาสบวชเป็นภิกษุณีได้อีกต่อไป แม้ว่าปัจจุบันจะบวชเป็นชีได้ ก็ถือว่าได้กุศลไม่แรงเทียบเท่ากับชายที่บวชเป็นภิกษุ หรือแม้สามเณรก็ยังไม่เท่า²

การสะท้อนคติความเชื่อทางพุทธศาสนาของสังคมไทยได้ปรากฏในงานบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาในสมัยอยุธยาได้แก่

บันทึกของโยสต์ สเคาเติน (Joost Schouten) ชื่อว่าจดหมายเหตุของโยสต์ สเคาเติน ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1 กล่าวถึงแนวคิดของไทยในเรื่องสตรีกับพุทธศาสนา ที่เห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อพระสงฆ์ในการปฏิบัติพระวินัย หรือเป็นต้นตอแห่งกิเลส เพราะมีข้อความที่สื่อเป็นนัยให้เห็นว่ามีพระสงฆ์ที่สึกออกมาเนื่องจากความยั่วเย้าทางกามารมณ์ ทั้งยังมีการวางบทลงโทษที่รุนแรงสำหรับพระสงฆ์ที่ทำการร่วมประเวณีกับสตรี โดยกล่าวว่า

“...พระสงฆ์ที่ถูกเหตุทวนให้เป็นผู้มีฐานันดรศักดิ์สูงกว่าคนสามัญเหล่านี้จะทำการร่วมประเวณีกับหญิงมิได้ตามบทบัญญัติที่ห้ามไว้อย่างเด็ดขาดและมีบทลงโทษถึงขั้นถูกเผาทั้งเป็น แต่อย่างไรก็ดีเมื่อพระสงฆ์รู้สึกว่าจะไม่สามารถที่จะปฏิบัติตามพระวินัยต่อไปได้อีกแล้วก็มีสิทธิที่จะลาสมณเพศและผ้าเหลืองเสียได้ซึ่งก็มีบ่อยๆ และมีจำนวนมากที่สึกออกมาด้วยเหตุอื่นที่มีสาเหตุจากความยั่วเย้าจากกามารมณ์...”³

จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นแนวความคิดของ สเคาเตินในฐานะชาวต่างชาติ เกี่ยวกับเรื่องการละเมิดวินัยของสงฆ์จนเป็นเหตุให้ต้องสึก ไม่ได้เกิดจากสตรีในคติทางพระพุทธศาสนาแต่เห็นว่าการ

¹ ลำพรณ น่วมบุญคือ. (2519). สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 15 - 16.

² แหล่งเดิม. หน้า 19.

³ ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, สุรเชษฐ์ สุขลากิจ. (2552). ภาพลักษณ์สตรีไทยจากเอกสารชาวตะวันตกในสมัยอยุธยา. วารสารประวัติศาสตร์ 2552. (1): 66

จากการควบคุมความรู้สึกทางกามารมณ์ของพระสงฆ์ และเกิดจากการละเมิดพระธรรมวินัยของสงฆ์เองด้วย

ส่วนบันทึกของแชนแวนส์ที่ได้กล่าวถึง ข้อห้ามหลายข้อของพระภิกษุซึ่งมีข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับสตรี กล่าวคือมิให้พระสงฆ์ใกล้ชิดและมีความสัมพันธ์กับสตรีเพศหากพระสงฆ์ที่มีสัมพันธ์กับสตรีเพศจะถูกลงโทษอย่างหนัก แต่ก็ยังมีพระสงฆ์และสามเณรที่ประพฤติผิดในเรื่องนี้จนต้องถูกลงโทษได้กล่าวไว้ดังนี้

“... พระภิกษุที่ถูกจับได้คาหนังคาเขาว่า ประคบเมถุนกรรมกับบุคคลต่างเพศ เพราะเหตุว่าการประคบเมถุนกรรมและการเป็นขู้ขสาวในขณะที่อยู่ในสภาพพรหมจรรย์นั้น นับว่าเป็นการลบหลู่พระศาสนา และต้องระวางโทษถึงตายในการประหารที่ทารุณที่สุด...”¹

จากบันทึกของแชนแวนส์แสดงให้เห็นถึงความสำคัญทางพระพุทธศาสนากับสังคมไทยที่มีความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ซึ่งในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเห็นว่าสตรีเป็นผู้ที่ก่อให้เกิดกิเลสแก่บุรุษ ทำให้บุรุษไม่สามารถเอาชนะความหลุดพ้นได้ ดังนั้นเมื่อภิกษุผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาไปประคบเมถุนกรรมกับสตรี ภิกษุจึงจะต้องได้รับโทษที่รุนแรงเพื่อไม่ให้เป็นที่เยี่ยงอย่างในสังคมต่อไป

1.2. ขนบธรรมเนียมประเพณี

ในด้านของขนบธรรมเนียมประเพณีไทยนั้นสตรีถูกวางบทบาทและสถานภาพที่แตกต่างไปจากบุรุษ ในขณะที่บุรุษได้รับการศึกษาและการอบรมให้มีความรู้ความสามารถเพื่อเป็นผู้นำ ประกอบอาชีพนอกบ้าน รับราชการ แต่ในขณะเดียวกันสตรีไทยกลับขาดสิทธิและเสรีภาพ มีแต่ภาระหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายเนื่องจากค่านิยมในสังคมไทยที่ถือว่า “หญิงเป็นช้างเท้าหลัง” ยกให้สามีเป็นผู้นำ แม้แต่การกินอยู่ฝ่ายหญิงก็ต้อง “ตื่นก่อน นอนทีหลัง” สตรีไทยมีหน้าที่ปรนนิบัติสามีและดูแลงานบ้านงานเรือน หรือประกอบอาชีพทำไร่ทำนาซึ่งไม่จำเป็นต้องมีความรู้ สตรีไทยจึงไม่ได้รับโอกาสทางการศึกษา แต่จะได้รับเพียงการฝึกฝนงานบ้านงานเรือนเท่านั้น

2. สถานภาพและบทบาทของสตรีไทย

จากความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาทำให้สถานภาพและหน้าที่ของสตรีไทยนั้นแตกต่างไปจากบุรุษ เนื่องจากระบบของสังคมไทยนั้นบุรุษจำเป็นต้องออกจากบ้านไปเกณฑ์แรงงานทหารหรือในคราวที่บุรุษต้องไปราชการสงครามทำให้สตรีต้องรับภาระหน้าที่ในครอบครัวเช่น การทำไร่ ทำนา และค้าขาย ในขณะที่ตัวฐานะของสตรีในด้านนิตินัยกลับตกต่ำลง

¹ แหล่งเดิม. (1): 73.

กว่าเดิม ด้วยได้มีกฎหมายพระไอยการลักษณะต่างๆเกิดขึ้น เช่น พระไอยการลักษณะผิวเมีย พระไอยการลักษณะมรดก ต่างมีบทบัญญัติจำกัดสิทธิสตรีให้มีสถานภาพและบทบาทน้อยกว่าบุรุษ ตลอดจนสร้างค่านิยมให้สตรียึดถือปฏิบัติอยู่ในกรอบจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด โดยสามารถแบ่งสตรีออกได้ดังนี้

2.1 สตรีชั้นสูง

สตรีชั้นสูงจะมีบทบาทและหน้าที่บางประการที่แตกต่างจากสตรีสามัญชน กล่าวคือ

สตรีชั้นสูงบางคนอาจปรากฏบทบาททางการเมืองดังจะเห็นได้ว่าพระมเหสีและสนมบางพระองค์มีบทบาททั้งเป็นผู้อยู่เบื้องหลังอำนาจของพระมหากษัตริย์หรือช่วยราชการราชสำนักฝ่ายใน เช่น แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ พระสนมเอกของสมเด็จพระไชยราชา ได้เป็นถึงผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ของพระยอดฟ้า ซึ่งเป็นพระราชโอรสที่ยังทรงพระเยาว์ การช่วยดูแลราชสำนักฝ่ายในของกรมหลวงโยธาเทพและกรมหลวงโยธาเทพในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เป็นต้น

จะเห็นว่าสตรีชั้นสูงในราชสำนักนั้นนอกจากจะต้องศึกษาเล่าเรียนในเรื่องของการอ่านเขียนภาษาไทย การฝึกมารยาทและการฝีมือระดับสูงแล้ว สตรีชั้นสูงบางคนอาจได้มีโอกาสศึกษาเรื่องการเมืองการปกครองรวมถึงการศึกษสงคราม สตรีชั้นสูงอาจจำเป็นต้องเรียนรู้หรือฝึกหัดเพื่อต่อสู้ป้องกันตัวหรือนำมาใช้ในการช่วยศึกษสงคราม เช่น สมเด็จพระสุริโยทัย พระอัครมเหสีของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งนอกจากจะแสดงให้เห็นว่าพระนางมีความรู้ในการศึกษสงครามแล้วยังแสดงให้เห็นว่าทรงมีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว ยอมเอาชีวิตเข้าแลกระหว่างที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิกำลังจะเสียทีให้กับพระเจ้าแปร จนทำให้พระนางสิ้นพระชนม์บนคอช้าง¹

นอกจากนั้นแล้วสตรีชั้นสูงยังมีบทบาทสำคัญในการเมืองอีกสถานะหนึ่งคือเป็นผู้เชื่อมความสัมพันธ์ทางเครือญาติเพื่อเป็นการสร้างสัมพันธ์ไมตรีให้แน่นแฟ้นและทำให้เกิดความมั่นคงทางการเมืองการปกครองมากขึ้น เช่น พระวิสุทธิกษัตริ์ พระราชธิดาในสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับสมเด็จพระสุริโยทัย ซึ่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงพระราชทานให้แก่ขุนพิเรนทรเทพ ในการปราบขุนวรวงศาธิราชและแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ลงได้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงตระหนักถึงความสำคัญของขุนพิเรนทรเทพ จึงทรงสถาปนาให้เป็นพระมหาธรรมราชาปกครองเมืองพิษณุโลกซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญในฐานะเมืองที่ควบคุมหัวเมืองเหนือ² พระราชธิดาอีกพระองค์คือ พระเทพกษัตริ์ซึ่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงพระราชทานให้แก่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งล้านช้าง ในครั้งที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชมีพระราชสาส์นมาขอพระเทพกษัตริ์ เพื่อไปเป็นพระมเหสีของพระองค์ ซึ่งในครั้งนั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็ทรงเห็นสมควร

¹ กรมศิลปากร. (2512). *ประชุมพงศาวดารเล่ม 38 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 64): พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทมาศ (เจิม)*. หน้า 75.

² คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). *สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า 27 – 30.

ที่จะสานสัมพันธ์ไมตรีกับอาณาจักรล้านช้างเพื่อร่วมกันต้านกรุงหงสาวดี จึงพระราชทานพระเทพกษัตริ์ให้ไปเป็นมเหสีของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช แต่ในภายหลังฝ่ายพระมหาธรรมราชาได้นำความนี้ไปแจ้งต่อพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองทรงทราบ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองทรงแต่งตั้งให้พระตะบะเป็นนายกอง มาสกัดชิงตัวพระเทพกษัตริ์ไปถวายพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองที่กรุงหงสาวดี¹

จะเห็นได้ว่าบทบาทและหน้าที่ของสตรีชั้นสูงในราชสำนักนั้นยังมีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับเสถียรภาพความมั่นคงของประเทศชาติเป็นอย่างมาก ดังตัวอย่างของพระวิสุทธิกษัตริ์ และ พระเทพกษัตริ์ พระราชธิดาทั้งสองของพระมหาจักรพรรดิและสมเด็จพระสุริโยทัย ที่ต้องยอมเสียสละพระองค์เองไปเป็นพระมเหสีของเมืองอื่น หรืออาณาจักรอื่น เพื่อรักษาเสถียรภาพความมั่นคงของอยุธยา

ในสมัยธนบุรี เป็นช่วงของการทำศึกสงคราม ฐานะของสตรีไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยา สตรีชั้นสูงยังคงมีฐานะเชื่อมความสัมพันธ์ซึ่งนอกจากการเชื่อมความสัมพันธ์กับอาณาจักรอื่นแล้วยังมีการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริ์กับขุนนาง เช่น ธิดาของสมเด็จพระยามหากษัตริ์ย์ศึก (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) เมื่อครั้งรับราชการอยู่ในกรุงธนบุรีได้ถวายธิดา ชื่อฉิม (ภายหลังเรียกกันว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าฉิมใหญ่) แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงรับเป็นพระราชชายา นับได้ว่าเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริ์กับขุนนาง ให้แน่นแฟ้นมากขึ้นและยังเป็นการแสดงถึงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริ์อีกด้วย

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นับได้ว่าบ้านเมืองมีการพัฒนาจนมีความเจริญมั่นคงเป็นอย่างมาก แต่ยังมีภัยสงครามอยู่รอบด้านจากประเทศเพื่อนบ้าน สงครามครั้งสำคัญครั้งหนึ่งที่ทำให้เกิดวีรสตรีขึ้นในประเทศ ได้แก่ ท้าวสุรนารี หรือที่เรารู้จักกันคือ คุณหญิงโม วีรสตรีแห่งเมืองนครราชสีมา ภรรยาปลัดเมืองนครราชสีมา ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีต่อหญิงไทยที่มีความกล้าหาญ เข้มแข็ง เด็ดเดี่ยว ทดเทียมชาย ประกอบวีรกรรมที่กล้าหาญโดยชักชวนประชาชนชาวนครราชสีมาลุกขึ้นต่อสู้กับทหารของเวียงจันทน์ในศึกเจ้าอนุวงศ์จนได้รับชัยชนะ วีรกรรมความสามารถและกล้าหาญของคุณหญิงโม อันเป็นคุณประโยชน์ต่อบ้านเมืองในการมีส่วนเป็นผู้นำชาวนครราชสีมาต่อสู้กองทัพเวียงจันทน์จนแตกพ่าย จนไม่สามารถล่องลำลงมาถึงกรุงเทพฯ ได้² พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบำเหน็จแต่งตั้งคุณหญิงโมเป็นท้าวสุรนารี

จะเห็นได้ว่า สตรีชั้นสูงในราชสำนักสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นบางคนก็มีบทบาทที่สำคัญในการประกอบคุณงามความดีต่อบ้านเมืองในการช่วยปกป้องผืนแผ่นดินไทยเอาไว้จากการรุกรานของต่างชาติ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 35 – 36.

² คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย. หน้า 114.

2.2 สตรีสามัญชน

สตรีสามัญชนจะมีบทบาทในครอบครัวมากกว่าบุรุษเนื่องจากบุรุษนั้นต้องเข้าเกณฑ์แรงงาน ทหารทำให้สตรีต้องแบกรับภาระ และหน้าที่ในครอบครัวเอาไว้ จะเห็นได้จากจดหมายเหตุของโยสท์ สเคาเติน กล่าวว่

“...ชายชาวสยามนิสัยเกียจคร้านไม่ชอบทำงานตั้งนั้นงานการทั้งหลายทั้งปวงจึงเป็นหน้าที่ของ ฝ่ายหญิงซึ่งมีร่างกายแข็งแรง มีความสวยงามไม่มากนัก งานในนาก็ดีหรือในบ้านก็ดีหญิงสยามทำด้วยความขยันขันแข็งอย่างยิ่ง และมักจะทำร่วมกับข้าทาสบริวาร (ตรงข้ามกับขนบธรรมเนียมของชาติอื่นๆ) ส่วนชายนั้นไม่ค่อยทำอะไรนอกจากราชการงานทหารและก็ออกไปเดินเล่นหาความเพลิดเพลินเท่านั้น”¹

จากบทความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงภาระและหน้าที่ของสตรีสามัญชนที่จะต้องรับผิดชอบใน ครอบครัวรวมถึงงานนอกบ้านอย่างการไปทำไร่ ทำนา สตรีสามัญชนก็ต้องลงมือทำเอง นอกจากนี้ยังมี เอกสารของนิโกลาส์ แชรแวงส ที่เข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้กล่าวถึงหน้าที่ของสตรีสามัญชน ชาวสยามไว้ดังนี้

“...หญิงผู้มีฐานะดีทำงานอยู่ในบ้านเรือนของตนเพื่ออำนวยความสะดวกแก่สมาชิกในครัวเรือนการให้ทำอาหาร การกินหรือลงมือปรุงอาหารด้วยตนเองให้สามีบริโศค และใช้เวลาที่เหลือปักสะดึงกลิ้งไหมทอง ไหมเงิน และ ไหมธรรมดา ซึ่งลางทีก็ประดิษฐ์เย็บเท่าที่ทำในทวีปยุโรปเหมือนกัน หญิงที่มีฐานะต่ำลงมากก็ปั่นฝ้ายและทอผ้าทำเป็นผ้านุ่งของสามีและเครื่องนุ่งห่มของตนเองถ้านางยากจนไม่มี ด้ายจะทอผ้าหรือเมล็ดพันธุ์ฝักที่จะเพาะปลูกแล้ว ก็ไปรับจ้างเขาทำงานเพื่อได้เงินมาจุนเจือทางครอบครัว หรือ ช่วยเขาทำอะไรทำสวน หรือนวดข้าวฝัดข้าว ผู้หญิงชาวสยามชอบสนทนาเหมือนผู้หญิงฝรั่งเศสมีการไปมาหาสู่ บ่อยเหมือนกัน การอาบน้ำเป็นสิ่งสำราญใจอย่างหนึ่งในชีวิตของผู้หญิงเท่ากับผู้ชาย...”²

จากข้อความดังกล่าวของชรแวงสแสดงให้เห็นว่า สตรีสามัญชนมีหน้าที่ความรับผิดชอบมากกว่า บุรุษนอกจากภาระหน้าที่ความรับผิดชอบในครอบครัวแล้วสตรีสามัญชนจะต้องปรนนิบัติสามีและเลี้ยงดู บุตรโดยให้การอบรมสั่งสอนถ้าเป็นผู้ชายก็จะให้ไปศึกษาที่พระอาจารย์ที่วัด แต่ถ้าเป็นผู้หญิงก็ต้อง สอนในเรื่องงานบ้านงานเรือน การเย็บปักถักร้อยหรือตามความถนัดของมารดา

¹ สเคาเติน, โยสท์. (2542). จดหมายเหตุของโยสท์ สเคาเติน. ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1. หน้า 276.

² ชรแวงส, นิโกลาส์. (2550). ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช). แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. หน้า 115.

3. ความแตกต่างทางสถานภาพและหน้าที่ของสตรี

3.1 ด้านครอบครัว

สภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของสตรีในสมัยก่อนนั้นจะสุขสบายและลำบากขึ้นอยู่กับระบบศักดินาซึ่งเป็นเครื่องแบ่งคนในสังคมออกเป็น 2 ประเภท กล่าวคือ ผู้ที่มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป เรียกว่าผู้ดี จะมีสิทธิต่างๆมากมาย ส่วนผู้ที่มีศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ลงมา ถือกันว่าเป็นไพร่¹ หลักฐานเรื่องระบบศักดินานี้ อาจชี้ให้เห็นสภาพชีวิตในครอบครัวของสตรีชั้นสูงและสตรีสามัญชนได้อย่างชัดเจนดังนี้

สตรีชั้นสูงซึ่งอาจเป็นภริยาขุนนางข้าราชการจะรู้ว่าฐานะดีอย่างไรนั้น ให้สังเกตจากจำนวนบริวารที่ติดตาม จากความงามของพาหนะเรือที่ใช้ และความหรูหราของเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มเครื่องประดับ ตลอดจนหีบหมากที่ให้คนเชิญไปข้างหน้า ภารกิจในครอบครัวของสตรีประเภทนี้คือต้องดูแลให้คนหุงหาอาหาร เลี้ยงดูสามีและบุตรธิดาตลอดจนเข้ารับใช้ในบ้านให้เรียบร้อย โดยอาจไม่ได้เป็นผู้ลงมือทำเอง เวลาที่เหลืออยู่บ้างก็ปักสะดึงกริ่งไหม

สำหรับสตรีสามัญชนโดยทั่วไป ลาลูแบร์ได้กล่าวถึงภาระหน้าที่ของสตรีในสมัยอยุธยาว่าสตรีมีภาระหน้าที่ต้องกระทำมากจนไม่มีเวลาหยุดพักผ่อนตามบันทึกในจดหมายเหตุนั้นว่า

“...ในระหว่างที่พวกผู้ชายถูกเกณฑ์ไปเข้าเวรยามมีกำหนด 6 เดือนนั้น... ก็เป็นภาระของภรรยา มารดา และธิดา เป็นผู้หาอาหารไปส่งให้ และเมื่อพ้นกำหนดเกณฑ์แล้วและกลับมาถึงบ้าน ผู้ชายส่วนมากก็ไม่รู้ว่าจะทำงานอะไรให้เป็นล่ำเป็นสัน เพราะไม่ได้ฝึกงานอาชีพอย่างใดไว้ให้เชี่ยวชาญเป็นพิเศษยกอย่างเดียวด้วยพระเจ้าแผ่นดินได้ใช้ให้พวกนี้ทำงานหลายอย่างต่างๆกันแล้วแต่พระราชประสงค์ เช่นนี้จึงพออนุมานได้ว่า ชีวิตตามปกติของชาวสยามนั้นดำเนินไปด้วยความเกียจคร้านเป็นประมาณ เขาแทบจะไม่ได้ทำงานอะไรเลยเมื่อพ้นจากราชการงานหลวงมาแล้ว เทียวก็ไม่เที่ยว ล่าสัตว์ก็ไม่ไป ได้แต่นั่งเอนหลัง กิน เล่น สูบยาสูบแล้วก็นอนไปวันหนึ่งๆเท่านั้น ภรรยาจะปลูกให้เขาตื่นขึ้นราว 7 โมงเช้า เอาข้าวปลาอาหารมาให้บริโภคเสร็จแล้วก็นอนต่อไปใหม่ เวลาที่เหลืออยู่นอกนั้นก็หมดไปด้วยการพูดคุย และเล่นการพนัน พวกภรยานั้นไปไถนา ไปขายของ หรือซื้อของในเมือง...”²

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สตรีสามัญชนจะต้องรับผิดชอบทั้งกิจการในครอบครัวและนอกครอบครัวอย่างมากมาย เช่น การหุงหาอาหารไปส่งสามีในยามถูกเกณฑ์แรงงาน หรือแม้แต่การทำไร่นาก็เป็นหน้าที่ของภรรยา จากสภาพสังคมศักดินาของไทยทำให้สภาพชีวิตความเป็นอยู่ในครอบครัวของสตรีชั้นสูงและสตรีสามัญชนมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมาก

¹ บุญยงค์ เกศเทศ. (2517). *สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงปี พ.ศ.2325 – 2394* (ร.1 – ร.3). หน้า 55.

² เมอร์ลีโอ เดอ ลาลูแบร์. (2548). *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1* สันต์ ท. โกมลบุตร แปล. หน้า 223 – 224.

3.2 ด้านกฎหมาย

ในเรื่องของสิทธิสตรีทางกฎหมายนั้นปรากฏหลักฐานในพระไอยการลักษณะผัวเมีย ซึ่งตราขึ้นในสมัยพระเจ้าอู่ทองในกฎหมายดังกล่าวมีการจำแนกสิทธิสตรีตามการแบ่งประเภทของสตรีซึ่งกฎหมายได้แบ่งประเภทของสตรีที่แต่งงานแล้วไว้ 3 ประเภทคือ

1. เมียกลางเมือง หมายถึงเมียหลวง ได้แก่ หญิงอันบิดามารดากุมมือให้เป็นเมียชาย
2. เมียกลางนอก หมายถึง เมียน้อย (อนุภรรยา) ซึ่งได้แก่ ชายขอหญิงมาเลี้ยงเป็นอนุภรรยา
หลั่นเมียหลวงลงมา
3. เมียกลางทาสี หมายถึงเมียที่เป็นทาส ได้แก่ หญิงใดมีทุกข์ยาก ชายช่วยไถ่ได้มา เห็นหมดหน้าเลี้ยงเป็นเมีย

นอกจากภรรยาทั้งสามประเภทแล้ว ยังมีภรรยาอีกประเภทหนึ่งซึ่งในกฎหมายเทียบบาลได้กล่าวถึงภรรยาประเภทนี้ว่า

“ ผู้ใดชนข้างมีไชย แลข้าศึกขาดหัวข้าง บำเหน็จได้พานทอง ร่มคันทอง คานหามทอง และเมียนาง ...”¹

บทบัญญัติฉบับนี้แม้จะมีการรับรองฐานะของสตรีให้เป็นภรรยาได้ถูกต้องตามกฎหมายก็ตาม แต่ให้สิทธิไม่เท่าเทียมกัน กล่าวคือ ภรรยาหลวงได้สิทธิมากกว่าภรณยาน้อย และภรณยาน้อยได้สิทธิมากกว่าภรรยาทาสลดหลั่นกันลงมา² จากพระไอยการลักษณะผัวเมียที่มีการตราขึ้นใช้ในสมัยอยุธยาแสดงให้เห็นถึงความเสียเปรียบของสตรีชั้นสูงและสตรีสามัญชนว่าถึงแม้ว่าจะเป็นภรรยาของขุนนางเหมือนกันแต่ก็จะได้รับสิทธิที่แตกต่างกันไปตามระบบศักดินาที่ใช้เป็นเครื่องแบ่งคนในสังคมไทยในช่วงเวลาดังกล่าว

3.3 ด้านสังคม

สถานภาพทางสังคมของสตรีชั้นสูงและสตรีสามัญชนมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะบุคคลชั้นสูงในสังคมไทย ลาลูแบร์ได้กล่าวว่า “...สตรีในพระบรมมหาราชวังนั้นจะออกไปข้างไหนไม่ได้เลย นอกจากตามเสด็จพระราชดำเนิน...”³ ส่วนสตรีสามัญชนนั้นมีโอกาสพบปะกันระหว่างหนุ่มสาวในงานเทศกาลต่างๆ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง⁴ จะเห็นได้ว่าสถานภาพทางสังคมของสตรีชั้นสูงและสตรีสามัญชนมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมากทั้งในเรื่องของการพบปะสังสรรค์หรือแม้แต่ในเรื่องของการ

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. หน้า 90.

² บุญยงค์ เกศเทศ. (2517). สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงปี พ.ศ.2325 – 2394 (ร.1 – ร.3). หน้า 28.

³ เมอร์ลีโอรี เดอ ลาลูแบร์. (2548). ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1 สันต์ ท. โกมลบุตร แปล. หน้า 448.

⁴ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์. (2541). เจ้าชีวิต. หน้า 33.

สมรสกับบุรุษก็จะแตกต่างไปจากสตรีสามัญชน คือ เจ้านายฝ่ายหญิงไม่มีอิสระในการสมรส เพราะประเพณีในสังคมไทยถือว่า หญิงเป็นข้างเท้าหลัง ชายเป็นข้างเท้าหน้า เมื่อแต่งงานแล้วต้องยกย่องสามีเป็นผู้นำ ถ้าให้เจ้านายฝ่ายหญิงสมรสกับสามัญชน บุตรก็ต้องกลายเป็นสามัญชนตามพ่อ และเจ้านายฝ่ายหญิงก็ต้องลดพระองค์ลงบนบอต่อญาติข้างสามี จะทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ จึงมีกฎหมายห้ามเจ้านายฝ่ายหญิงสมรสกับคนที่มีศักดิ์ต่ำกว่า ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า

“...เจ้าฟ้าหญิงซึ่งจะได้ไปเป็นเมียพระองค์เจ้า และพระองค์เจ้าจะไปเป็นเมียหม่อมเจ้า ถ้าเป็นเมียขุนนาง ถ้าเจ้าต่างประเทศและเจ้าในราชตระกูล แต่มีเชื้อพี่น้องสนิทกันนั้น ธรรมเนียมห้ามมิไม่ได้ เพราะเจ้า แลพระองค์เจ้าจะมีพระสวามี ต้องมีได้แต่ที่เป็นพี่น้องกันสนิทแลมียศเสมอกัน ถ้าที่ชายสูงกว่าหญิงเพราะเหตุนั้น เจ้าฟ้าและพระองค์เจ้าจึงเป็นธรรมเนียมไม่ได้มีพระสวามีแทบทั้งนั้น ถ้าจะมีก็เป็นแต่พระราชเทวีของพระเจ้าแผ่นดินบ้าง ซึ่งจะมีพระสวามีอื่นนอกจากพระเจ้าแผ่นดินนั้นน้อยนัก ...”¹

จะเห็นได้ว่าเจ้านายฝ่ายหญิงไม่สามารถที่จะไปสมรสกับบุรุษที่มีศักดิ์ต่ำกว่าตนเองได้เนื่องจากจะทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ได้ ซึ่งแตกต่างไปจากสตรีสามัญชนที่มีอิสระมากกว่าในการเลือกคู่ครองของตนเอง

3.4 ด้านอาชีพ

การประกอบอาชีพพระหว่างสตรีชั้นสูงและสตรีสามัญชนก็มีความแตกต่างกัน โดย สตรีชั้นสูงนั้น ถ้าเป็นชนชั้นเจ้านายไม่ต้องประกอบอาชีพได้รับเงินเบี้ยหวัดรายปีตามสกุลยศ ส่วนบุตรของขุนนางที่เข้าถวายงานในวังก็อาจทำเฉพาะงานเบาๆ เช่น งานประดิษฐ์ งานฝีมือ และได้รับเงินเบี้ยหวัดตามหน้าที่ดังนี้

“...ถ้าเป็นเด็กก็มีเบี้ยหวัด 3 ตำลึง 4 ตำลึง 5 ตำลึง 6 ตำลึง หรือ 7 ตำลึง ในปีแรกตามยศของบิดา ปีต่อมาเบี้ยหวัดก็ทวีมากขึ้นไปถึง 8 ตำลึง 10 ตำลึง 12 ตำลึง 15 ตำลึง ตามที่มีฝีมือแลเหตุอื่นๆใครที่โง่งมแล้ว เป็นสาวแล้ว เบี้ยหวัด 10 ตำลึง 12 ตำลึง 15 ตำลึง เป็นอย่างน้อย อย่างเลว ชั่ง 1 ชั่ง 5 ตำลึง ชั่ง 10 ตำลึง เป็นพื้นทั่วไปโดยมาก...”²

จะเห็นได้ว่าแม้แต่สตรีในราชสำนักก็ยังมี ความแตกต่างกันตามสิทธิและหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย แต่ในขณะเดียวกันสตรีสามัญชนนอกจากจะต้องทำงานบ้านคือ หุงหาอาหารให้สามี คอยปรนนิบัติดูแลสามีแล้วยังต้องทำไร่ ทำนา ทำสวน อีกด้วย ในเรื่องการประกอบอาชีพการเกษตรของสตรีสามัญชนได้ปรากฏในจดหมายเหตุของบาทหลวงนิโกลาส์ แซรวาส คือ สตรีสามัญชนนั้นมีโอกาสได้รับการศึกษาน้อย

¹ ชัย เรื่องศิลป์. (2517). *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย 2352 – 24539 ตอนที่ 1 ด้านสังคม*. หน้า 21 -22.

² ลำพวรรณ น่วมบุญลือ. (2519). *สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์*. หน้า 115.

มาก ด้วยเหตุที่ตำแหน่งหน้าที่ราชการนั้นใช้ผู้ชายปฏิบัติ ผู้หญิงจึงมีหน้าที่ทำนา ค้าขาย ทอผ้า ปั่นฝ้าย ทำเครื่องนุ่งห่ม ตลอดจนการรับจ้างเป็นกรรมกรสตรีที่มีฐานะยากจนนั้นนอกจากมีภารกิจเหมือนกับสตรีที่มีฐานะปานกลางแล้ว ยังต้องไปทำงานรับจ้างนอกบ้านเพื่อหาเงินมาจุนเจือครอบครัว เช่น ทำไร่ ทำสวน หรือนวดข้าว ผัดข้าว ส่วนผู้ชายนั้นก็เข้ารับการเกณฑ์ทหาร¹

อาชีพอีกประเภทหนึ่งซึ่งสตรีสามัญชนประกอบเป็นอาชีพตามที่ปรากฏหลักฐานในสมัยอยุธยา คือ การแสดงละครนอก เช่น เรื่องพระรถ สังข์ทอง และนางมโนราห์ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสนธิฐานว่า ละครนอกซึ่งเป็นละครหาเลี้ยงชีพคงจะมีหลายคณะการแสดงก็คงจะแตกต่างกันตามบทบาทของนายโรง ทรงกล่าวว่า

“ เข้าใจว่าเรื่องพระรถกับเรื่องนางมโนราห์ กระบวนเล่นละครผิดกัน เรื่องพระรถนายโรงเป็นตัวบทสำคัญ เรื่องมโนราห์ นางเป็นตัวบทสำคัญ เพราะฉะนั้นละครโรงไหนตัวนายโรงนั้นก็ทำบทชาย ก็ชอบเล่นเรื่องพระรถ ถ้านัดทำบทหญิงก็ชอบเล่นเรื่องนางมโนราห์”² อนึ่งสตรีในสมัยอยุธยานั้นยังมีอาชีพเกี่ยวกับการเป็นพนักงานในหน้าที่ต่างๆ ในพระบรมมหาราชวังก็นิยมให้สตรีปฏิบัติ และถือกันมาเป็นธรรมเนียมว่าจะต้องให้สตรีเป็นพนักงานรับใช้ใกล้ชิดองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นอาชีพประเภทหนึ่งของสตรีไทยบางจำพวกในสมัยอยุธยานี้³ จะเห็นได้ว่าสตรีชั้นสูงและสตรีสามัญชนนั้นมีความแตกต่างกันมากอันเนื่องจากระบบศักดินาของไทยที่มีการใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยาทำให้สถานภาพและบทบาทของสตรีชั้นสูงและสตรีสามัญชนนั้นแตกต่างกัน

4. การศึกษาของสตรีไทย

สภาพการณ์ของสังคมไทยในอดีตถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยทั่วไปนั้น จัดเป็นสังคมเกษตรกรรมตลอดมาโดยราษฎรอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้าน วัดเป็นศูนย์กลางทั้งทางด้านศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและเป็นศูนย์รวมทางการศึกษามีพระสงฆ์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งของระบบสังคมซึ่งพระสงฆ์เป็นกลุ่มบุคคลที่มีฐานะพิเศษ คือ อาจมาจากกลุ่มมูลนายหรือไพร่ก็ได้ และเมื่ออยู่ในเพศบรรพชิตแล้วก็เป็นที่เคารพกราบไหว้ของบุคคลทั่วไป การศึกษาจะเป็นการศึกษาเฉพาะหมู่คณะ หรือเฉพาะบางกลุ่มบางพวกเท่านั้น สภาพการศึกษาจึงเป็นไปในลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับราษฎร โดยการศึกษาเป็นระบบย่อยส่วนหนึ่งของสังคม รูปแบบการศึกษาในสังคมไทยนั้นจะเป็นการส่งบุตรชาย

¹ แชรเวล นิโกลาส์. (2550). *ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม*. สันต์ ท. โกมลบุตร แปล หน้า 117.

² อ่างในบุญยงค์ เกศเทศ. (2517). *สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงปี พ.ศ.2325 – 2394 (ร.1 – ร.3)*. หน้า 82.

³ แหล่งเดิม. หน้า 84.

ไปศึกษาที่วัดโดยมีพระอาจารย์เป็นผู้อบรมส่งสอนทั้งในด้านอักขรวิธี การอ่านเขียน เรียนเลข กิริยามารยาท ค่านิยมในสังคม และเมื่อถึงวัยอันสมควรบุตรชายเหล่านี้ก็จะบวชเรียนในพระบวรพุทธศาสนา พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญในการให้การศึกษาแก่บุตรชายเป็นอย่างมาก ส่วนการศึกษาในวังจะจำกัดอยู่ในชนชั้นสูงทั้งชายและหญิง ความรู้ขั้นต้นก็จะเรียนในพระบรมมหาราชวังก่อน พออายุ 13 ปี ชายจึงจะบวชเรียนนานเท่าใดก็ได้ แล้วจึงไปยังสถานศึกษาเฉพาะอย่าง ซึ่งมีอยู่ตามบ้านเรือนหรือสำนักผู้เชี่ยวชาญ ระบบการศึกษาของสตรีชั้นสูงจะมีโอกาสได้เล่าเรียนอักขรวิธีโดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้กล่าวถึงการศึกษาของสตรีชั้นสูงในสมัยรัตนโกสินทร์ว่า

“...สถานศึกษาแต่เดิมของสตรีนั้น คือในพระบรมมหาราชวัง การศึกษาของสตรีในพระบรมมหาราชวังแตกต่างกันตามฐานะและโอกาส ถ้าผู้ปกครองปรารถนาให้ลูกหลานสตรีเล่าเรียนศึกษาในพระบรมมหาราชวัง จะต้องหาสำนักหลักแหล่งฝากกับผู้ใหญ่แห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นญาติ หรือเคยนับถือกันมาแต่ก่อนแล้วส่งธิดาเข้าไปอยู่กับผู้เป็นเจ้าของสำนักตั้งแต่วัยยังเป็นเด็กสำหรับวิชาที่จะฝึกสอนนั้นเมื่อแรกเข้าไปอยู่ในวัง จะต้องฝึกหัดมารยาทเป็นเบื้องต้น เช่นฝึกกิริยาจก้าให้รู้จักสัมมาคารวะก่อนแล้วให้เรียนหนังสือ และการเรียนอย่างใดที่เด็กจะทำได้ เมื่อรู้ดีแล้วจึงให้เรียนที่สูงกว่านั้นต่อไป คือฝึกสอนงานต่างๆอย่างขั้นต้นแต่เป็นขั้นสูงขึ้นไป ดังเช่นการฝึกสอนมารยาท และการเข้าสมาคมโดยให้ปฏิบัติจริง เช่น เวลาที่ท่านผู้สอนไปยังสมาคมมักให้ลูกศิษย์ถือหีบหมากตามหลังไปด้วย เพื่อจะได้เห็นกิริยามารยาท และลักษณะการสมาคม...”¹

วิชาที่เรียนเป็นวิชาที่เห็นว่าสตรีทุกคนควรเรียนรู้หรือเป็นหน้าที่ของสตรีตามความต้องการของสังคมสมัยนั้น ได้แก่ วิชาหัดเขียนหนังสือและอักษรศาสตร์ เช่น แต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน การช่างฝีมือก็เรียน เช่น การร้อยดอกไม้สด การปักสติง และการพยาบาลอาการเจ็บไข้ เป็นต้น จึงเห็นได้ว่าสภาพการศึกษาของสังคมไทยในอดีตถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่ว่าจะเป็นสถานศึกษาตามสำนักหรือในวัง ก็ยังจัดเป็นแหล่งการศึกษาอยู่ในวงแคบและจำกัดเฉพาะเพศโดยเฉพาะเด็กชายมีโอกาสได้เรียนหนังสือ การศึกษาฝ่ายหญิงด้อยกว่าชายเพราะค่านิยมของสังคมที่ว่าผู้หญิงไม่จำเป็นต้องรู้หนังสือ เรียนเฉพาะวิชางานบ้านงานเรือนเมื่อเติบโตใหญ่ออกเรือนก็คอยปรนนิบัติสามี

การศึกษาของสตรีไทยในอดีตถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพอที่จะกล่าวได้ 2 ลักษณะกว้างๆคือ การศึกษาที่จัดขึ้นในกลุ่มสตรีชั้นสูง และสตรีสามัญ การศึกษาของสตรีชั้นสูงจะมีทั้งเชื้อพระวงศ์ บุตรีขุนนาง บุตรีคหบดี วิชาที่สอนได้แก่การอ่านเขียนภาษาไทยระดับพื้นฐาน การฝึกกิริยามารยาท และงานฝีมือชั้นสูง สำหรับสถานที่เรียนนั้นก็จะเป็นในพระบรมมหาราชวัง และตามสำนักต่างๆ เป็นต้น ส่วนในการศึกษาของสตรีสามัญนั้นจะเป็นการศึกษาในครอบครัวของแต่ละครอบครัว สตรีสามัญจะมีความสามารถและความชำนาญตามความชำนาญของผู้เป็นมารดา ถ้ามารดาเป็นผู้มีความสามารถในการ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2514). *ความทรงจำ*. หน้า 15 - 16.

เย็บปักถักร้อย สตรีก็จะมีความชำนาญด้านนั้นไปด้วย วิชาที่เรียนส่วนใหญ่ได้แก่ งานบ้านงานเรือน เย็บปักถักร้อย และการปรนนิบัติรับใช้สามี เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าแนวทางการศึกษาของสตรีไทยในยุคนี้ไม่ได้มุ่งเน้นให้สตรีมีความรู้ในอักษรวิธีเท่าใดนัก ดังจะกล่าวในรายละเอียดดังนี้

4.1 การศึกษาของสตรีชั้นสูง

สตรีชั้นสูงจะมีโอกาสได้ศึกษาอักษรวิธีมากกว่าสตรีสามัญชน เพราะสภาพชีวิตและความเป็นอยู่ทางสังคมของชนชั้นสูงและสามัญชนมีความต้องการแตกต่างกัน เช่น ในกลุ่มของชนชั้นสูงทั้ง ธิดา บุตรีขุนนาง ข้าราชการ คหบดีต่างๆ เหล่านี้ให้ได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานในเรื่องอักษรวิธีเพื่อเตรียมตัวในการศึกษาความรู้ขั้นต่อไป ดังนั้นสตรีชั้นสูงจึงต้องมีความรู้เหล่านี้ การศึกษาของสตรีชั้นสูงจะมีศูนย์กลางอยู่ในพระบรมมหาราชวังตามสำนักเจ้านายฝ่ายใน จนสตรีที่ได้รับการศึกษาสามารถมีหน้าที่รับราชการฝ่ายใน¹ ด้วยเหตุนี้ชนชั้นสูงจึงนิยมส่งธิดาไปศึกษาตามสำนักเจ้านายต่างๆ โดยการเข้าไปเป็นนางข้าหลวงเพื่อรับการถ่ายทอดความรู้ของสตรี ในด้านกิจกรรมารยาทนั้นหญิงชาววังจะได้รับการอบรมเข้มงวดเป็นพิเศษ ให้มีความสงบเสงี่ยมมีทำที่อ่อนน้อมและเข้มข้อย สามารถควบคุมสติอารมณ์ได้อย่างดี เช่น การนั่งต้องไม่นั่งบังหน้าคนอื่น หรือกีดขวางทางคนอื่น การยืนต้องยืนอย่างมีระเบียบ การเดินต้องมีความภาคภูมิใจและมีสง่าราศี การนอนต้องไม่นอนดิ้น กรน หรือละเมอ บางครั้งจะฝึกหัดให้เด็กเห็นของจริงโดยให้เด็กถือหีบหมากเดินตามหลังเวลาท่านผู้ฝึกไปติดต่อการงาน เพื่อที่เด็กจะได้เห็นลักษณะของการสมาคมในกิจการต่างๆ และพร้อมที่จะเข้ารับราชการฝ่ายใน ดังปรากฏในวรรณกรรม เรื่อง สี่แผ่นดินว่า

“...หลังจากที่ได้เข้ามาอยู่ในวังได้ 2 วัน คุณสายก็ให้เรียนหนังสือพร้อมกับช้อย...ที่เรียนก็คือห้องของคุณสายโดยมีคุณสายเป็นผู้ควบคุมขณะเดียวกันคุณสายก็ทำอย่างอื่นไปด้วยโดยไม่ต้องเสียเวลานานๆก็หันมาบอกตอนที่ผิด... พอหมดเวลาเรียนลากราบหนังสือตามที่คุณสายสั่ง...เวลากลางคือคุณสายหัดให้พลอยพัด เพื่อจะได้ไปถวายงานพัสเต็จ หรือ เจ้านายพระองค์อื่นได้ในวันหลัง...”²

กล่าวได้ว่าสตรีชั้นสูงนั้นจะได้รับการศึกษาในด้านอักษรวิธีเบื้องต้น และอบรมกิจกรรมารยาทตลอดจนการฝึกหัดงานฝีมือชั้นสูง เพื่อให้เหมาะสมกับการเป็นกุลสตรีตามค่านิยมของสังคมไทยและในบางครั้งก็จะได้มีการศึกษาในเรื่องการปกครอง รวมถึงศิลปะการต่อสู้เพื่อใช้ในยามศึกสงครามดังตัวอย่างเช่น

¹ พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2525). *การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์* (พ.ศ. 2325 - 2394). หน้า9.

² ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2523). *สี่แผ่นดิน*. หน้า 71 - 72.

พระเทวีอัศรมเหสีสมเด็จพระนารายณ์ทรงเป็นสตรีชั้นสูงอีกผู้หนึ่งที่มีโอกาสได้รับการศึกษาในราชสำนักสมัยอยุธยา ทรงศึกษาอักษรวิธี ทั้งการอ่าน และการเขียนภาษาไทยจนเกิดความชำนาญปรากฏหลักฐานว่าได้ทรงนิพนธ์โคลงโต้ตอบกับพระราชสวามีหลายบท¹ ในขณะที่เดียวกันนั้นแม้พระสนมของสมเด็จพระนารายณ์ก็ได้ตอบกับศรีปราชญ์ กวีในราชสำนักได้² ซึ่งถือได้ว่าในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นยุคทองแห่งวรรณกรรมอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นขุนนางหรือสตรีชั้นสูงในราชสำนักต่างก็ได้ศึกษาอักษรวิธี การอ่านและการเขียนภาษาไทยเป็นอย่างดีรวมถึงความสามารถในการแต่งโคลงต่างๆได้

กรมหลวงโยธาทิพ กรมหลวงโยธาเทพ สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอและ พระเจ้าลูกเธอในสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตามลำดับ ทรงได้รับการโปรดเกล้าให้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้ากรมคือ หลวงโยธาทิพ (สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าศรีสุพรรณ) 1 กรม และหลวงโยธาเทพ (พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุดาวดี) 1 กรม เพื่อเป็นการคานอำนาจของกลุ่มขุนนาง ซึ่งเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่เจ้านายฝ่ายในได้ทรงกรมดังที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายการตั้งกรมหลวงโยธาทิพ และกรมหลวงโยธาเทพ ว่ามิใช่เป็นการสถาปนาอิสริยยศ

“... ความจริงคือโปรดให้รวมคนเข้าสังกัดหมวดหมู่ตั้งขึ้นเป็นกรมใหม่ 2 กรม ให้เจ้ากรมเป็นหลวงมีชื่อว่า หลวงโยธาทิพ กรม 1 หลวงโยธาเทพ กรม 1 กรมหลวงโยธาทิพให้ขึ้นในสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าศรีสุพรรณ กรมหลวงโยธาเทพให้ขึ้นในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุดาวดี คนทั้งหลายจึงเรียกพระนามสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอพระองค์นั้นว่า เจ้ากรมหลวงโยธาทิพ เรียกสมเด็จพระเจ้าลูกเธอว่า เจ้ากรมหลวงโยธาเทพไม่ใช่เป็นพระนามส่วนพระองค์...”³

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระนารายณ์มีความไว้วางพระราชหฤทัยในขัตติยนารีสองพระองค์เป็นอย่างมาก จึงโปรดสถาปนาแต่งตั้งให้กำกับดูแลทหารในราชสำนัก การที่ให้สตรีมีบทบาทในการบริหารบ้านเมืองด้วยนั้นย่อมเป็นการแสดงให้เห็นว่า สตรีผู้นั้นจะต้องมีความรู้ความสามารถเป็นอย่างมากนอกจากจะมีความรู้ในเรื่องการเรียนอักษรวิธีในราชสำนักแล้ว คงจะมีความรู้ในเรื่องของการเมืองการปกครองเป็นอย่างดี จึงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัย ในการบริหารบ้านเมือง ควบคุมกองกำลังทหารได้

เจ้าฟ้ากุณฑล และ เจ้าฟ้ามงกุฎเป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ บทบาทและความสำคัญของเจ้าฟ้ากุณฑล และเจ้าฟ้ามงกุฎ ปรากฏหลักฐานในฐานะเป็นกวีหญิงของราชสำนักฝ่ายใน โดยทรงพระราชนิพนธ์บทละครที่เกี่ยวข้องกับพงศาวดารชวาเรื่อง “ อิเหนา “ตามทีนางข้าหลวงชาวมลายูได้เล่าถวายเจ้าฟ้าหญิงทั้งสองพระองค์ ในกาครั้งนี้เจ้าฟ้ากุณฑลได้ทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่อง “ ดาหลัง”

¹ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2523). *สี่แผ่นดิน*. หน้า 68 - 69.

²แหล่งเดิม. หน้า 69.

³ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). *สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า 45.

และเจ้าฟ้ามงกุฎ ได้ทรงพระนิพนธ์เรื่อง “ อิเหนา ” และในเวลาต่อมาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำพระนิพนธ์ บทละครของพระราชาธิบดีทั้งสองพระองค์มาเล่นละครใน นิยมเรียกบทละครทั้งสองเรื่องว่า “ อิเหนาใหญ่ ” และ “ อิเหนาเล็ก ” ตามลำดับ

อย่างไรก็ตามหลักฐานที่บ่งบอกถึงความสามารถทางด้านกรากวีนิพนธ์ของทั้งสองพระองค์นั้นสันนิษฐานว่าต้นฉบับสูญหายไปหมดแล้ว แต่ยังคงปรากฏพระเกียรติคุณของพระองค์สืบไป ดังปรากฏหลักฐานจากพระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง “ อิเหนา ” ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความว่า

อันอิเหนาเอามาทำเป็นคำร้อง	สำหรับงานการฉลองกองกุศล
ครั้งกรุงเก่าเจ้าสตรีเธอนิพนธ์	แต่เรื่องต้นตกหายพลัดพรายไป
หากพระองค์ทรงพิภพปรารภเล่ม	ให้รำเดินเล่นละครคิดกลอนใหม่
เต็มเต็มต่อติดประดิษฐ์ไว้	บำรุงใจไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในด้านการกรากวีนิพนธ์ของพระราชาธิบดีทั้งสองพระองค์ในเรื่องของการเรียนอักษรวิธีมาเป็นอย่างดี สามารถที่จะพระนิพนธ์บทละครขึ้นได้ก็แสดงว่าสตรีชั้นสูงในยุคนั้นจะต้องได้รับการศึกษาในราชสำนักจนมีความเชี่ยวชาญทั้งการอ่านและการเขียนเป็นอย่างดี

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนรินทรเทวี เป็นพระน้องนางเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสร้างสรรค์ผลงานชิ้นสำคัญเรื่องหนึ่งที่มีคุณค่ามากทั้งในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ตลอดจนพระราชนิพนธ์สำคัญๆ ในขณะนั้น เป็นมรดกทางปัญญาที่สืบทอดมาถึงอนุชนรุ่นหลัง ผลงานดังกล่าวคือ “ จดหมายเหตุความทรงจำ ” ซึ่งเป็นบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ใน พ.ศ. 2310 ถึง พ.ศ. 2363 ในรัชกาลที่ 2 เป็นการจดบันทึกความทรงจำเท่าที่จำความได้ มิได้เรียงลำดับเหตุการณ์ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวิจารณ์ไว้ว่า

“ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีนี้ ไม่ใช่ผู้รู้แต่งจดหมายเหตุและพงศาวดาร ไม่ใช่จินตกวีทั้งสองอย่าง เป็นข้อความที่ท่านทรงจำไว้ ตั้งแต่จำความได้ จนตลอดเวลาที่เขียน คงจะเป็นเวลาที่ทรงพระชรา มีผู้ทูลว่าข้อความจะสูญเสียหมด ขอให้จดลงไว้ จึงได้พยายามจดลงไว้ตามแต่ที่ระลึกได้โดยไม่ต้องอาศัยหลักอะไรเลย ”¹ จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของกรมหลวงนรินทรเทวี สตรีชั้นสูงในราชสำนักว่าพระนางเป็นผู้ได้รับการศึกษาในราชสำนัก มาเป็นอย่างดี จากผลงานในการเขียน “ จดหมายเหตุความทรงจำ ” ซึ่งเป็นผลงานที่ทรงคุณค่าในด้านประวัติศาสตร์ และ โบราณคดี ทำให้เราได้ทราบความเป็นมาในอดีตของความเป็นชาติไทยได้อย่างถูกต้องและสามารถสืบค้นข้อเท็จจริงจากเหตุการณ์นั้นได้อีกทั้งมีการจดบันทึกในเรื่องงานพระราชนิพนธ์ต่างๆ ก็ทำให้ทราบถึงขนบธรรมเนียม

¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย. หน้า 64.

ประเพณี และวัฒนธรรมของไทยในอดีตได้เป็นอย่างดี อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาของสตรีไทยในราชสำนักนั้นก็คงได้รับความนิยมอยู่เป็นอย่างมาก

ท้าวเทพกระษัตรีมีนามเดิมว่า จัน เป็นบุตรเจ้าเมืองถลาง ได้เป็นผู้นำในการทำศึกสู้รบกับพม่า โดยที่ท่านผู้หญิงจัน และ คุณมุกน้องสาวได้เกณฑ์ไพร่พลออกตั้งค่ายรบนอกเมือง ใช้ปืนใหญ่น้อยยิงโต้ตอบทุกวันนานประมาณ 1 เดือน จนในที่สุดข้าศึกต้องล่าถอยไป วีรกรรมของวีรสตรีทั้งสองท่านนี้ได้รับการสดุดีไว้ในประวัติศาสตร์ชาติไทยเกี่ยวกับความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว และได้รับพระราชทานบำเหน็จความชอบในราชการแผ่นดินเป็นท้าวเทพกระษัตรี และท้าวศรีสุนทรผู้เป็นน้องสาว นอกจากนั้นแล้วท่านผู้หญิงจัน ยังมีความเฉลียวฉลาด รอบรู้ในการอ่าน เขียนอักษรวิธียุคโบราณเป็นอย่างดี โดยดูได้จากหลักฐานที่ท่านผู้หญิงจันได้มีหนังสือถึงพระยาราชภักดีขอขมอดผ่อนการชำระหนี้ มีความที่นาเห็นใจอย่างยิ่งดังนี้

“...หนังสือท่านผู้หญิงมาถึงลาโตก ด้วยมีหนังสือไปนั้นได้แล้ว ครั้นจะเอาหนังสือเรียนแก่พระยาถลางๆ ปวยหนักอยู่...แลมี (เรื่อง) รวบรวมว่าพม่าจะมาตีเมืองถลาง ท่านพระยาถลางเจ็บหนักอยู่ ถ้าพม่ายกมาจริง จำเจ้าจะได้พึ่งลาโตกเป็นหลักที่ยึดต่อไป แลซึ่งว่าจะเอาดีบุก ค่าฝ้านั้น ท่านพระยาถลางยังเจ็บหนัก มิได้ปรึกษาว่ากล่าวก่อน ถ้าพระยาถลางคลายป่วยแล้วจะได้ปรึกษาว่ากล่าวจุดเตือนให้...”¹

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ท่านผู้หญิงจัน นอกจากจะมีความรู้ในเรื่องกริยามารยาทแล้ว ท่านยังได้รับการศึกษาอบรมเกี่ยวกับการอ่านเขียนอักษรวิธียุคโบราณเป็นอย่างดี จนสามารถเขียนหนังสือโต้ตอบกับพระยาราชภักดีได้ และนอกจากนั้นท่านคงได้รับการศึกษาในเรื่องของการเมืองการปกครองมาพอสมควรจนสามารถนำกองกำลังทหารรบชนะข้าศึกได้อีกด้วย

นางนพมาศซึ่งแต่เดิมสันนิษฐานว่าเป็นพระสนมเอกของพระยาสิทธิไทรได้รับการศึกษาจากพระศรีมโหสถ ผู้เป็นบิดาในเรื่องการศึกษาอักษรสยามพากษ์ และอักษรสันสกฤต จนมีความชำนาญ จากนั้นให้เรียนพระพุทธรูปจนมีความสามารถรู้ศัพท์แปลตามกลประโยคที่ตื่นๆและยังได้ให้เรียนรู้คัมภีร์ไตรเพท ลักษณะเอกโทตรีจัตวาจากบาท อันเป็นตำราอักษรวิธียุคโบราณ จนสามารถแต่งกลบทกลกลอน กาพย์ โคลง ฉันท์ ได้ ดังคำกล่าวที่ว่า

“...แต่ชำนาญร่ำเรียนสรรพวิชาการทั้งมวลตั้งแต่ 7 ขวบ จนจำเรณูมาอยู่ได้ 15 ปี ก็ถึงซึ่งชำนาญชำนาญสิ้นเสร็จ นับว่าเป็นสตรีนักปราชญ์ฉลาดรู้คดีโลกคดีธรรมในแผ่นดินได้คนหนึ่ง...”²

¹ แหล่งเดิม. หน้า 78.

² บุญยงค์ เกศเทศ. (2517). *สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงปี พ.ศ.2325 – 2394 (ร.1 – ร.3)*. หน้า 33.

จากเพลงยาวฉลองสระบางโขมดแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการอ่านเขียนอักษรวิจิตร รวมถึงการแต่งคำประพันธ์ชนิดต่างๆของคุณพุ่มได้เป็นอย่างดีนอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงของคุณพุ่มอีกมากมายเช่น บทสัทวาเล่นถวายเป็นรัชกาลที่ 5 และ เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น

คุณสุวรรณ เป็นธิดาพระยาอุไทยธรรม (กลาง) ราชินิกุล บางช้าง เป็นผู้มีใจรักงานกวีนิพนธ์มาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก เนื่องจากเป็นธิดาของขุนนาง จึงได้ถวายตัวทำราชการฝ่ายในในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่ที่ตำหนักพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ

คุณสุวรรณมีความสามารถในการแต่งกลอน เพลงยาวนิราศ และกลอนบทละคร ผลงานของคุณสุวรรณเท่าที่ปรากฏและตีพิมพ์เผยแพร่ได้แก่ กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเบ็ดสุวรรณ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ และอุณรุฑ์ร้อยเรื่อง บทละครของคุณสุวรรณที่ว่า เป็นของแปลกนั้นก็เพราะว่า บทละครเรื่อง พระมะเหลเถไถ คุณสุวรรณแต่งเป็นภาษาบ้างไม่ เป็นภาษาบ้าง ปะปนกันไปตั้งแต่ต้นจนจบ แต่ใครอ่านก็เข้าใจความได้ตลอดเรื่อง เพราะใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารที่ช่วยให้ซับซ้อน อ่านแล้วเพลิดเพลินชวนอ่านไม่เบื่อ เช่นที่ว่า

“ ครั้นถึงจึงเข้าตะหุลุดตูด	ก้มเกล้าเข้าคุดกะหลาดำ
มะเหลเถไถกราบไหว้ทั้งสองวรา	จึงแจ้งกิจจามะเลาเตา
ตัวข้าชื่อว่ามะเหลเถ	ไม่สบายถ่ายเทกะเหงาเก่า
จะกราบลาสองวราหน้าเม้าเค้า	เที่ยวไปชมป่าพนาลี ²

ส่วนบทละคร อุณรุฑ์ร้อยเรื่อง นั้น คุณสุวรรณเกณฑ์ตัวเอกในละครเรื่องต่างๆมารวมกันอยู่ในเรื่องเดียว ถ้าดูโดยกระบวนการความอยู่ข้างจะเลอะ แต่จะดีในด้านสำนวนกลอน กับแสดงความรู้เรื่องละครต่างๆอย่างกว้างขวาง เพราะในสมัยนั้นบทละครยังไม่ได้มีการตีพิมพ์อย่างแพร่หลาย คุณสุวรรณคงต้องพยายามเป็นอย่างมากจึงได้รู้เรื่องละครต่างๆ ลักษณะความแปลกพิสดารของกลอนบทละครเรื่อง อุณรุฑ์ร้อยเรื่อง คงจะเห็นได้จากตัวอย่างตอนหนึ่งที่จะกล่าวดังต่อไปนี้

“ เมื่อนั้น พระอุณรุฑ์ผู้รุ่งรัศมี สมสู่อุชฎด้วยนางจันที ภูมีตรีตรีนี้กินใน แค้นด้วย
อิเหนากุเรป็น กับสุวรรณมาลีศรีใส เอนางจันสุดาयाใจ ไปยกให้พระสมุทรวัดระตุ “³

¹ กรมศิลปากร. (2507). *ประชุมเพลงยาว*. หน้า 402.

² กรมศิลปากร. (2507). *ประชุมเพลงยาว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ*. หน้า 92.

³ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). *สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า 125.

เมื่ออ่านบทละครที่ยกมาแล้วจะเห็นได้ว่าตัวละครนำมาจากวรรณคดีหลายเรื่อง เช่น อุณรุท อีเหนา คาวี พระอภัยมณี เป็นต้น จะเห็นได้ว่าคุณสุวรรณเป็นตัวอย่างของกวีหญิงผู้หนึ่งที่มีความสำคัญในรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงระบบการศึกษาในราชสำนักนั้นก็ยิ่งเปิดโอกาสให้สตรีได้มีโอกาสทางการศึกษา หาความรู้กันอย่างแพร่หลาย จนสามารถแต่งเป็นบทละคร กลอนเพลงยาว ต่างๆ ได้

4.2 การศึกษาของสตรีสามัญชน

ธรรมเนียมโบราณที่สืบเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ คือ เมื่อทารกแรกเกิดภายหลังจากตัดสายสะดือแล้วผู้ใหญ่จะนำทารกผู้นั้นไปอาบน้ำอุ่นให้สะอาดแล้วจึงอุ้มมานอนบนเบาะที่ปูในกระดิ่ง ถ้าเป็นเด็กหญิงจะมีประเพณีการนำด้ายและเข็มมาวางไว้ข้างตัว ถ้าเป็นเด็กผู้ชายจะจัดสมุดดินสอวางไว้ เป็นการถือเคล็ดว่าเมื่อโตขึ้นเด็กผู้หญิงจะมีความสามารถในด้านงานบ้านงานเรือนสมเป็นกุลสตรี ส่วนเด็กผู้ชายจะมีความสามารถทางด้านหนังสือ เมื่อโตขึ้นจะมีโอกาสเข้ารับราชการ¹ ดังนั้นสตรีสามัญชนทั่วไปทั้งเมืองหลวงและต่างจังหวัดแทบจะไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาทางด้านอักษรวิธีเพราะไม่มีความจำเป็นต่อสภาพชีวิตเพราะสตรีสามัญชนจะมีชีวิตผูกพันกับการเกษตรหรือการค้าขายจำเป็นต้องใช้แรงงานและเวลาในการเพาะปลูกหรือค้าขาย ประกอบกับศูนย์กลางการศึกษาของสามัญชนจะอยู่ที่วัด สภาพดังกล่าวจึงไม่เอื้ออำนวยให้สตรีได้รับการศึกษา ดังที่ปาเลกซ์ (Mgr. Pallegolx) บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาในเมืองไทย เขียนถึงการศึกษาของสตรีสามัญชนว่า

“...การศึกษาของเด็กหญิงก็คือ การต้องรู้จักหน้าที่ทั้งงานบ้านงานครัว และตำน้ำพริกเป็น ทำขนม มวนบุหรี่และจับพลู... ผู้หญิงไปหาฟันเก็บผัก ผลไม้ และตัดน้ำ ตำข้าวและช่วยมารดาในกิจการบ้านเรือน ทุกเช้าจะนั่งเป็นระเบียบเรียบร้อยที่ประตูบ้านคอยถวายบิณฑบาตแก่พระภิกษุที่ผ่านมา ฟังเทศน์แล้วก็ร้อง สาธุ...”²

เมื่อถึงวัยมีครอบครัวมารดาจะสอนให้รู้จักการดูแลกิจการบ้านเรือน และรู้จักปรนนิบัติสามี ดังปรากฏในวรรณคดีเรื่อง “ ขุนช้าง ขุนแผน ” ซึ่งสะท้อนให้เห็นภาพของสังคมไทยเป็นอย่างดีในวรรณคดีเรื่องนี้ นางศรีประจันได้สอนนางพิมพิลาไลยว่า

“เนื้อเย็นจะเป็นซึ่งแม่เรือน	ทำให้เหมือนแม่สอนมาแต่หลัง
เข้านอกออกในให้ระวัง	จะลูกนั่งบนบอบแก่สามี” ³

¹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). *ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479*. หน้า 8.

² ปาเลกซ์. (2520). *เล่าเรื่องกรุงสยาม*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. หน้า 205.

³ *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติ*. (2510). หน้า 164.

จากหลักฐานดังกล่าวสามารถกล่าวได้ว่าการศึกษาของสตรีสามัญชนทั่วไปที่ไม่ได้ถวายตัวเข้ารับราชการฝ่ายใน ยังมีค่านิยมที่จะศึกษาทางด้านงานบ้านงานเรือน การเย็บปักถักร้อย และการปรนนิบัติสามีมากกว่าจะเน้นในด้านการเรียนอักษรวิธี ดังนั้นความรู้ที่เด็กผู้หญิงจะพึงได้จึงขึ้นอยู่กับความรู้ของครูฝึกสอนและฝึกหัด

การศึกษาของสตรีไทยในสมัยจารีต จะเห็นได้ว่าอยู่ในวงแคบ สตรีชั้นสูงจะมีโอกาสได้รับการศึกษามากกว่าสตรีสามัญชน สำหรับการศึกษาศาสตร์ชั้นสูงก็จะเน้นในด้านอักษรวิธี การอ่านและเขียนภาษาไทย การเรียนเลข ประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง สำหรับสตรีสามัญชนไม่นิยมเข้ารับการศึกษาด้านอักษรวิธี แต่จะเรียนในส่วนที่เป็นงานบ้านงานเรือน การเย็บปักถักร้อย และเมื่อใกล้ออกเรือนก็จะเรียนในด้านการปรนนิบัติรับใช้สามี ดังนั้นความรู้ที่สตรีสามัญชนพึงจะได้รับจึงขึ้นอยู่กับความรู้ของครูผู้ฝึกสอนหรือฝึกหัด ฉะนั้นส่วนใหญ่สตรีสามัญชนจึงไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ จะมีก็แต่เพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่สามารถอ่านออกเขียนได้ การศึกษาของสตรีไทยนั้นมาเปลี่ยนแปลงหลังจากที่ชาติตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และมีชาวตะวันตกเข้ามาในประเทศไทยเพิ่มขึ้น ทำให้ชาวตะวันตกเข้ามามีบทบาททางการศึกษาภายในราชสำนักมากขึ้น ทำให้แนวการศึกษาในราชสำนักเปลี่ยนแปลงไปโดยชาวตะวันตกเป็นผู้นำการศึกษาภาษาต่างประเทศ และวิทยาการสมัยใหม่มาสอนในราชสำนัก และสยามเริ่มปรับตัวยอมรับวิทยาการที่ชาวตะวันตกนำมาเผยแพร่ จึงเกิดมีการขอรับรองว่าจ้างชาวตะวันตกทั้งที่เป็นบาทหลวง มิชชันนารีอเมริกัน และจากการจ้างมาสอนโดยตรงตามวิชาแบบตะวันตกขึ้นในพระบรมมหาราชวัง และหัวเมืองต่างๆตามลำดับ

บทที่ 2

ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทย

การเข้ามาของชาติตะวันตกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหา วัตถุประสงค์ไปรองรับการเจริญเติบโตทางอุตสาหกรรมจนขยายผลเป็นการล่าอาณานิคมเพื่อครอบครองสิทธิ ประโยชน์มากยิ่งขึ้น สำหรับชาติตะวันตกได้เข้ามาทำสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้ากับประเทศไทยในรัช สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยอังกฤษได้ส่งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี เข้ามาเพื่อเจรจาทาง การค้ากับไทยอีกครั้ง จนสามารถทำสนธิสัญญาร่วมกันที่เรียกว่า สนธิสัญญาเบอร์นี (Burney Treaty) ซึ่งไทยเองยอมยกเลิกระบบผูกขาดทางการค้า¹ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง ตระหนักถึงภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมที่จะส่งผลกระทบต่อประเทศมากกว่าผลประโยชน์ทางการค้าจาก เหตุการณ์ที่พม่าซึ่งเป็นคู่สงครามกับไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยายังไม่สามารถต้านทานกองทัพของอังกฤษได้ จึงทรงเห็นว่าทางเดียวที่จะรอดพ้นจากลัทธิจักรวรรดินิยม คือการมีพระราชไมตรีที่ดีกับชาติตะวันตก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการทำสนธิสัญญาเบาวริง (Bowring Treaty) กับอังกฤษในพ.ศ. 2398 ทำให้สยามต้องเสียเปรียบหลายประการ ทั้งยกเลิกการผูกขาดทางการค้า การผูกจำกัดการเก็บภาษีเข้าได้เพียงร้อยละ 3 และการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตซึ่งทำให้ไทย เสียเปรียบในเรื่องอำนาจทางการศาล สยามจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยเพื่อให้รอดพ้น จากการตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกโดยการรับวิทยาการสมัยใหม่และวัฒนธรรมจากชาติตะวันตก มาปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย เช่นด้านการปกครอง ด้านการทหาร ด้านเศรษฐกิจ ด้านกฎหมายและการ ศาล ด้านสังคมรวมทั้งการปรับปรุงด้านการศึกษาซึ่งมีผลอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสตรี ไทย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการปฏิรูปสังคมอย่างต่อเนื่องรวมถึง การปฏิรูปการศึกษาซึ่งส่งผลให้สตรีชั้นสูงและสตรีสามัญชนมีโอกาสดำเนินการศึกษาแบบใหม่ ความ คาดหวังหรือมุมมองของสถานภาพสตรีไทยได้เปลี่ยนจากเมียที่เป็นเพียงแม่บ้านแม่เรือนกลายเป็นภรรยาที่ เป็นเพื่อนคู่คิด แม้ในฐานะครูคนแรก และแม่เรือนผู้รอบรู้² สถานภาพของสตรีไทยได้รับการยอมรับให้ ความสำคัญมากขึ้น พร้อมทั้งเป็นการยกระดับการศึกษาของสตรีให้มีโอกาสมากยิ่งขึ้นซึ่งสามารถอธิบาย ถึงปัจจัยในการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของสตรีไทยได้ดังนี้

¹อุ๋นใจ ปฏิมาประกร. (2549). บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในการจัดการศึกษาสตรีไทย : กรณีศึกษาโรงเรียน วัฒนาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ. 2417 – 2500 . หน้า 7.

² เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 14.

1. ปัจจัยภายนอก

1.1 การเข้ามาของชาติตะวันตก

ในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสภาพสังคมไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงไป สืบเนื่องจากการรับวัฒนธรรมตะวันตก การหลั่งไหลเข้ามาของชาวตะวันตกทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมรวมไปถึงระบบการศึกษาทั้งบุรุษและสตรี ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศให้เกิดความเจริญก้าวหน้าและความมั่นคงสืบไป ซึ่งสามารถ อธิบายปัจจัยการเข้ามาของชาติตะวันตกได้ดังต่อไปนี้

1.1.1 การล่าอาณานิคม

อิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยมทำให้สยามต้องติดต่อกับชาติตะวันตกมากขึ้นอันสืบเนื่องมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นภัยอันตรายจากชาติตะวันตกซึ่งในขณะนั้นเป็นช่วงเวลาที่มีมหาอำนาจในทวีปยุโรปได้ทำการขยายอาณานิคมของตนออกมาในทวีปเอเชียโดยเข้ามาครอบครองดินแดนส่วนใหญ่ของทวีปเอเชียไว้ได้ และกำลังที่จะเข้ายึดครองดินแดนอื่นๆต่อไปรวมถึงประเทศไทยด้วย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพม่าเริ่มสูญเสียดินแดน คือ แคว้นยะไข่และ ตะนาวศรีให้แก่อังกฤษในสงครามครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2369 และก่อให้เกิดสนธิสัญญาอันดาโบซัน โดยที่ สนธิสัญญาฉบับนี้ได้กำหนดให้พม่าต้องเสียค่าปฏิกรรมสงครามให้แก่อังกฤษเป็นจำนวน 10 ล้านรูปี และพม่าจำเป็นต้องรับรองการเสียดินแดนให้อังกฤษยึดครอง

ในขณะเดียวกันที่อังกฤษทำสงครามกับพม่าในพ.ศ.2385 อังกฤษได้เปิดสงครามกับจีนซึ่ง เรียกว่า สงครามฝิ่น โดยสาเหตุมาจากพ่อค้าชาวอังกฤษได้เอาฝิ่นจากอินเดียเข้าไปขายในประเทศจีน จน รัฐบาลจีนเห็นว่าผู้คนพากันติดฝิ่นเป็นจำนวนมากจึงได้ประกาศห้ามสินค้านี้เข้าประเทศ และมีการขับไล่ พ่อค้าชาวอังกฤษออกนอกประเทศจีน¹ เหตุการณ์ครั้งนี้จึงนำไปสู่สงครามสู้รบกันระหว่างอังกฤษกับจีนผล ของสงครามทำให้จีนจำเป็นต้องทำสนธิสัญญาที่เมืองนานกิง เรียกว่า สนธิสัญญานานกิง เมื่อพ.ศ. 2385 โดยที่จีนได้ยอมยกเกาะฮ่องกงให้อังกฤษเป็นผู้ครอง

จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้ง 2 เหตุการณ์ทำให้เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้น ครองราชสมบัติจึงทรงมีแนวพระราชดำริเห็นความจำเป็นในการเจริญสัมพันธไมตรีกับชาติตะวันตกมากยิ่งขึ้น ต้องยอมทำการค้ากับต่างประเทศและปรับปรุงประเพณีดั้งเดิมที่ต่างชาติมองว่าไม่มีความเป็น อารยะ เช่น การหมอบคลานเข้าเฝ้า การห้ามสวมเสื้อขณะเข้าเฝ้า เป็นต้น

¹ ปรเมศวร์ วัชรปาน. (2535). พลิกประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ 10 ยุค. หน้า 59.

1.1.2 ผลประโยชน์ทางการค้า

การเปิดประเทศเพื่อติดต่อกับชาวยุโรปกับชาติตะวันตกในปลายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทำให้เกิดการหลั่งไหลเข้ามาของชาวตะวันตกจำนวนมากซึ่งการเข้ามาของชาวตะวันตกเหล่านั้นเพื่อต้องการแสวงหาผลผลิตทางเศรษฐกิจในดินแดนแถบนี้ซึ่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยเครื่องเทศอันเป็นสินค้าที่ยุโรปต้องการจึงมีความต้องการเข้ามาสำรวจแหล่งวัตถุดิบเพื่อเข้ามาควบคุมศูนย์กลางการค้าและแลกเปลี่ยนสินค้าในภูมิภาคนี้ การเข้ามาของชาติตะวันตกในประเทศไทยนั้นเริ่มตั้งแต่ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 สาเหตุที่ต้องติดต่อกันเกี่ยวกับเรื่องเมืองมะละกาที่โปรตุเกสส่งกองเรือเข้ายึดครองและได้ทราบจากพ่อค้าเรือสำเภากันว่ามะละกาเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา โปรตุเกสจึงได้แต่งทูตมาเจริญพระราชไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาเพื่อป้องกันการโจมตีจากกรุงศรีอยุธยา โปรตุเกสได้รับการต้อนรับอย่างดีถึงขั้นมีการทำสนธิสัญญากับกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 2059 เป็นสนธิสัญญาฉบับแรกที่กรุงศรีอยุธยาทำกับชาวตะวันตก¹ หลังจากนั้นก็ได้มีชาติตะวันตกอีกหลายประเทศได้เข้ามาทำการค้ากับกรุงศรีอยุธยาเช่น ฮอลันดา อังกฤษ สเปน และฝรั่งเศส ตามลำดับ แต่การติดต่อกับชาติตะวันตกเหล่านี้ก็ได้ลดน้อยลงหลังสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอันเนื่องมาจากเหตุการณ์ภายในบ้านเมืองวุ่นวายและนโยบายผู้นำในช่วงนั้นไม่นิยมชาวต่างประเทศ² ประกอบกับชาติตะวันตกมุ่งไปค้าขายโดยตรงกับจีน จนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับอังกฤษ ที่เรียกว่า สนธิสัญญาเบอร์นี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ทางการค้าโดยให้สิทธิพ่อค้าทั้งสองฝ่ายค้าขายตามหัวเมืองต่างๆได้อย่างเสรี และให้สิทธิแก่พ่อค้าในการตั้งร้านค้าและเช่าที่โรงเรือนในการเก็บสินค้าในประเทศอีกฝ่ายหนึ่งได้³ จากสนธิสัญญาเบอร์นีส่งผลให้ชาติตะวันตกเข้ามาค้าขายกับไทยมากขึ้นจนมาถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษอีกฉบับหนึ่ง คือ สนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งมีสาระสำคัญคือ การเปิดการค้าเสรีกับต่างประเทศ มีการปรับเปลี่ยนกฎระเบียบทางการค้าระหว่างประเทศ โดยการสร้างระเบียบการนำเข้าและส่งออกใหม่เพิ่มเติมจากสนธิสัญญาเบอร์นี สนธิสัญญาดังกล่าวอนุญาตให้ชาวต่างชาติเข้ามาทำการค้าเสรีในกรุงเทพมหานคร สนธิสัญญาดังกล่าวยังอนุญาตให้จัดตั้งกงสุลอังกฤษในกรุงเทพมหานครและรับประกันสิทธิสภาพนอกอาณาเขตตลอดจนอนุญาตให้ชาวอังกฤษถือครองที่ดินในสยามได้⁴ จากการเข้ามาของ

¹ บังอร ปิยะพันธุ์. (2538). *ประวัติศาสตร์ไทยการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ก่อนสมัยสุโขทัยถึงพ.ศ. 2475*. หน้า 171.

² พิไลวรรณ แสงขำ. (2532). *บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่างพ.ศ. 2411 – 2453*. หน้า 8.

³ ชัย เรื่องศิลป์. (2541). *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 – 2453 ด้านเศรษฐกิจ*. หน้า 155.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 157.

ชาติตะวันตกทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงประเทศในหลายๆด้านเช่นการปฏิรูปกฎหมาย และการวางรากฐานทางการศึกษาทั้งบุรุษและสตรีรวมไปถึงการเผยแผ่คริสต์ศาสนาในประเทศไทยโดยพวกมิชชันนารีในเวลาต่อมา

1.1.3 การเผยแผ่ศาสนา

การเผยแผ่ศาสนาคริสต์มายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากการขยายอิทธิพลของชาติตะวันตกที่เข้ามาเพื่อแข่งขันทางการค้า โดยเฉพาะชาติโปรตุเกส และสเปน การเผยแผ่คริสต์ศาสนาเข้ามามีอิทธิพลในประเทศไทยครั้งแรกในสมัยอยุธยาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ประมาณ พ.ศ. 2127 โดยนิกายแรกที่เข้ามาเผยแผ่คือนิกายโรมันคาทอลิก แต่ได้ถูกกีดกันทางศาสนาจนมาถึงในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอาณาจักรอยุธยาได้เจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสตรงกับสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทำให้มีบาทหลวงเข้ามาเผยแผ่ศาสนามากขึ้นและได้มีบทบาทในสังคมไทยมากขึ้นด้วย เช่น ด้านสังคมสงเคราะห์ได้มีการจัดตั้งโรงพยาบาล และด้านศาสนานั้นได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสามเณรคริสเตียนเพื่อผลิตนักบวชพื้นเมือง¹ แต่เมื่อสิ้นสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ศาสนาคริสต์กลับไม่ได้รับความสะดวกในการเผยแผ่ศาสนาเช่นเดิม เพราะถูกห้ามประกาศศาสนา ห้ามเขียนหนังสือศาสนาเป็นภาษาไทยและภาษาบาลีประกอบกับการที่พม่าเข้ารุกรานอยุธยาทำให้มิชชันนารีจำเป็นต้องออกจากอยุธยาภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่า การเผยแผ่ศาสนาคริสต์ได้ยุติลงในประเทศไทยจนมาถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงมีนโยบายในการเปิดประเทศเพื่อรับวิทยาการสมัยใหม่ของชาวตะวันตก ทำให้มิชชันนารีอเมริกันได้เริ่มเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์อีกครั้งและการเข้ามาของมิชชันนารีอเมริกันในครั้งนี้ทำให้คนไทยกลุ่มหนึ่งซึ่งมีความคิดก้าวหน้าเห็นความจำเป็นที่จะต้องเรียนภาษาอังกฤษเพื่อจะได้ติดต่อกับต่างประเทศ

1.2 วิทยาการสมัยใหม่แบบตะวันตก

การเข้ามาของชาติตะวันตกนอกจากจะเข้ามาเพื่อล่าอาณานิคม เพื่อผลประโยชน์ทางการค้า และเพื่อการเผยแผ่คริสต์ศาสนาแล้ว ชาติตะวันตกยังได้นำความเจริญในด้านสาธารณสุขมายังประเทศไทยมาดังต่อไปนี้

¹ บาทหลวงโรแบต์ โกลเด. (2549). ประวัติการเผยแผ่คริสต์ศาสนาในสยามและลาว. แปลโดย อรสา ชาวจีน. หน้า 46.

1.2.1 ด้านการแพทย์

สภาพการณ์โดยทั่วไปของประชาชนไทยตั้งแต่โบราณนั้นต้องเผชิญกับโรคระบาดร้ายแรง เช่นอหิวาตกโรค และไข้ทรพิษอยู่เสมอ ซึ่งในขณะนั้นยังไม่มีวิธีป้องกันและรักษา นอกจากนี้ไปตั้งถิ่นฐานใหม่ อหิวาตกโรคซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “โรคห้า” หรือ “ไข้ปวง” ทำให้คนตายเป็นจำนวนมากซึ่งคนในสมัยนั้นใช้ความเชื่อทางศาสนาช่วย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีโรคระบาดดังกล่าว จึงมีการประกอบพระราชพิธีอาพาธพินาศ ความร้ายแรงของอหิวาตกโรคจะเห็นได้จากหลักฐานใน พ.ศ.2392 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดอหิวาตกโรคระบาดครั้งใหญ่มีคนตายทั้งในกรุงและหัวเมืองใกล้เคียงไม่น้อยกว่า 40,000 คน เฉพาะในกรุงเทพฯมีคนเสียชีวิตถึงวันละ 1,500 คน¹

หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการขาดแคลนบุคลากรด้านสาธารณสุข แม้แต่พวกมิชชันนารีเองก็ต้องเสียชีวิตด้วยโรคภัยนี้เช่นเดียวกัน สถานการณ์ดังกล่าวมีส่วนเร่งเร้าให้พวกมิชชันนารีที่มีความรู้ทางการแพทย์ได้แสดงบทบาทของตนในด้านการรักษาพยาบาล ตลอดจนการป้องกันโรคระบาด ซึ่งเป็นการวางรากฐานในด้านการแพทย์และการสาธารณสุขแผนใหม่ตามแบบอย่างตะวันตก

การป้องกันโรค

การป้องกันโรคที่เป็นที่รู้จักกันดีของชาวไทยคือ การปลูกฝีเพื่อป้องกันไข้ทรพิษ หมอบริดเลย์ได้นำมาทดลองสำเร็จเป็นครั้งแรกในประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2383² การปลูกฝีกลายเป็นผลงานที่ได้รับการยกย่องเป็นอย่างยิ่งของมิชชันนารีอเมริกัน เนื่องจากได้ออกทำการปลูกฝีให้แก่ราษฎรทั่วไปทั้งในพระนครและนอกพระนคร นอกจากนั้นยังได้ฝึกหัดพนักงานปลูกฝีขึ้นเป็นจำนวน 200 คนเพื่อส่งออกไปปฏิบัติงานตามหมู่บ้านชนบท ปรากฏว่าพวกมิชชันนารีได้ดำเนินงานอยู่หลายปี จนกระทั่งภายหลังเมื่อทางรัฐบาลได้ตั้งสถานผลิตหนองฝีขึ้นที่สี่กั๊กพระยาศรี เมื่อ พ.ศ. 2448 พร้อมทั้งออกกฎหมายบังคับให้ประชาชนทุกคนปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษใน พ.ศ. 2456 งานปลูกฝีของพวกมิชชันนารีจึงค่อยๆ ลดความสำคัญลง

การบำบัดโรค

นอกจากแพทย์มิชชันนารีอเมริกันจะทำการรักษาผู้เจ็บป่วยด้วยยาแผนใหม่ตามแบบตะวันตกซึ่งนำติดตัวเข้ามาแล้ว หมอบริดเลย์ ยังได้นำเอาการผ่าตัดเข้ามาใช้เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2380 โดยทำการผ่าตัดแขนพระภิกษุรูปหนึ่ง เนื่องจากถูกสะเก็ดระเบิดอันเป็นเหตุให้กระดูกแขนแตกจึงจำเป็นต้องตัดแขนทิ้ง โดยที่ในขณะนั้นวงการแพทย์ยังไม่รู้จักการใช้ยาสลบทางศัลยกรรมต่อมาในพ.ศ.

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2. หน้า 115 – 116.

² มนัสวี อุณหันนทน์. (ม.ม.ป.). ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย. หน้า 22.

2390 มิชชันนารีอเมริกันที่มีชื่อเสียงอีกท่านหนึ่ง คือ นายแพทย์ซามูเอล เฮาส์ (Samuel House) หรือที่รู้จักกันดีในนามของหมอสเฮาส์ ได้นำเอาอีเทอร์ (Ethers คือ ยาสลบ) เพื่อให้ผู้ป่วยสลบในระหว่างการผ่าตัดเข้ามาใช้ในประเทศไทยเป็นครั้งแรกหรืออาจเป็นครั้งแรกในทวีปเอเชียก็ได้ ทั้งนี้เนื่องจากการใช้อีเทอร์ทางศัลยกรรมเป็นครั้งแรกในวงการแพทย์โดยนายแพทย์ชาวอเมริกันคือ นายแพทย์เ็ดเวิร์ด กรีน มอร์ตัน (Edward Green Morton) ได้เกิดขึ้นก่อนที่หมอสเฮาส์จะนำมาใช้ในประเทศไทยเพียง 2 ปีเท่านั้น¹ การใช้อีเทอร์ของหมอสเฮาส์ นับว่าประสบความสำเร็จพอสมควร คือในช่วงเวลา 18 เดือนได้ทำการบำบัดผู้ป่วยเป็นจำนวน 3,117 ราย

การศึกษาวิชาแพทยศาสตร์แผนตะวันตก

พวกมิชชันนารีอเมริกันมีจุดประสงค์ที่จะให้คนไทยมีความเชื่อถือในวิทยาศาสตร์ตะวันตก ตัวอย่างเช่น หมอสเฮาส์ได้ระบุว่าจุดมุ่งหมายในการรักษาพยาบาลของพวกมิชชันนารีไม่ว่าจะเป็นการรักษาโรคทั่วไป หรือการป้องกันโรคระบาดนั้น นอกจากจะเป็นการช่วยชีวิตประชาชนไว้แล้วยังหวังผลให้ประชาชนมีความเชื่อถือศรัทธาในวิทยาศาสตร์แบบตะวันตกอีกด้วย เช่น การปาฐกถาเรื่องการย่อยอาหาร และผลร้ายที่มีต่อกระเพาะอาหาร ซึ่งนับว่าเป็นการบรรยายทางการแพทย์แผนตะวันตกที่คนไทยได้ยินเป็นครั้งแรก² การแสดงปาฐกถาของหมอสเฮาส์ได้รับการยกย่องมากและยังผลให้คนไทยมีความเชื่อถือในวิชาการแพทย์แบบตะวันตกมากยิ่งขึ้น

อาจกล่าวได้ว่าเป็นความสำเร็จของแพทย์มิชชันนารีอเมริกัน ที่สามารถสร้างความเชื่อถือในหมู่คนไทยได้ ซึ่งทำให้มิชชันนารีอเมริกันสามารถนำคริสต์ศาสนาเข้ามาเผยแผ่ให้กับประชาชนได้เกิดความเชื่อและความศรัทธาได้ง่ายขึ้นนอกจากนี้มิชชันนารีอเมริกันยังมีส่วนในการช่วยผลิตแพทย์และอาชีพพยาบาลแผนปัจจุบันอีกด้วย

1.2.2 ด้านการพิมพ์

มิชชันนารีอเมริกันผู้มีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับการพิมพ์คือหมอบรัดเลย์ โดยมีการตั้งโรงพิมพ์ขึ้นโดยนำเครื่องพิมพ์จากประเทศสหรัฐอเมริกาเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2377 งานพิมพ์ในระยะแรกส่วนมากเป็นงานพิมพ์ในลักษณะแผ่นปลิวและหนังสือเพื่อการอธิบายศาสนาคริสต์ และบางส่วนเป็นเรื่องทางการแพทย์ เช่น เกี่ยวกับการปลูกฝี ครอบรักษา นอกจากจะพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับกิจการศาสนาคริสต์แจกแล้ว ยังได้พิมพ์ประกาศของทางราชการเรื่องการห้ามนำฝิ่นเข้ามาในประเทศไทยเป็นฉบับแรกจำนวน 9,000 แผ่น เมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2382 ในครั้งแรกหมอบรัดเลย์ได้ออกหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง

¹ แหล่งเดิม. หน้า 27.

² มนต์วี อุณหนันทน์. (ม.ม.ป.). *ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย*. หน้า 28.

เป็นรายปี ให้ชื่อว่า บางกอกคาเลนเดอร์ (Bangkok Calendar) ออกเมื่อ พ.ศ. 2402 – 2415 ต่อมาได้ออกหนังสือพิมพ์รายเดือนอีกฉบับหนึ่งชื่อหนังสือจดหมายเหตุ (The Bangkok Recorder) เป็นภาษาไทยออกเดือนละ 4 หน้า เรื่องการพิมพ์หนังสือนี้หมอบรัดเลย์ได้สร้างประโยชน์ให้กับประเทศไทยเป็นอย่างมากเกี่ยวกับเอกสารและประวัติศาสตร์ของไทยเนื่องจากได้รับข้อมูลจากหนังสือพิมพ์ของหมอบรัดเลย์หลายเรื่อง เช่น งานวรรณกรรม ประวัติศาสตร์ กฎหมาย เช่น นิราศลอนดอน จินตามณี ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของประเทศฝรั่งเศส สามก๊ก เป็นต้น นับได้ว่างานที่หมอบรัดเลย์ได้นำวิทยากรด้านการพิมพ์เข้ามาในสยามนั้นได้สร้างประโยชน์ทางการศึกษาให้แก่ไทยเป็นอย่างมากเพราะในสมัยต่อมาก็ได้มีการจัดพิมพ์ตำราเรียน เช่น หนังสือจินตามณีเพื่อใช้ในการเรียนการสอนในระบบโรงเรียนในเวลาต่อมา

1.3 บทบาทของชาวตะวันตกต่อการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา

การเข้ามาของชาติตะวันตกในสยามได้เริ่มเข้ามาครั้งแรกในสมัยอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 พวกคือ (1) บาทหลวงนิกายโรมันคาทอลิก ซึ่งได้เข้ามาตั้งโรงเรียนเผยแผ่ศาสนาคริสต์ (2) คณะทูตและพ่อค้าชาวฝรั่งเศส ซึ่งมีบทบาทในการนำนักเรียนไทยออกไปศึกษาต่อในประเทศฝรั่งเศส แต่การศึกษาได้หยุดชะงักไปเนื่องจากเกิดเหตุการณ์วุ่นวายในบ้านเมืองและนโยบายของผู้ที่ไม่นิยมชาวต่างประเทศ¹ อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าสยามจะมีการติดต่อกับชาวตะวันตกมาเป็นเวลานานตั้งแต่ในสมัยอยุธยาแล้วก็ตามแต่การศึกษาก็ยังคงเป็นแบบโบราณอยู่ตามแบบเดิม การถ่ายทอดวิชาความรู้วิทยากรต่างๆ มีน้อยมากตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชการติดต่อกับชาวตะวันตกขาดหายไป ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้มีการติดต่อกับชาวตะวันตกอีกครั้งหนึ่ง

ในการติดต่อกับชาวตะวันตกในช่วงเวลานี้ทำให้ผู้นำของคนไทยตระหนักว่าการเรียนรู้ภาษาอังกฤษและวิทยากรสมัยใหม่เป็นสิ่งจำเป็นเพราะในช่วงเวลานี้ชาวตะวันตกกำลังขยายอำนาจเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้นำของประเทศเกิดความตื่นตัวที่จะรับวิทยากรและความรู้จากชาติตะวันตกเป็นอย่างยิ่ง แต่ในขณะเดียวกันในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขุนนางไทยก็ได้แบ่งออกเป็น 2 พวก คือ พวกที่ไม่นิยมตะวันตกเพราะเห็นว่าชาติตะวันตกเข้ามารุกรานประเทศทางตะวันออกเฉียงใต้จนเกือบหมด อีกพวกหนึ่งมีความคิดเห็นตรงข้ามกับพวกแรกโดยเห็นว่าวิชาการทางฝ่ายตะวันตกนี้ดี ถ้าได้ติดต่อเล่าเรียนด้วยแล้วก็จะเกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองในภายภาคหน้า

¹ พิไลวรรณ แสงขำ. (2523). บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ. 2411 – 2453. หน้า 7.

นอกจากนี้แล้วการได้คบหาสมาคมกับชาติตะวันตกก็เพื่อให้ได้ฝึกพูดภาษาต่างประเทศไปในตัวโดยเฉพาะภาษาอังกฤษซึ่งจะเป็นกุญแจเพื่อเข้าไปสู่วิทยาการสมัยใหม่ของประเทศมหาอำนาจอีกด้วย ซึ่งบุคคลสำคัญที่มีความพอใจในการคบหาสมาคมกับชาติตะวันตกในครั้งนั้น คือ เจ้าฟ้ามงกุฏ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เจ้าฟ้าจุฑามณี (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) กรมหมื่นวงศาธิราชสนิท หลวงสิทธิ์นายเวร (ช่วง บุนนาค) พระยากระสาปนิกิจโกศล (โหมต อมาตยกุล) หม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระจ่าง อิศรางกูร ณ อยุธยา) เป็นต้น

1.3.1 บทบาทของบาทหลวงนิกายโรมันคาทอลิก

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นชาติตะวันตกได้หลังไหลเข้ามาในสยามเป็นจำนวนมากด้วยสาเหตุหลายประการ เช่น การล่าอาณานิคม การค้า และการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ ในส่วนของการเผยแผ่ศาสนา คริสต์นั้นชาติตะวันตกได้นำระบบการศึกษาเข้ามาเพื่อใช้สอนให้ประชาชนมีความรู้ในการเข้าใจในหลักของศาสนาคริสต์และบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่ศาสนาคริสต์คือสังฆราชปาลเลอกัวซ์ บาทหลวงนิกายโรมันคาทอลิกได้เข้ามามีบทบาทในการสอนภาษาอังกฤษและภาษาลาตินให้กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้พระองค์ทรงคุ้นเคยชอบพอกันกับสังฆราชเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ช่วยให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับกิจการบ้านเมืองโดยเฉพาะการเจรจากับชาติตะวันตกได้เป็นอย่างดี

จะเห็นได้ว่าสังฆราชปาลเลอกัวซ์มีบทบาทสำคัญต่อการศึกษาภาษาอังกฤษของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก ทำให้พระองค์ใช้ประโยชน์จากการเรียนภาษาอังกฤษและภาษาลาตินในการศึกษาวิทยาการด้านอื่น ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติต่อไป

1.3.2 บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันนิกายโปรเตสแตนต์

นอกจากการเข้ามาของบาทหลวงนิกายโรมันคาทอลิกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว ยังมีมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์ที่ได้เริ่มเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์เป็นครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ศาสนาจารย์ คาร์ล ออกัสตัส เฟรดเดอริค กุตสลาฟ (Rev. Carl Frildrich Augustus Gutzlaff) และศาสนาจารย์ จาคอบ ทอมลิน (Rev. Jacob Tomlin) ชาวอังกฤษ ซึ่งเป็นมิชชันนารีคณะสมาคมมิชชันนารีแห่งลอนดอน (London Missionary Society) ส่วนมิชชันนารีอเมริกันนิกายโปรเตสแตนต์คนแรกที่เข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาในประเทศไทย คือ นายแพทย์ เดวิด อาบีล (Dr. David Abeel) ได้เข้ามาถึงประเทศไทยในวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2374¹ มิชชันนารีนิกายโปรเตส

¹อุ๋นใจ ปฐิมาประกกร. (2549). บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในการจัดการศึกษาสตรีไทย : กรณีศึกษาโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ. 2417 – 2500 . หน้า 1.

แต่นั้นทีในระยะแรกทำการเผยแผ่ศาสนาให้กับคนจีน เพราะมิชชันนารีกลุ่มแรกที่มาเมืองไทยนั้นเป็นมิชชันนารีที่ต้องการมาสอนศาสนาคริสต์ในเมืองจีน แต่พอทราบข่าวว่าในเมืองไทยมีคนจีนมาก จึงเดินทางมาสอนศาสนาแก่คนจีนในประเทศไทย ฉะนั้นในระยะแรกมิชชันนารีใช้ภาษาจีนสอนด้วยการแจกใบปลิวที่พิมพ์มาจากเมืองจีน รวมทั้งหนังสือที่แจกให้ก็เป็นภาษาจีนด้วย ส่วนคนไทยนั้นยังไม่ได้สอนศาสนาให้ เนื่องจากมีปัญหาในด้านภาษา ต่อมามิชชันนารีเหล่านี้มีความคิดว่าถ้ารู้ภาษาไทย หรือมีคัมภีร์ที่เป็นภาษาไทยแจกให้คนไทยด้วยก็จะมีประโยชน์ จึงเริ่มเรียนภาษาไทยและแปลคัมภีร์ออกเป็นภาษาไทย พอเข้าใจในภาษาไทยได้ดีก็เริ่มขยายการสอนศาสนาไปยังคนไทย

ระหว่างที่มิชชันนารีได้เผยแผ่ศาสนาคริสต์ในประเทศไทยอยู่นั้น ศาสนาจารย์กุตสลาฟและศาสนาจารย์ทอมลินเห็นว่าในด้านการเผยแผ่ศาสนามีมากและมีกำลังไม่พอในการทำงาน ฉะนั้นจึงพยายามเขียนจดหมายไปถึง คณะกรรมาธิการอเมริกัน (American of Commissioners Foreign Missions) ที่สหรัฐอเมริกาเพื่อขอมิชชันนารีเข้ามาทำงานในเมืองไทยเพิ่มขึ้น ดังนั้นมิชชันนารีกลุ่มที่ 2 จึงได้เดินทางเข้ามาในประเทศไทย ได้แก่ ศาสนาจารย์จอห์น เทเลอร์โจน (Rev. John Taylor Jones) และภรรยา และศาสนาจารย์วิลเลียม ดีน (Rev. William Dean) ซึ่งเป็นมิชชันนารีอเมริกันคณะอเมริกันแบ็บติสต์ (American Baptist foreign Missions) เข้ามาใน พ.ศ. 2376 และกลุ่มที่สามคือ ศาสนาจารย์โรบินสัน (Rev. Robinson) และภรรยา ศาสนาจารย์เอส จอห์นสัน (Rev. S. Johnson) และภรรยา และหมอแดน บี บรัดเลย์ (Dr. Dan B. Bradley) และภรรยา¹ มิชชันนารีอเมริกันมิได้มุ่งที่จะสอนศาสนาคริสต์แต่เพียงอย่างเดียว แต่ได้นำเอาความรู้ ความคิดและวิทยาการแขนงใหม่ของชาวตะวันตกมาเผยแพร่ในหมู่คนไทยด้วย เช่น ด้านการพิมพ์ การแพทย์ วิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะการศึกษาแบบตะวันตก ซึ่งวิทยาการดังกล่าวนี้ยังไม่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในประเทศไทยมาก่อน อารยธรรมของชาวตะวันตกที่มิชชันนารีอเมริกันนำเข้ามาเผยแพร่นั้น ทำให้ผู้นำของประเทศและข้าราชการสำนักกลุ่มหนึ่งที่มองเห็นการณ์ไกลในการที่จะพัฒนาชาติบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้าเกิดความตื่นตัวที่จะศึกษาเล่าเรียนภาษาอังกฤษ และวิทยาการแขนงใหม่ในด้านต่างๆตามแบบตะวันตกไว้เพื่อพัฒนาประเทศชาติต่อไป

ความสัมพันธ์ระหว่างมิชชันนารีอเมริกันกับราชสำนัก

ในการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในประเทศไทยนั้น ปรากฏว่าพวกมิชชันนารีพยายามสร้างความสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้นกับสถาบันพระมหากษัตริย์ และกลุ่มขุนนางข้าราชการ ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีอำนาจในสังคม หากความสัมพันธ์ระหว่างมิชชันนารีกับราชสำนักไม่ราบรื่นก็เป็นอุปสรรคสำคัญในการเผยแผ่คริสต์ศาสนาได้ เช่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงไม่พอพระทัยที่

¹ อุ๋นใจ ปฎิมาประกร. (2549). บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในการจัดการศึกษาสตรีไทย : กรณีศึกษาโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ. 2417 – 2500 . หน้า 3.

พวกมิชชันนารีนำเอาพระคัมภีร์ไปเปิดมาแปลเป็นภาษาไทยเมื่อ พ.ศ. 2371¹ ซึ่งก่อนหน้านี้นี้ก็ได้มีการคัดค้านจากทางการอยู่แล้วในเรื่องการเผยแพร่ศาสนาคริสต์โดยการแจกหนังสือ ทั้งนี้ราชสำนักไทยอนุญาตให้ทำการแจกหนังสือสอนศาสนาแต่เฉพาะชาวจีนเท่านั้น และก็ได้ออกประกาศห้ามไม่ให้ชาวไทยรับแจกหนังสือ

ส่วนสาเหตุที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ให้การสนับสนุนการดำเนินงานของมิชชันนารีอเมริกันคณะเพรสไบทีเรียนนิกายโปรเตสแตนต์ดังกล่าวนั้น อาจเป็นเพราะเกรงว่ามิชชันนารีในฐานะที่เป็นคนต่างชาติอาจก่อความยุ่งยากทางการเมืองเหมือนปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เหตุการณ์ดังกล่าวน่าจะได้สร้างทัศนคติที่ไม่ดีต่อชาวต่างชาติในหมู่ประชาชนชาวไทยโดยเฉพาะราชสำนักไทยในสมัยต่อมา ดังจะเห็นได้จากเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบข่าวจากพวกสอนศาสนานิกายโรมันคาทอลิกว่า พวกมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาเผยแพร่ศาสนาเพื่อจะมาปลุกให้ชาวจีนก่อการกำเริบ จึงมีรับสั่งให้เอาหนังสือสอนศาสนาไปแปล แต่ครั้งทรงทราบว่าไม่มีสิ่งใดเป็นปฏิปักษ์กับรัฐบาลก็ทรงโปรดอนุญาตให้เผยแพร่ศาสนาคริสต์อยู่ต่อไปได้

การไม่ได้รับความร่วมมือจากทางราชสำนักดังกล่าวมีผลให้การดำเนินงานของพวกมิชชันนารีอเมริกันไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวความสัมพันธ์ได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรู้จักคุ้นเคยกับมิชชันนารีอเมริกันคณะเพรสไบทีเรียน นิกายโปรเตสแตนต์เป็นส่วนพระองค์ จากการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างพระองค์กับมิชชันนารี เช่น การที่พระองค์ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับศาสนาจารย์ เจสซี แคสเวล (Rev. Jesse Caswell)² ตลอดจนการที่พระองค์ทรงสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ด้านวิทยาศาสตร์มิชชันนารีกับเจ้านายเชื้อพระวงศ์และพวกขุนนาง ดังจะเห็นได้จากนายแพทย์ ซามูเอล เฮาส์ (Samuel House) ได้รับเชิญจากพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ถวายคำแนะนำและช่วยเหลือเกี่ยวกับการทดลองด้านวิทยาศาสตร์ที่พระองค์กำลังสนพระทัยอยู่ การแลกเปลี่ยนความรู้ดังกล่าวทำให้มิชชันนารีได้มีโอกาสใกล้ชิดราชสำนักมากขึ้น อีกทั้งการดำเนินงานเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของมิชชันนารีอเมริกันยังเป็นที่ยอมรับของรัฐบาลในขณะนั้น ดังปรากฏว่านายแพทย์ซามูเอล เฮาส์ ได้ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์นี้เป็นเครื่องมือในการสอนพระคัมภีร์ทางศาสนาแก่พวกเจ้านายเชื้อพระวงศ์และขุนนางด้วย

¹ อุ๋นใจ ปฐมาประกกร. (2549). บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในการจัดการศึกษาสตรีไทย : กรณีศึกษาโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ. 2417 – 2500 . หน้า 13.

² ประยุทธ์ สิททิพันธ์. (2502). แผ่นดินพระจอมเกล้า. หน้า 189.

ความสัมพันธ์ระหว่างมิชชันนารีอเมริกันกับประชาชน

การดำเนินงานเพื่อเผยแผ่คริสต์ศาสนาในหมู่ประชาชนชาวไทย มิชชันนารีอเมริกันได้เลือกการทำงานด้านมนุษยธรรมเพื่อเป็นทางไปสู่การเผยแผ่คริสต์ศาสนา ชั้นแรกมิชชันนารีออกเดินทางเยี่ยมเยียนประชาชน เพื่อสำรวจสภาพความเป็นอยู่ตลอดจนความทุกข์ยากต่างๆ โดยเฉพาะความเจ็บป่วยซึ่งมีอยู่โดยทั่วไปในขณะนั้น ต่อจากนั้นก็ช่วยเหลือโดยวิธีการแจกยาและการรักษาโรคพร้อมๆกันนั้นก็ถือโอกาสประกาศศาสนา ตัวอย่างในเรื่องนี้เห็นได้จากบันทึกของ นายแพทย์ เดวิด อาปิล มิชชันนารีอเมริกันที่เข้ามาถึงเมืองไทย เมื่อ พ.ศ. 2374 ความตอนหนึ่งกล่าวว่า

“...ในระหว่างเวลาแจกยาข้าพเจ้าเคยอธิบายแก่ผู้มาขอว่า ควรจะไปในพิธีที่โรงสวดของข้าพเจ้าบ้าง ได้กำหนดวันและชั่วโมงแก่เขาเหล่านั้นให้ไปรักษา ณ ที่นั้นโดยวิธีนี้ได้มีคนไปยังโรงสวดเป็นอันมากต่างมีความยินดีและพอใจจนดูเหมือนว่าไม่มีความเกียจคร้านในเรื่องนี้เสียเลย...”¹

หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงวิธีการดำเนินงานของมิชชันนารีอเมริกัน โดยอาศัยการรักษาพยาบาลเป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประชาชน จากนั้นจึงประกาศศาสนาซึ่งนับว่าได้ผลเป็นอย่างมาก จากปัจจัยดังกล่าวเป็นแรกผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศเป็นอย่างมาก จนนำไปสู่การจัดตั้งระบบโรงเรียนสตรีขึ้นในประเทศไทย นอกจากปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยแล้วยังมีปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยดังต่อไปนี้

2. ปัจจัยภายใน

2.1 การปฏิรูปประเทศตามแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หลังจากการเข้ามาของชาวตะวันตกซึ่งได้เห็นประเพณีที่เข้มงวดของสยามที่ทำให้สตรีขาดอิสระในการออกสู่สังคมภายนอก ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ถึงสถานภาพที่สตรีสยามถูกกดขี่ ดังนั้นชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในระยะเวลาดังกล่าว จึงมีความต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสตรีสยามตามแบบธรรมเนียมสังคมที่พวกตนปฏิบัติ ซึ่งในขณะนั้นสังคมตะวันตกเรียกมาตรฐานรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบนี้ว่า “มาตรฐานสังคมแบบวิกตอเรียน” (Victorianism)²

¹ อุ๋นใจ ปฏิมาประกร. (2549). บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในการจัดการศึกษาสตรีไทย : กรณีศึกษาโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ. 2417 – 2500 . หน้า 15.

² ชาคริต ชุ่มวัฒนะ. (2531). ผู้หญิงของผู้ชายสมัยวิกตอเรียน. วารสารอักษรศาสตร์ 2531. (20): 2

ชาวตะวันตกที่เข้ามาในสังคมไทยปลายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความพยายามอย่างยิ่งในการเผยแพร่ทัศนคติเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อสตรี ในฐานะที่เป็นอารยธรรมที่เหนือกว่าของชาวตะวันตกนั่นเอง ด้วยเหตุผลที่ว่าในยุโรปช่วงศตวรรษที่ 19 นั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดในเรื่องเกี่ยวกับชีวิตครอบครัว ศีลธรรมและมารยาททางสังคม อันเนื่องมาจากชนชั้นกลางที่ประสบความสำเร็จในอาชีพการค้า และการอุตสาหกรรมได้พยายามสร้างและกำหนดค่านิยมของสังคมในยุคนั้น ซึ่งกลายเป็นลักษณะที่เรียกว่ามาตรฐานสังคมแบบวิคตอเรียน (Victorianism) หรือเรียกว่า “ค่านิยมวิคตอเรียน”¹ ที่เน้นให้ความสำคัญในขบวนการขัดเกลาพฤติกรรมของมนุษย์ โดยเฉพาะพฤติกรรมของผู้หญิงและประเพณีนิยมที่ต้องปฏิบัติต่อผู้หญิงในทัศนะของมนุษย์ที่ปราศจาก “ความป่าเถื่อน”² ทำให้ชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในสยามเห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องเผยแพร่แนวความคิดที่เป็นอารยธรรมให้กับสังคมไทย โดยเฉพาะกลุ่มมิชชันนารีที่มองว่าวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมไทยนั้นเป็นเรื่องของ “ความล้าหลัง” และไม่มี “อารยธรรม”³ ดังนั้นชาวตะวันตกเหล่านี้จึงได้พยายามเผยแพร่ทัศนคติที่เกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสตรี การให้เกียรติยกย่องสตรี การออกสมาคม และการศึกษาแก่สตรี เพื่อเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของสตรีให้ดีขึ้นกว่าเดิม

จากปัจจัยดังกล่าวทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีนโยบายเร่งปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ซึ่งในด้านสตรีพระองค์ได้พยายามยกฐานะของสตรีไทยด้วยการปฏิรูปกฎหมาย และวางรากฐานการศึกษาให้แก่สตรีไทยดังนี้

2.1.1 การปฏิรูปด้านกฎหมาย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับว่าเป็นยุคเริ่มประวัติศาสตร์ไทยใหม่เริ่มรับอิทธิพลอารยธรรมตะวันตกเข้ามาแพร่หลายมากขึ้น แนวความคิดเห็นในสังคมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่เคยถือปฏิบัติสืบมาช้านานก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป เปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากทรงอนุญาตให้ราษฎรเข้าเฝ้าถวายฎีกาได้

การเปิดประเทศติดต่อกับชาวตะวันตกมีผลให้ที่มีชาวต่างชาติเข้ามาประกอบธุรกิจในราชอาณาจักรเป็นจำนวนมาก กฎหมายตราสามดวงซึ่งเป็นกฎหมายเดิมจึงไม่อาจบังคับได้ทุกกรณี บางบทบัญญัติก็ล้าสมัยและยุ่งยาก บางบทก็ไม่มี ความยุติธรรมหรือรุนแรงเกินไป พระบาทสมเด็จพระจอม

¹ แหล่งเดิม. (20): 2

² เพชรสุภา ทิศนพันธ์. (2542). แนวความคิดเรื่อง “การเข้าสมาคม” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461-2475. หน้า 19.

³ ชาคริต ชุ่มวัฒนะ. (2531). เล่มเดิม. (20): 2.

เกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงตราพระราชกำหนดขึ้นใหม่เพื่อใช้บังคับคดีต่างๆที่มีจำนวนทั้งสิ้น 500 ฉบับ¹ ในพระราชกำหนดที่ทรงกำหนดขึ้นใหม่มีพระราชกำหนดที่เกี่ยวข้องกับลักษณะครอบครัวอีกหลายฉบับ ซึ่งโดยมากมักเกิดเป็นคดีขึ้นแล้วไม่มีกฎหมายบัญญัติไว้โดยตรงที่จะใช้บังคับ เพื่อความยุติธรรมจึงได้ทรงวินิจฉัยเป็นบรรทัดฐานเพื่อจะใช้บังคับคดีอื่นๆต่อไป ตัวอย่างเช่น คดีอำแดงเหมือนซึ่งเป็นบุตรนายเกตกับอำแดงนุ่น ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บางมุง แขวงเมืองนนทบุรีได้ทูลเกล้าฯถวายฎีกา เพื่อเรียกร้องสิทธิเสรีภาพของตน มีความว่า ตนได้รักใคร่อยู่กับนายริดโดยบิดามารดาไม่ทราบ ต่อมาบิดามารดาขายอำแดงเหมือนให้กับนายภู แต่เธอไม่ยอมจึงถูกบิดามารดาทุบตีและให้นายภูขูดคร่ำไป แต่เธอขัดขืนและหนีไปอยู่กับนายริด ต่อมาถูกนายภูจับได้และอายัดตัวอำแดงเหมือนไว้กับกำนัน นายภูได้ฟ้องร้องนายริดกับบิดามารดาและเจ้าแก้วอีก 2 คน คณะกรรมการเมืองบังคับให้นายริด ส่งตัวอำแดงเหมือนให้แก่ตุลาการ และพระธำมรงค์ได้คุมตัวอำแดงเหมือนไปกักขัง บังคับให้ทำงานอย่างหนัก อำแดงเหมือนพยายามหนีออกมาได้ จึงมาถวายฎีกาว่าจะไม่ยอมเป็นภรรยาของนายภู ขออยู่กับนายริดต่อไป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาตัดสินชี้ขาดให้อำแดงเหมือนเป็นภรรยาของนายริด “ เพราะหญิงนั้นอายุก็มากถึง 20 ปี เศษแล้ว ควรจะเลือกหาผัวได้ตามชอบใจได้” แต่ให้นายริดเสียเบี้ยละเมิดให้บิดามารดาหญิงซึ่งหนึ่ง ให้นายภูสิบตำลึง รวมเป็นเงินสามสิบตำลึง รวมทั้งเสียค่าฤชาธรรมเนียม แทนบิดามารดา มารดาหญิงและชายที่ว่าเป็นเจ้าของหญิงนั้นด้วย ความก็ให้เลิกแล้วกันไป²

การเรียกร้องครั้งนั้นนับว่าเป็นการต่อสู้เพื่อสิทธิสตรีอย่างกล้าหาญเป็นครั้งแรกเพราะถือว่าการหญิงมีอายุถึง 20 ปีแล้ว ควรจะรับผิดชอบในการดำเนินชีวิตครอบครัวของตนได้แล้ว บิดามารดาไม่ควรกักขังหรือใช้วิธี “ คลุมถุงชน” อีกต่อไป

หลังจากการพิจารณาคดีอำแดงเหมือนและการรับถวายฎีกา ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกประกาศพระราชบัญญัติที่มีผลต่อสถานภาพของสตรีที่สำคัญ 2 ฉบับคือ

ประกาศพระราชบัญญัติลักพา (พ.ศ. 2408)

การต่อสู้ของอำแดงเหมือนประสบความสำเร็จอย่างน่าพอใจ เพราะหลังจากนั้นได้มีประกาศพระราชบัญญัติลักพาออกมา ดังมีพระราชวินิจฉัยพอสรุปได้ดังนี้

1. บิดามารดาไม่สามารถขายบุตรได้ถ้าบุตรไม่ยินยอม หรือบุตรยอมรับหนี้เท่าใดก็ขายเท่านั้น
2. หญิงที่หนีตามชายไปและได้นำเงินของบิดามารดาไปด้วยนั้น บิดามารดาสามารถเรียกคืนได้เว้นแต่ผ้าถุงห่มและเงินในอัตรา 3 ตำลึงเพื่อให้เป็นเสปียงเลี้ยงชีพ

¹ ลำพรณ น่วมบุญลือ. (2519). สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 96.

² แหล่งเดิม. หน้า 98 - 99.

3. ให้มีการยกเลิกธรรมเนียมที่ว่าหากหญิงใดที่ชายพาไปที่ลับตาและจับต้องถือตัวแล้ว จะต้องเป็นภรรยาของชายนั้น โดยให้ถือความสมัครใจของผู้หญิงเองเป็นสำคัญ

4. ในกรณีที่สามีภรรยาหย่าร้างกัน กฎหมายเก่าบัญญัติไว้ว่าบุตรชายให้อยู่กับมารดา บุตรหญิงให้อยู่กับบิดา กฎนี้ให้ใช้บังคับต่อไปเฉพาะกรณีที่บิดามารดาคัดค้าน ถ้ามีคัดค้านเกิน 400 ขึ้นไป ให้ตามใจบิดาถ้าบิดาไม่รับเลี้ยงและยังขับไล่บุตรเสียด้วย บุตรจึงตกเป็นของมารดา ถ้าบิดารักคัดค้านตระกูลไม่ยอมให้มารดาเลี้ยงบุตรก็ต้องอยู่กับบิดาทั้งหมด

ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร (พ.ศ. 2410)

ตามกฎหมายและประเพณีเดิม สามีมีสิทธิที่จะขายภรรยาของตนได้ บิดามารดามีสิทธิขายบุตรได้ แต่การขายนั้นคงมิใช่เนื่องมาจากความเบื่อหน่ายหรือเกลียดชัง แต่เป็นเพราะความยากจน ซึ่งประสบอยู่ในหมู่สามัญชน เมื่อเกิดภัยธรรมชาติ เช่น ฝนแล้ง น้ำท่วม ไม่ได้ผลผลิตจากไร่นา ไม่มีทางเลือกอื่น จึงต้องขายลูกเมียเพื่อความอยู่รอด สังฆราช ปาล เลอ กัวซ์ ก็เขียนเอาไว้ว่า สามีมีสิทธิที่จะขายภรรยาคนที่ตนซื้อมาได้แต่ต้องมีภรรยาที่แต่งงานกันโดยมีสินสมรส ถ้าสามีทำหนี้สินขึ้นโดยความเห็นชอบของภรรยาจะต้องรับผิดชอบด้วย ซึ่งสามีอาจขายภรรยาใช้หนี้ได้ แต่ถ้าภรรยาไม่รู้เห็นด้วยและไม่ยินยอม ภรรยาไม่ต้องรับผิดชอบ¹

การที่ภรรยาไม่ยินยอมและไม่รู้เห็นด้วยนี้เองที่เกิดเป็นคดีขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ อำแดงจันได้ทำฎีกาทูลเกล้าถวาย กล่าวโทษนายเอี่ยมผู้เป็นสามีว่า ลักเอาชื่อตนไปขายทรงพิจารณาตามกฎหมายเก่าซึ่งมีความว่า บิดามารดา และสามีมีสิทธิที่จะขายบุตรและภรรยาได้ แต่บุตรและภรรยา จะเอาชื่อบิดามารดาและสามีไปขายไม่ได้ เพราะไม่เป็นอิสระแก่ตนเอง จึงทรงพระราชดำริว่า “ กฎหมายบทนี้ เมื่อพิเคราะห์ดูเหมือนผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน หายดีธรรมไม่ ให้ยกเสีย”² แล้วให้มีประกาศพระราชบัญญัติใหม่ เรื่อง ผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร ดังมีใจความพอสรุปดังนี้

1. ถ้าสามีจะขายภรรยา และภรณานั้นไม่ใช่ทาส ต้องให้ภรรยาลงลายมือยินยอมหรือพยานรู้เห็นด้วยเสียก่อนจึงจะขายได้

2. ถ้าสามีลักเอาชื่อภรรยาไปขายแล้วหนีไป นายเงินจะมาฟ้องร้องให้นำภรรยาามาเพื่อเร่งให้ส่งตัวสามีตามกระบิลเมืองได้ และภรรยายินยอมเอาตัวไปเป็นจำนำหรือเป็นทาสให้ใช้ต่างดอกเบี้ยยก็ได้ แต่ถ้าไม่ยินยอมจะถือเอาตัวไปเป็นทาสไม่ได้

¹ ปาล เลอ กัวซ์. (2506) . เล่าเรื่องเมืองไทย สันต์ ท. โกมลบุตร แปล หน้า 212.

² ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 – 2411 . (2511) . หน้า 278.

3. ถ้าสามีภรรยาหย่าร้างกันแล้ว โดยภรรยาไม่รู้ว่าสามีลักเอาชื่อตนไปขายไว้ก่อนหย่าก็ดี หรือถ้าสามีขายภรรยาไปเป็นทาสของนายเงินคนหนึ่งอยู่แล้วสามียังลักเอาชื่อภรรยาไปขายให้ผู้อื่นอีกก็ดี จะฟ้องร้องให้หญิงนั้นมาเป็นจำนำอีกไม่ได้ต้องให้นายประกันรับผิดชอบเอง

4. หญิงที่เป็นทาสของนายเงิน หรือเป็นเมียนายเงินแต่สามีไม่ได้ฉีกสารกรมธรรม์ยกค่าตัวให้นายเงินยังมีสิทธิขายได้ โดยต้องมอบสารกรมธรรม์เก่าให้นายเงินไปเป็นสำคัญ กรณีที่นายเงินผู้เป็นสามีตายลง ภรรยาทาสควรมีสิทธิในมรดกบ้างเล็กน้อย หรือเจ้าหนี้ของผู้ตายจะต้องลดค่าตัวให้แก่หญิงนั้น

5. สามีขายภรรยาทาส หรือนายเงินขายทาสราคาสูงกว่าค่าตัวเดิมโดยเจ้าตัวไม่รู้เห็น ยินยอมไม่ได้

การแก้ไขระเบียบสตรีไทยในราชสำนัก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชาวตะวันตกเข้ามาเกี่ยวข้องกับราชสำนักและได้นำวัฒนธรรมที่สตรีชาวตะวันตกมีสิทธิเสรีภาพมากกว่าสตรีไทยเข้ามาเผยแพร่ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่น่ามาสู่การเปลี่ยนแปลงข้อบังคับในราชสำนักรวมถึงระบบการศึกษาของสตรีไทยในราชสำนัก และสตรีสามัญในเวลาต่อมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกไปแต่งงานได้ ซึ่งสมัยก่อนสตรีที่ถวายตัวเข้ารับราชการอยู่ในราชสำนักแล้วต้องอยู่ตลอดชีวิต เพราะบางคนเป็นเจ้าของมารดา และส่วนมากก็พอใจอยู่เอง เพราะได้รับเบี้ยหวัดและมีที่อยู่สุขสบาย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผู้ถวายตัวมากขึ้นจนที่อยู่แออัดและสิ้นเปลืองเบี้ยหวัดหนึ่งเพื่อให้ข้าราชการฝ่ายในมีอิสระเลือกทางในการดำเนินชีวิตของตน จึงทรงออกประกาศอนุญาตให้ทูลลาออกจากราชการได้

ประกาศทรงอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกจากราชการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สำคัญมีอยู่ 4 ฉบับคือ

ฉบับที่ 1 ประกาศทรงอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก มีความสำคัญสรุปได้ดังนี้

1. เจ้าจอมอยู่งานและพนักงานทุกตำแหน่งเว้นแต่เจ้าจอมมารดาที่มีพระราชโอรสที่มีความประสงค์จะลาออกจากราชการไปอยู่ที่อื่นให้มากราบบังคมลาออกได้

2. เจ้าจอมอยู่งานชั้นในที่ปรารถนาจะเลื่อนออกมาอยู่ชั้นกลางหรือชั้นนอก ให้กราบทูลลาออกได้ตามความประสงค์

3. เจ้าจอมมารดาที่มีพระราชโอรสจะลาออกไปมีสามีไม่ได้เพราะเสียมเสียดพระเกียรติยศ แต่จะลาออกจากราชการเพื่อไปอยู่กับพระราชโอรสได้

4. เจ้าจอมมารดา พระองค์เจ้าในแผ่นดินที่แล้วมานั้น ถ้ายังมีพระองค์เจ้าอยู่ จะมีสามีใหม่ไม่ได้ ถ้าจะมีต้องตัดขาดจากพระองค์เจ้าเสียก่อนและไม่ให้เรียกเจ้าจอมมารดาอีก

5. บรรดามารดา หม่อมเจ้า ในพระองค์เจ้า ซึ่งสิ้นพระชนม์แล้ว เมื่อหม่อมเจ้ายังมีชีวิตอยู่ ถ้าไม่มีสามีใหม่ก็ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด แต่ถ้ามีสามีใหม่ให้เลิกเบี้ยหวัดเสีย และให้สามีใหม่เสียภาษีปีละ 6 ตำลึงเป็นเบี้ยเลี้ยงหม่อมเจ้านั้นตลอดไป

ฉบับที่ 2 ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมอยู่งานกราบถวายบังคมลาออกได้ ซึ่งมีใจความสำคัญเหมือนกับประกาศฉบับที่ 1 แต่ทรงให้ประกาศซ้ำอีกครั้ง เนื่องจากเห็นว่าไม่มีผู้ใดกราบบังคมลาออก อาจจะเป็นเพราะเกรงพระราชอาญา พระองค์จึงทรงให้ประกาศซ้ำอีกว่าเป็นความปรารถนาดีอย่างสุจริตพระทัย

ฉบับที่ 3 ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาต ข้าราชการฝ่ายในกราบถวายบังคมลาออก 12 คน ณ วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น 1 ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก (พ.ศ. 2401)

ฉบับที่ 4 ประกาศทรงอนุญาตให้สตรีนางในกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น 13 ค่ำ ปีระกา ตรีศก (พ.ศ. 2404)¹ จากประกาศพระบรมราชานุญาตทั้ง 4 ฉบับแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญว่า สตรีควรมีอิสระในการเลือกคู่ครองของตนเอง แม้แต่สตรีในราชสำนักซึ่งพระองค์มีอำนาจสิทธิขาดเต็มที่ ก็มิได้ทรงกักขังซึ่งพระราชกรณียกิจดังกล่าวยังมีผลสำคัญอีก 2 ประการคือ

ประการแรก เป็นการลบภาพพจน์ที่ไม่ดีเกี่ยวกับความเข้มงวดกวดขัน และการสะสมนางสนมมากในสายตาของชาวต่างชาติ

ประการที่สอง เป็นตัวอย่างอันดีสำหรับขุนนางข้าราชการและเจ้านายอื่นๆให้ค่อยๆลดการมีภรรยามากลง ระบบความเชื่อที่ว่า การมีภรรยามากเป็นการประดับบารมีก็จะค่อยๆหมดไป

2.1.2 การวางรากฐานการศึกษาสตรีไทย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากที่ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ ใน พ.ศ. 2398 ทำให้อิทธิพลของตะวันตกเข้ามาในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศอิทธิพลดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมไทยอย่างมากรวมถึงผลกระทบต่อการศึกษาของสตรีไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล็งเห็นการณ์ไกลและตระหนักดีว่าการเรียนภาษาอังกฤษจะทำให้สามารถเจรจาติดต่อกับชาวต่างชาติได้ ดังนั้นนอกจากพระองค์จะทรงเป็นผู้ริเริ่มการศึกษาภาษาอังกฤษกับมิชชันนารีแล้ว อีกร่างทรงสนับสนุนให้

¹ ดูอ้างอิงในลำพวรรณ น่วมบุญลือ. (2519). สติและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์.

พระบรมวงศานุวงศ์และพระราชโอรสได้ศึกษาภาษาอังกฤษด้วย สำหรับสตรีในราชสำนักทรงพระราชดำริว่าควรที่จะเปิดโอกาสให้สตรีได้รับการศึกษาวิชานี้จึงทรงว่าจ้างภรรยามิชชันนารีเข้าไปสอนภาษาอังกฤษแก่บรรดาเจ้าจอมและบาทบริจาริกาในวังด้วย ซึ่งการริเริ่มดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นความสำคัญของสตรีที่จะต้องได้รับการศึกษาเช่นเดียวกับบุรุษ

วัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของคนในสังคมเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของสตรีไทยจากสังคมแบบจารีตที่เห็นภรรยาเป็นเพียงวัตถุที่ไม่มีเสรีภาพใดๆ ได้กลายมาเป็นการสร้างภาพให้สตรีเป็นแม่เรือนสมัยใหม่เริ่มมีการให้เกียรติแก่ผู้หญิง และยอมรับบทบาทของผู้หญิงในการสมาคมต้อนรับแขก ซึ่งชนชั้นนำของไทยก็ได้ยอมรับบทบาทของผู้หญิงในสภาพการณ์นี้เช่นกันโดยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ภรรยาของคณะมิชชันนารีได้แก่ ภรรยาหมอบรัดเลย์ ภรรยาหมอบแมททูน และภรรยาหมอบโยนต์เข้ามาสอนภาษาอังกฤษฝ่ายในติดต่อกันเป็นเวลา 3 ปี หลังจากนั้นได้มีการห้ามเข้าไปสอนอย่างกะทันหันโดยไม่มีคำอธิบายชี้แจงเหตุผลให้ทราบ อย่างไรก็ตามพอจะสันนิษฐานได้ว่า พระองค์ทรงกริ้วมิชชันนารีเนื่องจากปรากฏบทความเขียนโดยมิชชันนารีวิพากษ์วิจารณ์พระองค์ในหนังสือพิมพ์ของสิงคโปร์¹ หลังจากนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้จ้าง นางแอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna Leonvens) ชาวอังกฤษเข้ามาเป็นครูประจำสำหรับพระราชโอรส พระราชธิดา และสตรีในราชสำนัก นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้มิชชันนารีจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นเพื่อให้ความรู้แก่สตรีเท่าไปอีกด้วย

2.1.3 การจัดตั้งโรงเรียนสตรีโดยชาวตะวันตก

สตรีไทยแต่เดิมนั้นไม่มีใครใส่ใจในเรื่องการศึกษา และยังถูกกีดกันอีกด้วย นอกจากสตรีชั้นสูงเท่านั้นถึงจะมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียน จึงนับว่าการศึกษาของสตรีไทยแต่เดิมนั้นได้เป็นไปในวงแคบและจำกัดที่สุด ผู้ที่บุกเบิกให้สตรีไทยได้ตื่นตัวเห็นความสำคัญของการศึกษาขึ้นเป็นครั้งแรกนั้นคือชาวตะวันตกโดยมีคณะมิชชันนารีอเมริกันนายโปรแตสแตนท์ ด้วยการเริ่มตั้งโรงเรียนสำหรับสอนหนังสือให้สตรี ซึ่งนับได้ว่าเป็นการให้กำเนิดโรงเรียนเอกชนฝ่ายสตรีขึ้นเป็นครั้งแรก คือ โรงเรียนการช่างสตรี ก่อตั้งขึ้นในเดือนเมษายน พ.ศ. 2408 โดยมีซิสเตอร์ เอส จี แมคฟาร์แลนด์ เป็นผู้ก่อตั้งขึ้น สาเหตุของการก่อตั้งของโรงเรียนก็เนื่องมาจากในระยะนั้น ทางคณะมิชชันนารีอเมริกันคณะเพรสไบทีเรียนกำลังขยายกิจการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ ออกไปตามหัวเมืองใกล้เคียงและได้ตระเวนตรวจตราตามหัวเมืองต่างๆ และเมื่อเห็นว่าเมืองเพชรบุรีเป็นเมืองที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการตั้งเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่ศาสนาเพราะนอกจากสถานที่ทำเลที่ตั้งเหมาะสมแล้ว ผู้ที่รักษาการราชการในตำแหน่งเจ้าเมืองเพชรบุรีในขณะนั้นคือ พระเพชรพิไลยศรีสวัสดิ์ ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีจตุสดมภ์กรมท่าเป็นข้าราชการไทยที่มี

¹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). *ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479*. หน้า 10.

หัวหน้าผู้หนึ่งในขณะนั้น ได้กล่าวเชิญชวนให้คณะมิชชันนารีไปตั้งดำเนินการเผยแผ่ศาสนาในเมือง เพชรบุรีได้ พร้อมกับเสนอแนะให้มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้น โดยจะช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่คณะ มิชชันนารีทุกประการ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัยและที่ดิน ทั้งนี้มีเงื่อนไขคือให้มิชชันนารีมาสอน ภาษาอังกฤษให้กับบุตรชายของตนด้วย¹

คณะมิชชันนารีอเมริกันได้ตอบรับคำเชิญโดยได้จัดส่ง ศาสนาจารย์ เอส จี แมคฟาร์แลนด์ (Rev. S.G. Mcfarland) มิสซิสแมคฟาร์แลนด์ (Mrs. Mcfarland) และศาสนาจารย์ ดาเนียล แมคกิลวารี (Rev. Daniel Mcgilvary) พร้อมทั้งครอบครัว ออกเดินทางไปยังเมืองเพชรบุรี ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2405 และอีกสี่ปีต่อมาโรงเรียนเอกชนสตรีแห่งแรกในประเทศไทยก็ได้ก่อตั้งขึ้น คือโรงเรียนอรุณสตรี หรือนิยม เรียกกันในขณะนั้นว่า โรงเรียนการช่างสตรี นับเป็นครั้งแรกที่ไทยมีการสอนสตรีในด้านงานฝีมือ การเย็บผ้า ด้วยจักรเย็บผ้าสมัยใหม่ ส่วนโรงเรียนชายคือโรงเรียนประติษฐวิद्या ตั้งในพ.ศ. 2420 และภายหลังใน พ.ศ. 2490 โรงเรียนชายและโรงเรียนหญิงได้รวมเข้าด้วยกัน คือ “โรงเรียนอรุณประติษฐ” ในปัจจุบัน

จุดประสงค์ของมิชชันนารีอเมริกันนิกายโปรเตสแตนต์ในการจัดตั้งโรงเรียนให้กับเด็กหญิง ทั่วไปนี้มีจุดประสงค์หลักเพื่อการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ซึ่งมีจุดมุ่งหมายดังนี้คือ

1. เพื่อให้การศึกษาตามแบบคริสต์กับเยาวชนที่เป็นคริสเตียน
2. เพื่อเอาชนะจิตใจเด็กหญิงที่ยังไม่ได้นับถือคริสต์ศาสนา ให้เลื่อมใส มานับถือศาสนา คริสต์โดยใช้การศึกษาในบรรยากาศแบบคริสต์อย่างจริงจังและการสอนตามแบบคริสต์โดยตรง
3. เผยแผ่ความคิดและมาตรฐานตามแบบคริสต์ศาสนาไปสู่สังคมไทย คืออาจมีนักเรียนที่ไม่พร้อมที่จะนับถือศาสนาคริสต์ในโรงเรียน แต่ได้แนวความคิดแบบคริสต์ ความเข้าใจและความรู้ความเห็น ออกเห็นใจต่อศาสนาคริสต์จากประสบการณ์ที่ได้รับจากโรงเรียนที่เขาได้เข้ามาเรียนนี้
4. เพื่อค้นหาและอบรมสั่งสอนผู้ที่จะเป็นผู้นำของฝ่ายคริสต์ไม่ใช่เฉพาะสำหรับวัดของ ศาสนาเท่านั้น แต่สำหรับตำแหน่งหน้าที่ในงานทางการ ธุรกิจ และชีวิตการงาน²

จะเห็นได้ว่าการจัดตั้งโรงเรียนของมิชชันนารีขึ้นมานั้นก็เพื่อเผยแผ่คริสต์ศาสนาอย่างแท้จริง และการเปิดโรงเรียนก็สามารถปลูกฝังความเชื่อให้กับเด็กเหล่านั้นได้ ซึ่งเด็กนั้นยังอยู่ในวัยที่จะมีความเชื่อ ได้ง่าย โดยเฉพาะการได้รับฟังทุกๆ วันก็จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงศาสนาในที่สุด แต่อย่างไรก็ตามการ จัด การศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับได้ว่าเป็นการวางรากฐานด้าน การศึกษาให้กับสตรีไทยในรัชกาลต่อมา

¹ อุณใจ ปฎิมาประกร. (2549). *บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในการจัดการศึกษาสตรีไทย : กรณีศึกษาโรงเรียน วัฒนาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ. 2417 – 2500*. หน้า 37.

² สุนิตย์ แสงขำ. (2527). *บทบาทของมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์ในการจัดการศึกษาภาคเอกชนในระหว่างปี พ.ศ. 2367 – 2475*. หน้า 54.

2.2 การปฏิรูปประเทศตามแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงมีความคิดเช่นเดียวกับสมเด็จพระบรมชนกนาถว่า การที่ประเทศจะอยู่รอดดำรงเอกราชไว้ได้ต้องรู้จักชาวตะวันตกว่าจะมีกุศโลบายอย่างไร ทางเดียวที่จะได้คือการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกซึ่งสามารถอธิบายสาเหตุของการปฏิรูปประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ดังนี้

2.2.1 ผลจากการเข้ามาของลัทธิจักรวรรดินิยม

จากการที่อังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามาคุมเชิงผลประโยชน์ซึ่งกันและกันในประเทศไทย ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหวั่นไหวและได้พยายามแสวงหาช่องทางในอันที่จะแก้ไขให้อันตรายของบ้านเมืองลดน้อยลง พระองค์ทรงเห็นว่าสิ่งที่พัฒนาประเทศให้เจริญทัดเทียมกับตะวันตกซึ่งเป็นทางที่จะให้ประเทศชาติรอดอยู่ได้ ก็ต้องอาศัยกำลังคนในประเทศที่มีความรู้ ความสามารถในวิชาการต่างๆ รวมทั้งมีความรู้ที่จะติดต่อกับประเทศมหาอำนาจในขณะนั้นได้ พระองค์ทรงเห็นว่าการเริ่มการศึกษาให้คนมีความรู้เป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกที่จะต้องกระทำ แต่การจัดการศึกษานั้นเริ่มแรกที่เดียวก็คงจะต้องอยู่ในวงแคบก่อน คือจำกัดเฉพาะพระราชวงศ์และขุนนางข้าราชการเพื่อจะฝึกคนเหล่านี้มาใช้ประโยชน์สำหรับบ้านเมือง การศึกษาในราชสำนักจึงได้เริ่มขึ้น เพราะการที่จะจัดการศึกษาให้ทั่วทั้งประเทศย่อมทำไม่ได้ในขณะนั้น เนื่องจากมีอุปสรรคหลายอย่าง เช่น ความเชื่อของคนทั่วไปก็ยังนิยมให้บุตรหลานได้ศึกษาเล่าเรียนที่วัด และการขาดแคลนทุนที่จะจัดตั้งโรงเรียนซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ เพราะว่าเป็นขณะนั้นประเทศอยู่ในภาวะคับขันซึ่งต้องการพัฒนาหลายด้านต้องใช้เงินมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพยายามดำเนินนโยบายจากสิ่งเล็กๆ ก่อนไปหาสิ่งที่ใหญ่ในภายหลัง

2.2.2 การเสด็จประพาสต่างประเทศ

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสต่างประเทศทั้งใกล้และไกล ก็เป็นแรงผลักดันจากภายนอกประเทศที่ทำให้พระองค์เห็นว่าต้องรีบจัดการศึกษาขึ้นโดยเร็ว เพราะในการเสด็จประพาสต่างประเทศทำให้พระองค์ทอดพระเนตรเห็นความเจริญในด้านต่างๆ ของประเทศเหล่านั้นโดยเฉพาะในด้านการศึกษา พระองค์พยายามนำมาเปรียบเทียบกับสยาม และเมื่อเห็นว่าประเทศอื่นเจริญก้าวหน้าไปกว่าสยามมากแล้ว พระองค์ทรงรู้สึกหวั่นไหวประเทศชาติมาก ดังนั้นเมื่อพระองค์กลับจากการเสด็จประพาสต่างประเทศก็จะทรงนำเอาแบบอย่าง التيทรงพบเห็นมาปรับปรุงประเทศในด้านต่างๆ โดยเฉพาะในด้านการศึกษา เช่น เมื่อเสด็จกลับจากสิงคโปร์ในพ.ศ. 2414 ได้นำวิธีการที่ได้ทอดพระเนตรที่เมืองสิงคโปร์มาปรับปรุงการศึกษา ทรงมีพระราชดำริที่จะตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษของลูกผู้ดี แต่ติดขัดที่

หาครูไม่ได้ จึงส่งนักเรียนไปเรียนที่สิงคโปร์¹ และเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วจะได้นำความรู้ที่ได้รับมาพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าต่อไป

2.2.3 การตั้งอำนาจสู่ศูนย์กลาง

ถึงแม้ว่าสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จะไม่ได้คิดมุ่งร้ายต่อพระองค์ แต่เนื่องจากตัวท่านและตระกูลของท่านได้เคยครองอำนาจการปกครองไว้เป็นเวลานานจึงเป็นการยากที่จะยอมสูญเสียอำนาจและความเป็นใหญ่ไปโดยง่าย พระองค์ทรงพยายามหาวิธีการต่างๆ ที่จะดึงพระราชอำนาจกลับคืนมาซึ่งการตั้งโรงเรียนขึ้นในราชสำนักก่อนแล้วขยายมาสู่ประชาชนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการพยายามที่จะสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของพระองค์ เพราะโรงเรียนในระยะแรกๆ ที่ตั้งขึ้นให้ลูกเจ้านายเชื้อพระวงศ์ได้เล่าเรียนเพื่อจะได้ออกมารับราชการ เพื่อเป็นกำลังของพระองค์แทนพวกขุนนางเดิมต่อไป ในขณะที่เดียวกันเมื่อพระองค์ทรงมีฐานอำนาจทางการเมืองที่มั่นคงพอก็สามารถที่จะใช้พระราชอำนาจเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาประเทศได้โดยสะดวก การจัดการศึกษาจึงเป็นหนทางอันหนึ่งในการที่จะได้พระราชอำนาจกลับคืนมา

2.2.4 ความต้องการคนเข้ารับราชการ

สืบเนื่องจากพระองค์ทรงต้องการคนที่มีความรู้ ความสามารถมาช่วยพัฒนาบ้านเมือง ดังนั้นเมื่อความต้องการคนมีมากขึ้น พระองค์จึงต้องจัดการศึกษาในราชสำนักขึ้นเพื่อที่จะได้คนเหล่านั้นมาช่วยราชการบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสว่า “เมื่อเทียบดูกับการแต่ก่อนกับเดี๋ยวนี้เล่า พระเจ้าแผ่นดินทรงรับฎีกากับบายูซีเล็กน้อย ครั้นมาในแผ่นดินพระจอมเกล้าก็เกิดหนังสือมากขึ้น แต่ยังไม่ถึงทุกวันนี้ หนังสือที่ฉันได้รับอยู่เดี๋ยวนี้นับด้วยพันเป็นอันมาก”² แต่ละหน่วยราชการต่างก็พบปัญหาขาดผู้มีความรู้ความสามารถที่เหมาะสมกับงาน ความจำเป็นในด้านนี้ถือเป็นเรื่องอันหนึ่งแม้แต่การทหาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงเห็นว่าไม่รีบด่วนเท่ากับความต้องการคนเข้ารับราชการ³ จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญ

¹ พิไลวรรณ แสงขำ. (2523). *บทบาทชาวต่างชาติที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ. 2411 – 2453*. หน้า. 22.

² อ่างในพิไลวรรณ แสงขำ. (2523). *บทบาทชาวต่างชาติที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ. 2411 – 2453*. หน้า 24.

³ แหล่งเดิม. หน้า 24.

ในการจัดการศึกษาเป็นอย่างมากทรงต้องการบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับชาติตะวันตก

3. บทบาทของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากที่ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ ใน พ.ศ. 2398 ทำให้อิทธิพลของตะวันตกเริ่มเข้าสู่สังคมไทย ได้ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เปลี่ยนระบบจากพึ่งตนเองเป็นเพื่อการส่งออก ระบบเงินตรา ซึ่งเป็นผลสืบเนื่อง จากเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยได้ทำให้เกิดวัฒนธรรมแบบเมือง คือ ความเป็นอยู่ ความนึกคิด และความเชื่ออันเป็นลักษณะเฉพาะของผู้ที่อาศัยอยู่ในตัวเมือง ชนชั้นสูง และชนชั้นกลาง โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกดำเนินชีวิตตามวัฒนธรรมแบบใหม่อย่างเห็น ได้ชัด ในแง่ความนึกคิดแบบวัฒนธรรมเมืองนั้นบุคคลเหล่านี้ได้รับอิทธิพลแนวความคิดเรื่องความก้าวหน้า โดยมีความก้าวหน้าของประเทศตะวันตกเป็นแบบอย่างสำคัญ สิ่งที่ยิ่งชี้ถึงความก้าวหน้าส่วนหนึ่งคือ การให้ความสำคัญต่อการศึกษา

จากวัฒนธรรมเมืองและแนวความคิดเรื่องคิดก้าวหน้าซึ่งปรากฏในสมัยปฏิรูปประเทศ ได้ ก่อให้เกิดบทบาทใหม่แก่สตรีไทยโดยคาดหวังว่าจะเป็นแรงสนับสนุนต่อการพัฒนาประเทศ วิถีชีวิต บางอย่างก็เปลี่ยนแปลงไปทำให้สตรีโดยเฉพาะสตรีชั้นสูงและชั้นกลางถูกคาดหวังให้ปรับภาวะในบ้านให้ สอดคล้องไปด้วย บทบาทใหม่ของสตรีนี้แม้จะเปลี่ยนไปแต่ก็จำกัดอยู่เฉพาะงานภายในบ้าน นั่นก็คือการ เป็นเมีย แม่ และแม่เรือน กล่าวคือ สตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศถูกปัญญาชนทั้งในระบบราชการและ นอกกระบบราชการคาดหวังให้เป็นเมีย แม่ และแม่เรือนที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งบทบาทของสตรีไทยในสมัย ปฏิรูปประเทศพอจะพิจารณาได้ดังนี้

3.1 เมียในฐานะเพื่อนคู่คิด

ในสมัยปฏิรูปประเทศผู้ชายชั้นสูงและชั้นกลางต้องรับผิดชอบงานใหม่ๆทำให้ผู้เป็นภรรยา มีฐานะที่เปลี่ยนแปลงไปตามสังคม สามารถพูดคุยกับสามีในฐานะเป็นเพื่อนคู่คิดได้ แนวความคิดเช่นนี้ได้ สะท้อนออกมาในงานเขียนของเทียนวรรณ ซึ่งเป็นนักเขียนสมัยนั้นว่า

“...ถ้าแม่หญิงเปนหญิงดีมีความรู้ได้เล่าเรียน แลมีอักษรไสยสันทานเป็นผู้ดี...ได้เป็นแม่เรือนช่วยแบ่งเบาภาระอันเปนธุระหนักหรือเบาไปจากบุรุษให้เบาได้บ้างไม่มากก็น้อย ต่ำสุดช่วยทวนหนังสือ สูงสุดช่วยเรียงความได้...แลทั้งบำรุงได้เลี้ยงดูบุตรชายหญิง และได้สั่งสอนบังคับบุตรให้มีกิริยามารยาทรู้วิชาที่ควรรู้ก่อน...”¹

จะเห็นว่าความคิดของเทียนวรรณได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของสตรีที่เปลี่ยนไปโดยสังคมคาดหวังให้สตรีอยู่ในฐานะเป็นเพื่อนคู่คิดของสามี มิใช่เป็นเพียงผู้ปรนนิบัติทางกายตามความคิดแบบจารีตเท่านั้น

3.2 แม่ในฐานะครูคนแรก

จากการที่จะพยายามมองอนาคตของสยามในแนวทางของอารยประเทศซึ่งปัญญาชนสยามได้รับอิทธิพลของชาติตะวันตกในขณะนั้น ความคิดดังกล่าวได้เน้นความสำคัญของการศึกษาสำหรับเยาวชนของชาติทั้งในระบบโรงเรียนและก่อนวัยเรียน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียบเรียงนิทานพื้นบ้านเรื่อง ตากับยายปลูกถั่วปลูกงาให้หลานเฝ้าขึ้นใหม่ โดยทรงอธิบายเกี่ยวกับความสำคัญของวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็ก นอกจากนี้แนวความคิดลักษณะดังกล่าวได้มีอิทธิพลต่อนักคิดนักเขียนในสมัยนั้น เช่น เทียนวรรณ ซึ่งมีแนวความคิดสนับสนุนการศึกษาแบบใหม่ ซึ่งสามารถนำวิชาความรู้เหล่านั้นมาอบรมสั่งสอนบุตรธิดาได้

“...ถ้าแม่หญิงเปนหญิงดี... แลทั้งได้บำรุงเลี้ยงดูบุตรชายหญิง และได้สั่งสอนบังคับบุตรให้มีกิริยามารยาทเรียบร้อย วิชาที่ควรรู้ก่อน เช่น การนับแล รู้จักซื้อสิ่งในโลกย์... เด็กก็จะเรียนรู้มาเสียแต่เด็กแล้ว...”²

จะเห็นได้ว่าตามความคิดนี้ เทียนวรรณพยายามเน้นบทบาทของสตรีในฐานะเป็นแม่เรือนที่ได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียน โดยสามารถนำความรู้ที่ได้รับมาสั่งสอนอบรมบุตร ธิดา ก่อนที่จะส่งบุตรธิดาให้เข้ารับการศึกษาในระบบโรงเรียนต่อไป ดังนั้น บทบาทของสตรีในด้านแม่ในฐานะครูคนแรกจึงมีได้จำกัดอยู่เฉพาะการเลี้ยงดูบุตรให้เจริญเติบโตทางร่างกายเท่านั้น แต่เป็นการอบรมสั่งสอนในการพัฒนาทางด้านสติปัญญาแก่บุตรธิดาด้วย

¹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). *ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479*. หน้า 15.

² เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). *ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479*. หน้า 15-16.

3.3 แม่เรือนผู้รอบรู้

การรับวัฒนธรรมตะวันตกทำให้ชนชั้นสูงและชนชั้นกลางได้ให้ความสำคัญกับการตกแต่งที่อยู่อาศัยมากกว่าคนในยุคต้น ทำให้สตรีชั้นสูงและชั้นกลางถูกคาดหวังให้เป็นแม่เรือนผู้รอบรู้ในเรื่องการต้อนรับแขกและเรื่องสุขอนามัย ตลอดจนการควบคุมรายรับรายจ่ายของครอบครัว ในสภาพการณ์เช่นนี้ ผู้หญิงในฐานะแม่เรือนจะต้องคุ้นเคยกับวิถีชีวิตของชาวตะวันตกในระดับหนึ่ง เพื่อที่จะสามารถจัดวางและใช้สอยเครื่องเรือนตามแบบตะวันตกได้อย่างถูกต้อง และที่สำคัญคือการออกสมาคมต้อนรับแขกก็ทวีความสำคัญมากขึ้น¹ จากบทบาทและสถานภาพของสตรีไทยที่เปลี่ยนแปลงไปในสมัยปฏิรูปประเทศทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นความสำคัญในการจัดการศึกษาของบุรุษและสตรีเพื่อการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าตามแบบอย่างตะวันตก

¹แหล่งเดิม. หน้า 16.

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผลจากการเข้ามาของชาติตะวันตกจนทำให้เกิดการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดการปรับปรุงประเทศรวมไปถึงการปรับปรุงด้านสังคมและวัฒนธรรมซึ่งเป็นปัจจัยภายในที่มีผลต่อสตรีไทยและการริเริ่มปฏิรูปกฎหมายเพื่อปรับสภาพของสตรีให้ดีขึ้นตามหลักคิดเรื่องของความเสมอภาคและเสรีภาพจึงทำให้เกิดการวางรากฐานการศึกษาให้แก่สตรีไทย

1. การวางรากฐานด้านการศึกษาของสตรีไทย

1.1 สตรีชั้นสูง

การศึกษาในระบบโรงเรียนในสมัยปฏิรูปประเทศนั้นถือได้ว่าเป็นเรื่องแปลกใหม่ของสังคมไทย เพราะในสมัยนี้โรงเรียนสำหรับสอนสตรีอย่างในปัจจุบันนี้ไม่มี ผู้คนทั้งหลายเชื่อถือกันมาแต่โบราณว่า การศึกษาและการอบรมสำหรับสตรีไม่มีที่ไหนเสมอเหมือนในพระบรมมหาราชวังจนมีคำเปรียบเทียบกับสรรเสริญกิริยามารยาทของผู้หญิงว่า "เหมือนผู้หญิงชาววัง" โดยสตรีเหล่านี้เบื้องต้นจะได้รับการฝึกมารยาท กิริยาวาจา แล้วเรียนหนังสือวิชาการเรียนต่างๆ เช่น ทำเครื่องแต่งตัว เย็บปักถักร้อย ทำอาหาร และสอนพุทธศาสนาด้วย¹ จะเห็นได้ว่าการศึกษาเล่าเรียนของสตรีทั้งเจ้านาย ราชินิกุล และบุตรหลานข้าราชการในสมัยปฏิรูปนี้การศึกษาที่ดีที่สุดก็คือการศึกษาในราชสำนักหรือในพระบรมมหาราชวังแต่การศึกษาในสมัยนั้นไม่ได้เน้นไปในเรื่องการเล่าเรียนเขียนอ่าน แต่หนักไปทางฝีมือและความสามารถสมเป็นกุลสตรีแม้แต่ผู้หญิงที่ฝึกหัดฟ้อนรำก็ได้รับการยกย่อง นอกจากนั้นการส่งสตรีเข้าเรียนในราชสำนักสำหรับบรรดาเจ้านายเมืองประเทศราชนั้นยังเป็นเครื่องหมายความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อีกด้วย สมเด็จพระปิยมหาราชได้กล่าวถึงการศึกษาของสตรีชั้นสูงในสมัยรัตนโกสินทร์ไว้ว่า

“ การศึกษาของพระเจ้าลูกเธอ ดูเหมือนจะมีระเบียบมาแต่รัชกาลที่ 1 (บางทีจะตามอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา) ใช้มาจนสมัยเมื่อฉันเริ่มศึกษาถ้าเรียกตามคำที่ใช้ในการศึกษาทุกวันนี้ ชั้นประถมศึกษาเรียนต่อครูผู้หญิงในพระราชวังเหมือนกันทั้งพระองค์ชายและพระองค์หญิง พอพระชันษาได้ 3 ขวบ ก็ตั้งต้นเรียนหนังสือไทยไปจนพระชันษาราว 7 ขวบ จึงเริ่มเรียนชั้นมัธยมศึกษาภาคต้น ถึงชั้นมัธยม การเล่าเรียนของพระองค์ชายและพระองค์หญิงเริ่มแยกกัน พระองค์ชายเรียนต่อครูผู้ชาย พระองค์หญิงเรียนต่อครูผู้หญิง เพราะวิชาที่เรียนตอนนี้ ผิดกัน พระองค์ชายเริ่มเรียนภาษามคธ พระองค์หญิงก็เริ่มฝึกหัดการเรือน แต่คงเรียนภาษาไทยด้วยการอ่าน

¹ เสียม คุมพวาส. (2512). *ราชประวัติพิทักษ์ในสมเด็จพระปิยมหาราช*. หน้า 184 – 185.

หนังสือเรื่องต่างๆ เหมือนกันทั้งพระองค์ชายและพระองค์หญิง การฝึกหัดกิริยามรรยาทก็กวัดขันตั้งแต่ชั้นนี้ เขตของการเรียนชั้นมัธยมภาคต้นไปจนถึงไลกันต์ (พระองค์ชายพระชันษา 13 ปี พระองค์หญิงพระชันษา 11 ปี) แต่นั้นเรียนวิชาชั้นมัธยมภาคปลาย คือพระองค์ชายทรงบวชเป็นสามเณร เรียนพระธรรมกับฝึกหัดปฏิบัติพระวินัย และเริ่มเรียนศิลปวิทยาเฉพาะอย่าง... ส่วนพระองค์หญิงนั้นตั้งแต่ไลกันต์แล้วก็ทรงศึกษาวิชาความรู้ชั้นสูงขึ้นไปเป็นลำดับ นับแต่ศึกษาศิลปธรรม และฝึกหัดวิชาการเรือนและเริ่มเรียนวิชาเฉพาะประเภทอันชอบพระอิศริยยศสืบเนื่องไป...”¹

จะเห็นได้ว่าการศึกษาของสตรีในราชสำนักนั้นเป็นการจัดการเรียนการสอนที่เน้นในเรื่อง ศีลธรรม มารยาท และงานบ้านงานเรือนเป็นสิ่งสำคัญ ส่วนในเรื่องของการเรียนอักษรวิธีนั้นก็จะได้เรียนการเขียน อ่านภาษาไทย เลข ภูมิศาสตร์ เป็นต้น

1.2 สตรีสามัญชน

ในขณะเดียวกันก็โปรดให้มีการจัดตั้งโรงเรียนสตรีของคณะมิชชันนารีขึ้น ได้นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ระบบการศึกษาของสตรี กล่าวคือ คณะมิชชันนารีมีความเห็นว่า สตรีนั้นนอกจากจะเป็นแม่ศรีเรือนแล้ว ควรที่จะต้องรู้หนังสือด้วยซึ่งเป็นเครื่องมือในการค้นคว้าหาความรู้วิทยาการสมัยใหม่ต่อไป อีกทั้งยังเป็นผู้ที่ช่วยเหลือสามีได้ และส่งสอนความรู้ขั้นพื้นฐานให้แก่บุตรหลานด้วย คณะมิชชันนารีจึงได้จัดตั้งโรงเรียนการช่างสตรี (ปัจจุบันคือ โรงเรียนอรุณประดิษฐ์) โดยได้จัดส่งศาสนาจารย์เอส จี แมกฟาร์แลนด์ (Rev. S.G. Mcfarland) และศาสนาจารย์แดเนียล แมกกิลวารี (Rev. Danial Macgilvary) พร้อมด้วยครอบครัวเดินทางทางไปจังหวัดเพชรบุรี ในพ.ศ. 2404 หมอแมกฟาร์แลนด์ได้สร้างโรงเรียนขึ้นเมื่อ พ.ศ.2408 ทำการสอนวิชาเย็บปักถักร้อย โดยภรรยาของหมอแมกฟาร์แลนด์ ได้นำจักรเย็บผ้ามาใช้ในโรงเรียนด้วย นับเป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่มีโรงเรียนการฝีมือสอนเย็บปักถักร้อย และเย็บจักรเกิดขึ้น ต่อมากิจการของโรงเรียนได้เจริญก้าวหน้ามากขึ้น มีผู้นิยมมาศึกษาเล่าเรียนมาก ดังนั้นจึงได้เปิดสอนวิชาการต่างๆ ควบคู่กับวิชาการฝีมือ² นับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของสตรีที่สำคัญประการหนึ่งกับสตรีไทย

การจัดตั้งโรงเรียนของคณะมิชชันนารีในระยะแรกประสบปัญหาในด้านการหานักเรียนมาศึกษา เพราะผู้ปกครองเกรงว่าคณะมิชชันนารีจะมาส่งสอนให้นักเรียนนับถือศาสนาคริสต์ อีกทั้งการส่งบุตรหลานมาเรียนในโรงเรียนยังเป็นการขัดกับประเพณีเดิมที่กำหนดให้เด็กผู้หญิงอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน ดังนั้นนักเรียนสตรีในรุ่นแรกๆ ส่วนมากจึงเป็นบุตรของคณางานและสตรีคณางานหรือชาวจีน ต่อมาการสอนได้

¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2506). ความทรงจำ. หน้า 9-10.

² สุนิตย์ แสงช้า. (2527). บทบาทของมิชชันนารีในภายโปรเตสแตนต์ในการจัดการศึกษาภาคเอกชนในประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ. 2367 – 2475. หน้า ๑.

ขยายไปยังชาวบ้านต่างๆ เพราะนอกจากคณะมิชชันนารีจะสร้างความคุ้นเคยกับผู้ปกครองให้ส่งบุตรหลานมาศึกษาแล้ว มิชชันนารียังได้เปิดสอนในเรื่องการเย็บปักถักร้อย การบ้านการเรือน และสอนศาสนาคริสต์โดยเน้นการฝึกอบรมให้สตรีมีความคล่องแคล่วในการสมาคม วิธีการตัดเย็บเสื้อผ้าซึ่งเป็นของใหม่สำหรับสังคมไทยในสมัยนั้น จึงเป็นสิ่งดึงดูดให้สตรีหันมาศึกษาเล่าเรียนกับคณะมิชชันนารี เพราะนอกจากจะได้รับการศึกษาเล่าเรียนอักษรวิธีแล้ว ยังได้เรียนในวิชาชีพสำหรับการเป็นกุลสตรี หรือการสมาคมต่างๆ นับว่าโรงเรียนมิชชันนารีมีบทบาทเป็นอย่างมากในการพัฒนาการศึกษาของสตรีในสมัยนี้

2. การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในสังคมไทย

ผลจากการเข้ามาของชาวตะวันตกทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของสตรีไทยมีการจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นในประเทศไทย รวมทั้งมีการปฏิรูปด้านกฎหมาย การแก้ไขระเบียบสตรีในวังและการส่งเสริมให้มิชชันนารีเปิดโรงเรียนสอนสตรีสามัญนั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยเป็นอย่างมาก คือ เกิดความเปลี่ยนแปลงความคิดของคนในสังคมที่มองสตรีไทยในสมัยจารีต ที่ว่าภรรยาเป็นเพียงวัตถุที่ไม่มีเสรีภาพใดๆ ได้กลายมาเป็นการสร้างภาพให้สตรีเป็น เมียนฐานะเพื่อนคู่คิด แม้นฐานะครูคนแรก และแม่เรือนผู้รอบรู้

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยทำให้เกิดวัฒนธรรมแบบเมือง คือ ความเป็นอยู่ ความนึกคิด และความเชื่ออันเป็นลักษณะเฉพาะของผู้ที่อาศัยอยู่ในตัวเมือง ชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกดำเนินชีวิตตามวัฒนธรรมแบบใหม่อย่างเห็นได้ชัด ในแง่ความนึกคิดแบบวัฒนธรรมเมื่อนั้นบุคคลเหล่านี้ได้รับอิทธิพลแนวความคิดเรื่องความก้าวหน้า โดยมีความก้าวหน้าของประเทศตะวันตกเป็นแบบอย่างสำคัญ สิ่งที่ยังชี้ถึงความก้าวหน้าส่วนหนึ่งคือ การให้ความสำคัญต่อการศึกษา ทั้งบุรุษ และสตรี เมื่อความคาดหวังของสังคมที่มีต่อสตรีได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ปัญญาชนหลายฝ่ายเห็นควรส่งเสริมการศึกษามากขึ้น โดยเฉพาะการศึกษาฝ่ายสตรีเพื่อให้สตรีมีคุณสมบัติตอบสนองความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม และยังเป็นแรงผลักดันที่ทำให้เกิดการปฏิรูปประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลาต่อมา

3. การจัดการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับได้ว่าเป็นสมัยที่มีการปฏิรูปในระบบการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม รวมถึงในระบบการศึกษาไว้เป็นอย่างมาก อันเนื่องมาจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน เช่น ลัทธิจักรวรรดินิยม การเสด็จประพาสต่างประเทศ การตั้งอำนาจศูนย์กลางและความต้องการคนเข้ารับราชการปัจจัยดังกล่าวเป็นแรงสนับสนุนทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญที่ต้องเร่งปฏิรูปประเทศให้มีความเจริญเหมือนกับชาติตะวันตก และสิ่งที่

พระองค์ทรงเห็นว่าต้องเร่งปฏิรูปเป็นอันดับต้นๆ นั่นก็คือในเรื่องของการศึกษาโดยการศึกษาที่นั่นถือได้ว่าเป็นหัวใจหลักในการพัฒนาประเทศชาติให้มีความเจริญก้าวหน้าสืบไป

3.1 พระราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการศึกษาของสตรีไทย

ในด้านการศึกษาของสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จะเห็นว่าสตรีในราชสำนักก็ยังคงได้รับการศึกษาเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังเช่น สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชินีนาถในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อพระชนมายุได้ 6 พรรษา พระองค์ได้ทรงศึกษาหนังสือไทยจากกุลนารีในพระบรมมหาราชวังจนทรงอ่านเขียนหนังสือได้¹ ต่อมาในระยะหลังๆ การศึกษาของสตรีในราชสำนักก็ยังมีได้มีการจัดตั้งเป็นโรงเรียน เจ้านายจึงเรียนกันในสำนักของตนเรียนรวมกับเจ้านายผู้ชายพออายุได้ 11 ปี ก็เริ่มแยกกันเรียนต่างหาก และคนทั่วไปก็ยังนิยมส่งเด็กหญิงถวายแก่เจ้านายให้อบรมสั่งสอนส่วนใหญ่ก็จะมีการเรียน ทำดอกไม้ จัดพาน เจียนหมาก จีบพลู ทำผักเป็นลวดลายต่างๆ ปอกผลไม้เป็นริ้วเป็นลวดลาย นอกจากนี้ก็อบรมมารยาทผู้ดีให้เป็นชาววัง ถ้ามีเวลาจึงจะสอนหนังสือให้บ้าง โดยหัดอ่านจากหนังสือมูลบทบรรพกิจ²

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดที่สำหรับพระเจ้าลูกเธอให้ทรงเล่าเรียนหนังสือไทยที่ตึกข้างประตูพิมานไชยศรีด้านตะวันตก แต่ไม่ได้จัดตั้งเป็นโรงเรียน ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็นผู้สอน หลังจากนั้นไม่นานพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ตั้งโรงเรียนสำหรับสอนพระเจ้าลูกเธอ และบุตรขุนนางข้าราชการในพระบรมมหาราชวัง และขยายออกไปนอกพระบรมมหาราชวัง เช่นเดียวกับโรงเรียนของพระเจ้าลูกเธอ³ ตามลำดับ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดตั้งโรงเรียนสตรีสุนันทาลัยขึ้นเพื่อเป็นสาธารณประโยชน์ต่อการศึกษาของสตรีต่อไป

โรงเรียนสตรีสุนันทาลัย

โรงเรียนสตรีสุนันทาลัย หรือ โรงเรียนสกุณสุนันทาลัย ในพ.ศ. 2423 เป็นอนุสรณ์สถานที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นในการพระราชกุศลเพื่ออุทิศต่อสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ และมีพระราชประสงค์จะให้ตึกแห่งนี้เป็นที่บำรุงสาธารณศึกษา โดยมี

¹ เส็งี่ยม คุมพวาส. (2512). *ราชประวัติพิทักษ์ในสมเด็จพระปิยมหาราช*. หน้า 380.

² พิไลวรรณ แสงขำ. (2523). *บทบาทชาวต่างชาติที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ. 2411 – 2453*. หน้า 39.

³ แหล่งเดิม. หน้า 39.

วัตถุประสงค์เพื่อทดลองถึงความเป็นไปได้ของการจัดตั้งโรงเรียนสตรีถ้าโรงเรียนแห่งนี้ได้รับความนิยมจากประชาชน กระทรวงธรรมการจะขยายการศึกษาสำหรับสตรีสามัญต่อไป ซึ่งจะใช้สถานที่นี้เป็นสถานที่ฝึกหัดครูอาจารย์สำหรับโรงเรียนที่คิดจะตั้งขึ้น

หลักสูตรการสอนได้กำหนดไว้ 6 ปี วิชาที่สอนได้แก่ การอ่าน เขียน เลข ภาษาไทย ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร เรียงความ วิชาแม่บ้านแม่เรือน วาดเขียน การเรียนปนเล่น (Kindergarden Game) พลศึกษา ตลอดจนธรรมเนียมการเข้าสมาคมแบบตะวันตก¹ ซึ่งทางโรงเรียนได้สอนภาคปฏิบัติในเรื่องมารยาทในการรับประทานอาหารให้กับนักเรียน โดยการจัดให้นักเรียนผลัดเวรกันไปรับประทานอาหารกับครูต่างประเทศครั้งละ 1 คน การสอนวิชาต่างๆในระยะแรกจะเป็นภาษาไทยและจะไม่สอนภาษาอังกฤษจนกว่านักเรียนจะอ่านและเขียนภาษาไทยได้

การสอนวิชาแม่บ้านการเรียนทางโรงเรียนจัดสอนทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ วิชาที่สอนคือ การเย็บปักถักร้อย การทำอาหารคาวหวานแบบตะวันตก การซักรีดเสื้อผ้า การทำความสะอาดบ้านเรือน และวิธีการปลูกต้นไม้ สำหรับชั่วโมงพลศึกษาที่โรงเรียนสอนได้แก่ แบดมินตัน เทนนิส โครเก็ต กระโดดเชือก และในทอมสุดท้ายของปีการศึกษาจะจัดให้มีงานประจำปีเพื่อฝึกเด็กให้มีความกล้าในการแสดงออก หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล ได้เล่าถึงการเรียนและการฝึกหัดมารยาทการรับประทานอาหารในโรงเรียนสตรีสุนันทาลัยว่า นักเรียนที่พอพูดภาษาอังกฤษได้บ้างก็ต้องผลัดเวรกันเข้าไปรับประทานอาหารกลางวันกับแม่หม่อมครูอังกฤษวันละคนกับครูด้วย²

ในระยะเริ่มแรกของการจัดตั้งโรงเรียนสตรีสุนันทาลัย ได้ทำการว่าจ้างสตรีชาวตะวันตกเข้ามาเป็นอาจารย์ใหญ่โดยเริ่มว่าจ้างมิสโรเบิร์ตสัน (Miss M.A. Robertson) ในอัตราเงินเดือน เดือนละ 500 บาท ครูที่ทำการสอนในระยะนี้จะเป็นสตรีชาวต่างประเทศเหตุด้วยเพราะระบบการสื่อสารของไทย ยังไม่ได้พัฒนาบุคคลที่จะออกไปประกอบอาชีพอื่นได้ ดังนั้นจึงต้องว่าจ้างสตรีชาวต่างประเทศมาทำการสอน โดยได้รับเงินเดือน เดือนละ 400 บาท สิ่งที่น่าสังเกตคือนักเรียนในโรงเรียนสตรีสุนันทาลัยนี้ ส่วนใหญ่เป็นบุตรของข้าราชการขุนนางทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามโรงเรียนสตรีสุนันทาลัยก็ต้องเลิกกิจการไป ในพ.ศ. 2445 ด้วยเหตุขัดข้องในเรื่องงบประมาณในการสนับสนุน แต่โรงเรียนสุนันทาลัยก็เป็นโรงเรียนสตรีที่ดำเนินการโดยคนไทยแห่งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จัดให้มีการอบรมสตรีให้มีความรู้ในการสมาคมและ

¹ เปรมสิริ ขวัญไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 19 - 20.

² เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542). แนวความคิดเรื่อง “ การเข้าสมาคม ” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461 – 2475. หน้า 100.

เวลาเรียนเพียงปีละ 3 เดือนถึงหน้าทำนาก็ต้องกลับไปช่วยพ่อแม่ เป็นเหตุให้ท่าน (สมเด็จพระยาตากษัตริย์
ชาณุภาพ) ทรงคิดแบบเรียนเร็วขึ้น เพื่อที่จะได้อ่านได้ภายในสามเดือน¹

แบบเรียนเร็วที่ทำขึ้นนี้ได้เริ่มใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2431 แต่ปรากฏว่าก็ยังมียังมีโรงเรียนบางแห่งที่ยังใช้แบบเรียนเก่า 6 เล่มสอนอยู่ก็มี เพราะไม่ได้มีการบังคับให้ใช้แบบเรียนเร็วทั้งหมด นอกจากนี้ยังมีการปรับปรุงในเรื่องหลักสูตรโดยให้แต่ละโรงเรียนยึดเป็นแบบฉบับในการสั่งสอนนักเรียนให้เหมือนกัน ซึ่งแต่เดิมโรงเรียนแต่ละโรงเรียนจะมีหลักสูตรการสอนเฉพาะตนเอง นั่นคือหนังสือแบบเรียนที่ใช้สอน ซึ่งอาจเป็นหนังสือ จินตามณี ชุดมูลบทบรรพกิจ หรืออื่นๆ สำหรับหลักสูตรฉบับแรกของไทยที่มีขึ้น เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2435 ดังปรากฏในประกาศตั้งโรงเรียนมูลศึกษาเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2435 ² เพราะในประกาศนี้กำหนดว่า โรงเรียนแต่ละระดับชั้นต้องเรียนอะไรบ้าง การจัดการศึกษาของไทยในช่วงเวลาดังกล่าวนับได้ว่าเป็นการปฏิรูปในด้านการศึกษาของไทยให้มีความเจริญมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งนอกจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงเรียนสตรีสุนันทาลัยเพื่อเป็นสาธารณประโยชน์เกี่ยวกับการศึกษาของสตรีในเขตพระนครแล้วยังโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงธรรมการดำเนินการเปิดโรงเรียนตามหัวเมืองต่างๆขึ้นเพื่อให้สตรีได้มีโอกาสในการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมโดยสามารถอธิบายการเข้ารับการศึกษาของสตรีตามโรงเรียนในหัวเมืองต่างๆ ดังนี้

¹ แหล่งเดิม. หน้า 89.

² ศึกษาธิการ, กระทรวง กรมวิชาการ. (2504). *ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา*. หน้า 8 .

ตารางทะเบียนนักเรียนที่เข้าศึกษาในระบบโรงเรียนจากมณฑลต่างๆ
สำรวจเมื่อ ศก 124 (พ.ศ. 2449)

มณฑล / นามเมือง	จำนวนนักเรียน		จำนวนโรงเรียน		
	ชาย	หญิง	วัด	บ้าน	มิชชันนารี
<u>มณฑลภูเก็ต</u>					
เมืองระนอง	213	5	16	3	-
<u>มณฑลปราจีนบุรี</u>					
เมืองปราจีนบุรี	1,299	115	21	6	5
เมืองฉะเชิงเทรา	455	39	6	-	2
อำเภอเมือง	226	21	3	-	1
อำเภอพนมสารคาม	122	18	1	-	1
เมืองชลบุรี	521	44	6	6	2
อำเภอเมือง	363	28	4	5	1
อำเภอพนัสนิคม	96	16	1	1	1
<u>มณฑลนครศรีธรรมราช</u>					
เมืองนครศรีธรรมราช	1,556	65	99	37	1
เมืองสงขลา	874	50	49	2	-
เมืองพัทลุง/อำเภอปาก	346	13	57	6	-
พยุคน					
<u>มณฑลนครไชยศรี</u>					
เมืองสมุทรสาคร/ อำเภอเมือง	155	16	4	1	-

¹ หจข. ศธ. 4 / 19. บัญชีทะเบียนนักเรียนหัวเมืองมณฑลต่างๆ พ.ศ. 2449.

การจัดการศึกษาของสตรีไทยในระบบโรงเรียนตามหัวเมืองต่าง ๆ นั้นยังไม่ได้รับความนิยมมากเท่ากับบุรุษอันเนื่องมาจากค่านิยมของผู้ปกครองที่ไม่นิยมให้สตรีได้รับการศึกษามากนัก หรือถ้าได้รับการศึกษาก็เพียงชั้นประถมต้นเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันกระทรวงธรรมการก็ยังไม่สามารถหาบุคคลากรทางการศึกษามาจัดการศึกษาให้กับสตรีตามหัวเมืองต่าง ๆ ได้มากนักจึงทำให้ระบบการศึกษาของสตรีพัฒนาไปได้ช้ากว่าของบุรุษ แต่ก็นับได้ว่าการปฏิรูปด้านการศึกษาของสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านสถานภาพและหน้าที่ของสตรีไทยที่ดีกว่าเดิม นอกจากนี้การที่มิชชันนารีได้เข้ามาจัดตั้งโรงเรียนและทำการสอนให้กับสตรีไทยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติและค่านิยมที่ดีขึ้น ทั้งยังทำให้สตรีได้รู้หนังสือมากยิ่งขึ้นปัจจัยดังกล่าวเป็นผลที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงธรรมการจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นเพื่อใช้ในการเรียนการสอนของสตรีไทยต่อไป

4. การจัดตั้งโรงเรียนของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.1 การจัดตั้งโรงเรียนของสตรีไทยโดยมิชชันนารี

การจัดตั้งโรงเรียนสตรีของคณะมิชชันนารี ได้นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ระบบการศึกษาของสตรีไทยเป็นอย่างมาก กล่าวคือคณะมิชชันนารีมีความเห็นว่า สตรีนั้นนอกจากจะเป็นแม่ศรีเรือนแล้ว ก็ควรจะต้องรู้หนังสือด้วย การรู้หนังสือจะเป็นเครื่องมือในการค้นคว้าหาความรู้วิทยาการสมัยใหม่ อีกทั้งยังเป็นผู้ช่วยสามี และสั่งสอนความรู้ขั้นพื้นฐานให้แก่บุตรหลานด้วย คณะมิชชันนารีจึงได้จัดตั้งโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง (วัฒนาวิทยาลัย) ใน พ.ศ. 2417 และในปีต่อมาก็ได้จัดตั้งโรงเรียนที่จังหวัดเชียงใหม่ขึ้นต่อมา พระราชทานนามว่า โรงเรียนพระราชชายา (ดาราวิทยาลัย) โรงเรียนสตรีที่มิชชันนารีได้จัดตั้งขึ้นนั้น นอกจากจะได้ศึกษาอักษรวิธียแล้ว คณะมิชชันนารียังได้สอนในวิชาชีพสำหรับการเป็นกุลสตรี หรือการสมาคมต่างๆ¹ นับว่าโรงเรียนมิชชันนารีมีบทบาทเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาการศึกษาของสตรีโดยเฉพาะโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งถือว่าเป็นโรงเรียนราษฎร์สตรีตัวอย่างในเวลาต่อมา

4.1.1 โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง

โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง หรือ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ก่อตั้งครั้งแรกใน พ.ศ. 2417 โดยมิชชันนารีผู้ก่อตั้งคือ มิสซิส แฮเรียต เอ็ม เฮาส์ (Mr. Harriet M. House) ก่อตั้งที่ตำบลวังหลัง ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นโรงเรียนประจำแห่งแรก ในระยะเริ่มแรกหลักสูตรของการเรียนการสอนเน้นในเรื่องการเย็บปักถักร้อย การบ้านการเรือน และเน้นการฝึกอบรมให้สตรีมีความคล่องแคล่วในการเข้าสมาคม นอกจากนี้ยังมีการเรียนการตัดเย็บเสื้อผ้าซึ่งเป็นของใหม่ในช่วงนั้น เป็นสิ่งดึงดูดใจให้ชาวบ้านหันมาศึกษากับคณะ

¹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). *ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479*. หน้า 10 -11.

มิชชันนารี เพราะนอกจากจะได้เรียนรู้ด้านอักษรวิธีแล้ว คณะมิชชันนารียังได้สอนวิชาชีพสำหรับการเป็นกุลสตรีอีกด้วย โดยมีจุดประสงค์ในการจัดตั้งโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง คือ (1) เพื่อให้การศึกษาตามแบบคริสต์กับเยาวชนสตรีไทย (2) เพื่อเอาชนะใจเด็กหญิงที่ยังไม่ได้นับถือคริสต์ศาสนาให้เลื่อมใสมานับถือคริสต์ศาสนาโดยใช้การศึกษาในบรรยากาศอย่างคริสต์อย่างจริงจัง และ (3) เพื่อเผยแพร่ความคิดและมาตรฐานตามแบบคริสต์ไปสู่สังคมไทย

จะเห็นได้ว่าการจัดตั้งโรงเรียนกุลสตรีวังหลังขึ้นมาของมิชชันนารีก็เพื่อศาสนา และการเปิดโรงเรียนขึ้นมาที่นั่นเด็กนักเรียนจะต้องมาเรียนที่โรงเรียนก็สามารถปลูกฝังความเชื่อให้กับนักเรียนเหล่านั้นได้ การให้การศึกษาของพวกมิชชันนารีหากพิจารณาจะพบว่าไม่มีความแตกต่างจากลักษณะการศึกษาแบบเดิมของไทย กล่าวคือ เป็นการให้การศึกษาบนพื้นฐานของอุดมคติทางศาสนาเพียงแต่มิชชันนารีต้องดึงคนเข้ามาสู่ระบบการศึกษาแทนการศึกษาในวัด ขณะเดียวกันก็ให้ความสนใจต่อสตรีที่อยู่นอกระบบการศึกษาเพื่อให้อ่านออกเขียนได้ โดยโรงเรียนของมิชชันนารีพร้อมทั้งการอบรมสั่งสอนวิชาความรู้แบบตะวันตกและจริยธรรมคริสเตียน¹ เพื่อให้เด็กมีความรู้พร้อมทั้งปลูกฝังความเชื่อและความศรัทธาในศาสนาคริสต์

นโยบายการจัดหลักสูตรของโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง

1. การจัดการศึกษาให้ครบ 4 ด้าน คือด้านที่หนึ่งให้ความรู้ในทักษะทั้ง 4 คือ ฟัง พูด อ่าน เขียน ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ สอนวิชาคำนวณ วิทยาศาสตร์เบื้องต้น วิชาแม่บ้าน ฝึกหัดด้วยการทำครัวและประกอบอาหารทั้งอาหารไทยและอาหารฝรั่ง ด้านที่สองคือจริยศึกษาโดยจัดสอนพระคัมภีร์อบรมนักเรียนให้มีศีลธรรมและคุณธรรม ให้รู้จักมารยาทของกลุ่มสตรีทั้งแบบของไทยและแบบฝรั่ง สอนให้นักเรียนรู้จักการดำเนินชีวิตโดยไม่ฟุ้งเฟ้อ ด้านที่สามคือพลศึกษาสอนการเล่นกีฬาการออกกำลังกายเพื่อฝึกความอดทนและฝึกวินัย ด้านที่สี่ คือหัตถศึกษาโดยจัดให้นักเรียนได้ฝึกการทำงานทุกอย่างที่เป็นงานของกลุ่มสตรี เช่น งานแม่บ้าน รู้จักวิธีการกวาดบ้านถูบ้าน ซักรีดเสื้อผ้า เย็บเสื้อผ้า ถักปักชุน การเก็บถัวยขาม และการเสิร์ฟอาหาร

2. จัดหาประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับการเรียนการสอน เช่น จัดทัศนศึกษาออกสถานที่ ทั้งทางบกและทางน้ำ ในเขตพระนครและต่างจังหวัด ชื่อเสียงของโรงเรียนกุลสตรีวังหลังเลื่องลือไปทั่วทั้งในด้านวิชาการ ด้านภาษาอังกฤษ ในพ.ศ. 2434 เคยมีโอกาสรับแขกเมืองที่สำคัญ คือพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ซึ่งเป็นมกุฎราชกุมารของรัสเซียพร้อมด้วยเจ้าชายยอร์ช พระเจ้าอาเสต์จมาเยือนประเทศไทย²

¹ อุ๋นใจ ปฐมาประกกร. (2549). บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในการจัดการศึกษาสตรีไทย : กรณีศึกษาโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ. 2417 – 2500 . หน้า 39.

² ศรีนาถ สุริยะ. (2541). อนุสรณ์ 120 ปี กุลสตรีวังหลังวัฒนา – วัฒนาวิทยาลัย พ.ศ. 2417 – 2537. หน้า 93.

การรับแขกเมืองอีกครั้งหนึ่งในพ.ศ. 2441 เป็นงานรับเสด็จเคานต์ ออฟ ตูริน (Count of Turin) เจ้านายราชวงศ์อิตาลี นอกจากนั้นยังได้ให้นักเรียนได้แสดงความถนัดทางการเขียนร้อยแก้วและร้อยกรองลงวารสารของโรงเรียนที่มีชื่อว่า “ แสงอรุณ “ ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “ แมคเคชินวัฒนาวิทยาลัย ”¹

3. จัดการอบรมสั่งสอนให้เป็นกุลสตรีที่มีคุณธรรม เช่น ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ในยามตกทุกข์ ได้นำอาหารและเสื้อผ้าไปแจกผู้ประสบทุกข์

โรงเรียนกุลสตรีวังหลังได้รับความนิยมอย่างมากในระยะแรก เมื่อมีการรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาใช้ในสังคมไทย คนชั้นสูงจึงเริ่มนิยมส่งธิดาเข้ามาเรียนในโรงเรียนนี้ หรือไม่ก็เชิญอาจารย์จากโรงเรียนไปสอนที่บ้านเพื่อฝึกหัดมารยาทในการสมาคมให้กับธิดาของตน² กิจการของโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ได้เจริญรุดหน้าไปอย่างมากในสมัยการบริหารงานของแฮมมโคล (Cole) ชื่อเสียงของโรงเรียนเริ่มเป็นที่แพร่หลายพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการชั้นสูงนิยมส่งพระธิดา และธิดามาศึกษา โดยเริ่มต้นด้วยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานราธิปประพันธ์พงศ์ ได้ทรงส่งหม่อมเจ้าหญิงพรรณพิมล วรวรธน์ เข้ามาศึกษา ซึ่งต่อมาเจ้านายและบุคคลสำคัญอื่นก็ได้ส่งพระธิดาและบุตรเข้ามาศึกษาในโรงเรียนนี้ เช่นพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นราชศักดิ์โสธร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นต้น การได้รับความนิยมไว้วางใจจากบุคคลชั้นสูงเหล่านี้มาจากความตั้งใจและอุทิศสละของแฮมมโคล

ความสามารถในการเป็นครูและผู้บริหารงานของแฮมมโคลนั้นได้ปรากฏให้เห็นหลายประการ เป็นต้นว่า ความสามารถในการจัดการศึกษาของนักเรียนให้มีความก้าวหน้าขึ้น โดยการจัดนักเรียนหญิงของโรงเรียนเข้าสอบในสนามสอบไล่ของโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ซึ่งเป็นการสอบพร้อมกันนักเรียนชาย ภายหลังที่ทางโรงเรียนขยายชั้นเรียนจนถึงมัธยมปีที่ 6 ซึ่งเป็นการส่งเสริมฐานะให้แก่ นักเรียนหญิงให้เท่าเทียมกับนักเรียนชาย โดยแฮมมโคลได้ให้ทางโรงเรียนส่งนักเรียนหญิง 4 คน เข้าสอบร่วมกับนักเรียนชายประมาณ 200 คน และปรากฏว่านักเรียนสตรีของแฮมมโคลสามารถสอบผ่าน 3 คน และมีผู้หนึ่งได้รับรางวัลเกียรตินิยมคือ นางสาวตาด ประทีปเสน ซึ่งต่อมานางสาวตาดก็ได้เป็นครูสอนที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังนั่นเอง กิจการของโรงเรียนได้เจริญก้าวหน้าออกไปมาก ประกอบกับมีผู้ตื่นตัวในการศึกษาของสตรีมากขึ้น จำนวนนักเรียนจึงมีมากขึ้น แฮมมโคลจึงได้ย้ายนักเรียนมาเรียนที่บางกะปิใน พ.ศ. 2457 ต่อมาอีก 5 ปี จึงได้ย้ายนักเรียนกลับไปเรียนรวมกันและใช้ชื่อว่า “ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย “ มาจนถึงปัจจุบัน

¹ ศรีนาถ สุริยะ. (2541). อนุสรณ์ 120 ปี กุลสตรีวังหลังวัฒนา – วัฒนาวิทยาลัย พ.ศ. 2417 – 2537. หน้า 93.

² เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542). แนวความคิดเรื่อง “ การเข้าสมาคม ” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461 – 2475. หน้า 98 – 99.

4.1.2 โรงเรียนซางตาครู้สคอนแวนท์

โรงเรียนซางตาครู้สคอนแวนท์ ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2446 โดยพระสังฆราชเวย์ (Mgr. Vey) ได้จัดสร้างโรงเรียนและมอบให้คณะภคินีเซนต์ปอล เดอ ชาร์ตเร (Sisters of Saint Paul of Chartres) เป็นผู้ดำเนินการ เพื่อให้การอบรมเยาวชนไทยให้พร้อมด้วยคุณธรรมและศิลปะวิทยาการต่างๆ โดยมีอธิการินี อองแซล ลากรองซ์ (Sr. Angèle Lagrange) เป็นอธิการินีคนแรกของโรงเรียนซางตาครู้สคอนแวนท์

เมื่อเริ่มก่อตั้งโรงเรียนซางตาครู้สคอนแวนท์ มีนักเรียนหญิงรุ่นแรก 30 คน¹ โดยทางโรงเรียนได้จัดการเรียนการสอนที่เน้นภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส และ ศิลปหัตถกรรมต่างๆนอกจากเรียนในด้านวิชาการแล้วยังมีการส่งเสริมกิจกรรมต่างๆ เช่น ขับร้อง และ เล่นเปียโน ด้านวิชาชีพได้เปิดหลักสูตรสอนให้กับนักเรียนเช่น เรียนตัดเย็บ ตัดเสื้อผ้า นอกจากนี้โรงเรียนซางตาครู้สคอนแวนท์ได้ขยายชั้นเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาเพื่อใช้สอนภาษาต่างประเทศและได้เพิ่มเติมการเรียนภาษาไทยจากเดิม วันละ 1 ชั่วโมง เป็นวันละ 2 ชั่วโมง นอกจากนี้ความรู้ทางด้านวิชาการแล้วโรงเรียนซางตาครู้สคอนแวนท์ยังจัดให้นักเรียนทุกคนต้องได้รับการอบรมในเรื่องจริยธรรม ด้านสังคมสงเคราะห์และกริยามารยาท ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

4.1.3 โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์

โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์ ก่อตั้งเมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2450 โดย แมร์แซนต์ซาเวีย (Mère Saint Xavier) แห่งคณะภคินีเซนต์ปอล เดอ ชาร์ตเร ซึ่งได้ริเริ่มเข้ามาปฏิบัติงานในประเทศไทยครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2441 โดยพระสังฆราชเวย์ (Mgr. Vey) ซึ่งเป็นผู้แทนพระสันตะปาปาประจำประเทศไทยในขณะนั้น ได้ขอให้ภคินีที่ฝรั่งเศสส่งภคินีมาทำงานด้านการรักษาพยาบาลซึ่งในช่วงนั้นกรุงเทพมหานครไม่เพียงพอ ต่อมาอีก 5 ปี โรงเรียนของคณะเซนต์ปอลเดอชาร์ตเรที่ไซ่งอนถูกปิด ทำให้ภคินีจากไซ่งอนได้เข้ามาช่วยงานด้านการศึกษาและใน พ.ศ. 2450 ได้ก่อตั้งโรงเรียนโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์ และได้สถาปนาโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์ให้เป็นศูนย์กลางของคณะเซนต์ปอลเดอชาร์ตเรในประเทศไทย

ในช่วง 3 ปีแรกของการตั้งโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์มีเด็กหญิงมาเรียนเพียง 12 คนเท่านั้น และเด็กเหล่านั้นก็มีผู้ปกครองเป็นชาวต่างชาติ การสอนเน้นในเรื่องของการเรียนภาษาต่างประเทศ การดนตรี และอบรมจริยธรรม² ต่อมาเมื่อการสอนภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสเป็นที่นิยมในหมู่คนไทยแล้วผู้ปกครองจึงได้นำบุตรหลานเข้ามาศึกษาในโรงเรียนมากขึ้น โดยในระยะแรกของการก่อตั้งมีทั้งนักเรียนประจำ นักเรียนไปกลับ และนักเรียนที่เป็นเด็กกำพร้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นลูกครึ่งที่เกิดจากบิดาเป็น

¹ โรงเรียนซางตาครู้สคอนแวนท์. (2546). *ศตวรรษจักรสมโภช*. หน้า 92.

² ฟิงพิศ ภูมิจิตร. (2550). *พัฒนาการของโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์*. หน้า 1.

ชาวตะวันตก มารดาเป็นคนไทย การที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ เน้นการสอนด้านภาษาต่างประเทศ และเข้มงวดกวดขัน อบรมสั่งสอนนักเรียนอย่างเอาใจใส่ส่งผลให้บรรดาคหบดีข้าราชการไทย นำบุตรหลาน มาเรียนเป็นจำนวนมาก เมื่อมีนักเรียนหญิงมาเรียนมากขึ้นโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ จึงจำเป็นต้อง ปรับหลักสูตรให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาของไทย และใน พ.ศ. 2480 โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ ปรับปรุงหลักสูตรจนได้รับการรับรองวิทยฐานะเทียบเท่าโรงเรียนของรัฐบาล¹ โดยโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ ได้ยึดหลักการอบรมนักเรียนที่ว่า “ ศึกษาดี มีวินัย ใจเมตตา ใฝ่หาคุณธรรม เลิศล้ำการงาน “ เป็นผลให้โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ เจริญเติบโตมาจนถึงปัจจุบัน

4.2 การจัดตั้งโรงเรียนของสตรีไทยโดยรัฐ

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ความคาดหวังของสังคมที่มีต่อสตรีในชนบท “ แม่เรือนสมัยใหม่” ได้ถูกตอบสนองโดยการศึกษา กล่าวคือ การจัดตั้งโรงเรียนฝ่ายสตรีขึ้นมาไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือเอกชน ก็เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคมนั่นเอง² เมื่อโรงเรียนที่จัดตั้งโดยคณะมิชชันนารีได้รับความเชื่อถือ และความไว้วางใจจากชนชั้นต่างๆในสังคมไทยแล้ว รัฐบาลจึงได้มีการจัดตั้งโรงเรียนของฝ่ายไทยตามลำดับดังนี้

4.2.1 โรงเรียนเสาวภา

สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระอัครราชเทวี ซึ่งต่อมาทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เป็นผู้ก่อตั้งโรงเรียนนี้ เมื่อพ.ศ. 2435 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสั่งสอนความรู้ด้านต่างๆให้กับเด็กเกาะสีซัง ซึ่งเป็นสถานที่พักตากอากาศของคนชั้นสูงในขณะนั้น เมื่อพ.ศ. 2435 ในช่วงระยะเวลาที่ทรงเรียนกำหนดระเบียบการไว้ว่า จะรับนักเรียนทั้งชายและหญิง วิชาที่สอนได้แก่ การอ่านเขียน หนังสือไทย เลขคณิต การหัตถกรรม การเพาะปลูก การขับร้อง อย่างไรก็ตามกิจการของโรงเรียนแห่งนี้ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะจำนวนนักเรียนที่สมัครเข้าเรียนมีน้อยเกินไป อีกทั้งค่านิยมของผู้ปกครองที่เป็นชาวเกาะ ยังไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษานในโรงเรียน เพราะยังไม่เห็นความสำคัญวิชาที่โรงเรียนจัดสอน ดังนั้นสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้เสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาคือ ให้ย้ายโรงเรียนเสาวภาที่เกาะสีซังมาไว้ที่กรุงเทพฯ ดังนั้นใน พ.ศ. 2440 โรงเรียนเสาวภาจึงเป็นโรงเรียนชั้นกลางสำหรับสตรีสามัญ ในระยะแรกตั้งอยู่ที่บริเวณท่าเตียน วิชาที่สอนได้แก่ การอ่าน เขียนหนังสือ และวิชาแม่บ้านแม่เรือน ต่อมาอีก 9 ปี ก็ได้ย้ายโรงเรียนเสาวภาไปรวมกับโรงเรียนสตรีบำรุงวิชา ที่ตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2442 ในบริเวณวังของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวงษ์วิโร

¹ แหล่งเดิม. หน้า 2 .

² สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ. วารสารอักษรศาสตร์ 2534;2:8

ปการ โดยมีนางบุญเกิด ปาวิณพัยค์ เป็นเจ้าของโรงเรียนและครูผู้สอนและยังคงเรียกชื่อโรงเรียนว่า “โรงเรียนเสาวภา”¹ เช่นเดิม การย้ายโรงเรียน 2 โรงเรียนมาเหลือโรงเรียนเดียวกันนั้น ปรากฏหลักฐานว่าเป็นเพราะครูที่โรงเรียนเสาวภาไม่พอกับความต้องการของหลักสูตรและไม่ค่อยหาความรู้เพิ่มเติม

4.2.2 โรงเรียนราชินี

โรงเรียนราชินีจัดตั้งขึ้นในพ.ศ. 2447 โดย สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระองค์ทรงใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการจัดสร้าง โดยทรงมีจุดประสงค์เพื่อให้สตรีไทยได้รับความรู้ในเรื่องวิธีการสมาคมและมารยาทอย่างใหม่ที่เหมาะสมกับสังคมไทยสมัยที่มีการติดต่อกับตะวันตก รวมถึงฝึกหัดนักเรียนให้มีความชำนาญในกิจกรรมมารยาทแบบไทย เช่น การหมอบ การไหว้ การคลานเข้า ทั้งนี้เพราะว่าระยะแรกที่สังคมมีความนิยมในมารยาทการเข้าสมาคมและกิริยาแบบตะวันตกนั้นไม่มีโรงเรียนสำหรับสตรีที่ฝึกสอนในเรื่องนี้ อีกทั้งโรงเรียนมิชชันนารีที่จัดหลักสูตรการสอนอย่างที่สังคมต้องการในเวลานั้นก็ไม่ได้ได้รับความนิยมจากสตรีชั้นสูง แต่ได้รับความนิยมจากคนชั้นกลางแทน เพราะสตรีที่ได้รับการอบรมจากมิชชันนารีจะมีพฤติกรรมที่เป็นแบบตะวันตก “ถึงจะโก้ก็กะปุกะบับๆนั้นไม่เป็นคลานไม่เรียบร้อย”² ดังนั้น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถจึงโปรดให้จัดตั้งโรงเรียนราชินีขึ้นแม้ว่าจะทรงตั้งพระทัยให้เป็นโรงเรียนสำหรับสตรีสามัญหากแต่เมื่อโรงเรียนเปิดทำการสอนและมีผู้บริหารเป็นสตรีชั้นสูงจึงทำให้ชนชั้นสูงนิยมส่งธิดามาเรียนแห่งนี้เป็นจำนวนมาก

การจัดการหลักสูตรของโรงเรียนราชินีเน้นการผสมผสานระหว่างวิทยาการแบบตะวันตกและเอกลักษณ์ของไทย อีกทั้งเป็นการแก้ไขข้อบกพร่องของโรงเรียนมิชชันนารีในเรื่องกิริยามารยาท และการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในโรงเรียน ดังนั้นโรงเรียนราชินีจึงเป็นที่นิยมของเจ้านายฝ่ายหน้าและเจ้านายฝ่ายใน ที่จะส่งพระธิดามีศึกษาหาความรู้ที่โรงเรียนราชินี³ ซึ่งในระยะแรกที่ทำการเปิดสอนโรงเรียนต้องประสบปัญหาเรื่องครูสตรีที่เป็นชาวไทยซึ่งได้รับการอบรมตามแบบแผนการศึกษาใหม่มีอยู่จำกัด จึงกรุณาโปรดเกล้าฯให้จ้างครูสตรีญี่ปุ่นเข้ามาดำเนินการ 3 คนแรกคือ มิสเทตสุ ยาซุชิ มิสคิโย โดโน และมิสโตมิ โคคาจิม และเมื่อครูญี่ปุ่นทั้ง 3 คนรับราชการครบกำหนดสัญญากลับไปยังญี่ปุ่น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯให้หม่อมเจ้าหญิงพิจิตราจิราภา เทวกุล เป็นอาจารย์ใหญ่ และโรงเรียนก็ยังคงให้ความสำคัญกับงานฝีมือการทำดอกไม้ไว้เป็นศิลปะประจำของโรงเรียน โดยได้ส่งนักเรียนหญิง

¹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). *ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479*. หน้า 20 -21.

² เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542). *แนวความคิดเรื่อง “ การเข้าสมาคม” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461 – 2475*. หน้า 101.

³ เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542). *แนวความคิดเรื่อง “ การเข้าสมาคม” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461 – 2475*. หน้า 101.

จำนวน 4 คนออกไปศึกษาต่างประเทศญี่ปุ่นเพื่อฝึกหัดวิชาความรู้ด้านการฝีมือ กลับมาเป็นครูในโรงเรียนราชินี¹

ในสมัยที่หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล เป็นผู้บริหารโรงเรียนนั้นทรงเขียนบทความชักชวนให้ผู้ปกครองส่งบุตรหลานมาศึกษาในโรงเรียนสตรีว่า “ ควรส่งลูกเข้าโรงเรียนเสียให้ทันสมัย อย่าทิ้งไว้เนิ่นช้าด้วยลูกของท่านจะได้ก้าวเดินไปพร้อมกับสตรีอื่น” หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล ทรงเป็นผู้วางหลักสูตรการเรียนการสอนให้กับโรงเรียนราชินี อาทิเช่น วิชาภาษาอังกฤษ เลข กายบริหาร สุขวิทยา การสมาคม และการเรือน เป็นต้น นอกจากนี้ท่านหญิงยังให้นักเรียนชั้นสูงของโรงเรียนได้มีโอกาสทดลองปฏิบัติการเข้าสมาคมต้อนรับแขกเมื่อมีแขกมาเยี่ยมชมโรงเรียน เริ่มตั้งแต่การทำขนมเพื่อเป็นของขวัญตามความนิยมแบบตะวันตก

“...นักเรียนชั้น ม.6 ต้องเข้าครัวทำขนมเค้กกับท่านอาจารย์น้อย ก่อนอื่นท่านอาจารย์ ประทานโอวาทในการทำขนมเล็กน้อย... ทรงสอนวิธีตีขนม...ผสมส่วนแบ่งสลับกับนมสดหรือไข่ขาวจะต้องค่อยๆคนห้ามมิให้คนเร็วหรือแรง ขนมจะแข็ง...อีกพวกหนึ่งทรงสอนให้ตัดขนมปังทำรูปแซนวิชรูปต่างๆใช้หมูแฮมและลันวัวมาสับบดให้ละเอียด ผสมกับเนย เกลือ พริกไทย ใช้ผักคองฝรั่งหั่นละเอียดทาบนขนมปัง วางเข้ารูปแซนวิช...”²

เมื่อแขกมาถึงนักเรียนต้องแยกกันทำหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมาย เช่น การต้อนรับแขก การเชิญแขกเข้าเฝ้าหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล อาจารย์ใหญ่ของโรงเรียน หรือการเสิร์ฟของว่าง เป็นต้น สำหรับคนที่ทำหน้าที่เสิร์ฟน้ำชาและของว่าง ท่านอาจารย์น้อย หม่อมเจ้าหญิงจันทริภา เทวกุล ทรงสอนให้พูดภาษาอังกฤษ เช่น “ คนถือกาน้ำชาจะต้องถามเป็นภาษาอังกฤษว่า “ Do you want some more tea ? “ หรือคนถือขนมจะต้องพูดว่า “ My cake is rich, We the sixth did it “” เป็นต้น³

กิจการของโรงเรียนราชินีในพระบรมราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ดำเนินด้วยดีตลอดมา กิจการไม่ได้ล้มเหลวเช่นเดียวกับโรงเรียนสตรีสุนันทาลัยซึ่งเป็นโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งอาจเป็นเพราะโรงเรียนราชินีจัดตั้งขึ้นภายหลังโรงเรียนสตรีสุนันทาลัย สามารถรู้ข้อดีข้อเสีย ประกอบกับมีผู้บริหารที่มีความสามารถคือ หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล และยิ่งไปกว่านั้นองค์อุปถัมภ์ของโรงเรียนราชินีคือ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ก็ทรงเอาพระทัยใส่ต่อกิจการของโรงเรียนเป็นอย่างดี ทำให้การศึกษาฝ่ายสตรีเจริญก้าวหน้าขึ้น

¹ เปรมสิริ ขวัญไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 22- 23.

² เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542). เล่มเดิม. หน้า 101.

³ เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542). แนวความคิดเรื่อง “ การเข้าสมาคม” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461 – 2475.. หน้า 102.

แม้จะมีการศึกษาในระบบโรงเรียนแล้วก็ตาม แต่สำหรับชนชั้นสูง ประเพณีการถวายตัวเข้ารับราชการศึกษาอบรมตามสำนักเจ้านายในพระบรมมหาราชวัง ก็ยังเป็นที่ยินยอมอยู่สตรีชั้นสูงที่บิดามารดาหรือเจ้านายไปถวายตัวเป็นผู้เห็นคุณค่าของการศึกษาระบบโรงเรียนก็จะได้รับการศึกษาอบรมทั้งที่ในโรงเรียน และในราชสำนักควบคู่กันไป ดังที่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล พระธิดาของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงถวายตัวอยู่ในราชสำนักพระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏ พระอัครชายาเธอในรัชกาลที่ 5 ทรงเล่าว่า “...พระวิมาดาเธอทรงว่าเครื่องต้น พวกที่อยู่ในสำนักพระวิมาดาเธอนี้ โดยมากมักจะทำอาหารการกินเป็น พอกลับจากเรียนหนังสือ ต้องไปห้องเครื่องต้นก่อน แล้วจึงกลับไปอาบน้ำ ขึ้นเฝ้า...”¹

กล่าวได้ว่าโรงเรียนสตรีที่ทางรัฐบาลได้จัดตั้งขึ้นมานั้นขยายตัวในอัตราที่ช้ามากเมื่อเทียบกับโรงเรียนผู้ชาย และการจัดตั้งโรงเรียนสตรีนั้นก็จำกัดอยู่ในกรุงเทพฯ เท่านั้น ยังไม่มีโรงเรียนสตรีในส่วนภูมิภาคเลย อย่างไรก็ตาม ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความคิดที่ว่ามีความจำเป็นที่จะต้องให้การศึกษาแก่เด็กหญิงเพื่อให้สอดคล้องกับความคาดหวังของสังคมปรากฏเด่นชัดขึ้น ความตื่นตัวในการจัดตั้งโรงเรียนสตรีตามหัวเมืองเริ่มมีมากขึ้น เหตุที่ยังไม่สามารถจัดตั้งโรงเรียนสตรีตามหัวเมืองได้ ก็เนื่องจากทางฝ่ายรัฐยังไม่มั่งบประมาณเพียงพอ แม้โรงเรียนสตรีในเขตเมืองหลวงก็ยังไม่อาจจัดงบประมาณอย่างเป็นทางการได้ และเหตุผลที่สำคัญคือ ครูผู้สอนยังไม่พร้อม เพราะนักเรียนหญิงที่สำเร็จการศึกษามีความรู้พอจะสอนหนังสือได้ ส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงเทพฯ และไม่สมัครใจออกไปทำการสอนตามหัวเมือง

ดังนั้นจึงมีการเรียกร้องจากนิตยสารสตรีร่วมสมัยโดยเรียกร้องให้สตรีได้เห็นความสำคัญของการศึกษาในระบบโรงเรียน ดังจะเห็นได้จากบทความของเทียนวรรณ ซึ่งเป็นปัญญาชนสมัยนั้นใน บำรุงนารี ที่ชี้ให้สตรีเห็นความสำคัญของการศึกษา

“...พวกเราชาวสยาม จะมีใจพร้อมกันมีมานะคิดจัดการบำรุงนารีในประเทศสยามของเรา ให้มีความเจริญด้วยวิทยาความรู้ให้เทียบให้เท่าแก่บุรุษย์...จึงควรเข้าใจว่าถ้าแม่หญิงได้เป็นนักเรียนรู้อวิชาเท่าๆกับบุรุษย์...ชื่อเสียงของแม่มหาเจริญทั้งหลายในประเทศสยามจะปรากฏอยู่ชั่วดินฟ้าในจดหมายของโลก...”²

¹ เปรมสิริ ขวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 23.

² เปรมสิริ ขวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479.. หน้า 25.

การชักชวนให้สตรีเห็นความสำคัญของการศึกษานี้ ยังได้ปรากฏในนิยายสารผู้หญิง
กุลสตรี ดังนี้

“...ท่านเจ้าค่ะ การศึกษาของผู้หญิงที่บางคนท่านเห็นว่าไม่จำเป็นนักแต่ดิฉันมาพิเคราะห์เห็นตรงข้าม คือ
ผู้หญิงมีหน้าที่สำคัญในการปกครองรักษา...การรักษาร้านเรือนย่อมเป็นหน้าที่ของผู้หญิง การชวนชวายเป็นมา
หากินย่อมเป็นหน้าที่ของผู้ชาย...แต่ถ้าหญิงเป็นผู้ฉลาดไม่มีความรู้พอที่จะรักษาการใหญ่ ชายจะมีกำลังตั้ง
มั่นลงได้อย่างไรละเพราะฉะนั้นดิฉันจึงเห็นว่า การศึกษาเล่าเรียนเพื่อนฝูงให้มีความรู้ย่อมเป็นข้อสำคัญของ
หญิง...เบื้องต้นต้องเรียนวิชาหนังสือเท่ากับชั้นมัธยมของนักเรียนชาย...”¹

จะเห็นได้ว่า นิยายสารร่วมสมัยเหล่านี้ต่างก็มีความเห็นที่เหมือนกันคือ เห็นความสำคัญใน
การศึกษาฝ่ายสตรี และส่งผลให้ผู้ปกครองได้เห็นความสำคัญของการส่งบุตรหลานผู้หญิงให้ได้รับ
การศึกษาในระบบโรงเรียน จึงนับเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การศึกษาฝ่ายสตรีได้แพร่หลายต่อไป

4.3 การจัดตั้งโรงเรียนของสตรีไทยโดยเอกชน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากพระองค์จะมีพระราชโบายในการ
จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับสตรีแล้วพระองค์ยังโปรดเกล้าฯ ให้มีชนชั้นนารีเปิดโรงเรียนสอนสำหรับสตรีไทย
ขึ้นโดยมีรายละเอียดดังนี้

4.3.1 โรงเรียนสตรีวิทยา

ตั้งขึ้นในพ.ศ. 2442 ในระยะแรกเป็นโรงเรียนเอกชน ซึ่งกระทรวงธรรมการให้ความสนับสนุน
ในเรื่องค่าเช่าสถานที่กับเงินเดือนครู จนกระทั่งใน พ.ศ. 2444 กระทรวงธรรมการได้เข้าควบคุมและกา
รสอน โดยมีมิสตันแลป (Miss Dunlap) เป็นครูใหญ่จะเห็นได้ว่าในขั้นแรกทางกระทรวงธรรมการก็ยังคง
ว่าจ้างครูสตรีต่างชาติมาทำการสอนและบริหารงาน หลักสูตรการสอนคือ ภาษาไทย สอนการอ่าน เขียน
เรียงความ ภาษาอังกฤษ การพูด การแปล เลข การบ้านการเรือน การฝีมือ ต่อมาในสมัยที่ครูทิมเป็น
ครูใหญ่จึงได้ทำการรวมโรงเรียนสตรีวิทยา และโรงเรียนศึกษานารีเข้าไว้ด้วยกัน โดยไปตั้งที่ตึกดินถนนราช
ดำเนินกลาง และใช้ชื่อว่า โรงเรียนสตรีวิทยา นับตั้งแต่นั้นมาโรงเรียนก็มีความเจริญอย่างรวดเร็ว เป็น
โรงเรียนที่มีนักเรียนมากกว่าโรงเรียนอื่นๆในสมัยนั้น เนื่องจากความนิยมของประชาชน

¹ แหล่งเดิม. หน้า 25.

4.3.2 โรงเรียนศึกษานารี

จัดตั้งขึ้นในพ.ศ. 2444 หลักสูตรการสอนนั้นไม่แตกต่างไปจากโรงเรียนสตรีวิทยาในระยะที่กระทรวงธรรมการเข้าควบคุมการสอน ครูใหญ่คนแรกเป็นชาวต่างชาติ ต่อมากระทรวงธรรมการจึงแต่งตั้งครูทิมเป็นครูใหญ่โรงเรียนศึกษานารีในยุคที่ครูทิมเป็นครูใหญ่นั้น นับได้ว่าเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมนอย่างมากจากบรรดาผู้ปกครอง

4.4 การจัดตั้งโรงเรียนวิชาชีพครู

ก่อนที่จะมีการจัดตั้งโรงเรียนวิชาชีพครูผู้หญิงอย่างเป็นทางการนั้น ทางกระทรวงธรรมการได้มีการฝึกหัดครูแห่งแรกที่เรียกว่า “โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์”¹ ในพ.ศ. 2435 เพื่อสำหรับฝึกหัดครูผู้ชาย วิชาที่เรียนมีทั้งวิชาสามัญและวิชาครู คือ คณิตศาสตร์ ภาษาไทย บัญชี ภาษาธรรมจรรยา ภูมิศาสตร์ วาดเขียน และการวาดภาพในกระดานดำ² ส่วนวิชาครูก็จะประกอบด้วยหลักสูตรประโยคหนึ่งทั้งเล่ม บัญชี และการจำแนกชั้น รวมทั้งการฝึกการสอนในวิชาครูให้ครบกำหนดในเวลาที่อยู่ในโรงเรียน แต่สำหรับการจัดตั้งโรงเรียนวิชาชีพครูผู้หญิงนั้นได้เริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2456 โดยที่รัฐได้จัดตั้งขึ้นดังนี้

4.4.1 การฝึกหัดครูผู้หญิงในโรงเรียนสุนันทาลัย

ก่อนที่กระทรวงธรรมการจะได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิง ใน พ.ศ. 2456 นั้น ทางกระทรวงได้หาวิธีในการแก้ไขข้อบกพร่องเกี่ยวกับครูผู้หญิงที่มีไม่เพียงพอกับความต้องการของสังคม โดยกระทรวงธรรมการได้ใช้โรงเรียนสุนันทาลัยเป็นสถานที่ฝึกหัดครูผู้หญิง ซึ่งโรงเรียนสุนันทาลัยนั้นเป็นอนุสรณ์สถานที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ตั้งขึ้นในการพระราชกุศล เพื่ออุทิศต่อสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ดังนั้นทางกระทรวงธรรมการจึงมีความมุ่งหมายที่จะจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงโดยอาศัยประโยชน์จากโรงเรียนสุนันทาลัย

“...ความมุ่งหมายที่จะได้นักเรียนซึ่งได้รับความศึกษาดีแล้ว หมายถึงให้เป้นอาจารย์ในการเล่าเรียนศึกษาของสตรีเพศให้แพร่หลายต่อไป ไพร่ฟ้าแผ่นดินที่เป้นหญิงชั้นกลาง ชั้นต่ำ จะได้รับการศึกษามากขึ้น...ควรรหาโอกาสประโยชน์ในโรงเรียนสุนันทาลัยนี้...”³ ดังนั้นโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงสุนันทาลัยจึงได้ดำเนินการขึ้น เพราะทางกระทรวงธรรมการได้เล็งเห็นว่าการขยายตัวทางการศึกษาของสตรีจำเป็นที่

¹ กรมฝึกหัดครู. (ม.ป.ป). *ประวัติกรมการฝึกหัดครู*. หน้า 15.

² เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). *ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479*. หน้า 56.

³ หจช, ร. 6ศ. 4/17, “พระราชทานที่ดินแลตึกเรือนผลประโยชน์ของสถานที่สุนันทาลัยให้เป็นสมบัติของโรงเรียนราชินี” (1 พฤษภาคม 2456 – 2461).

จะต้องมีครูผู้หญิงมารองรับ เพราะครูผู้หญิงในช่วงนั้นยังไม่มีความรู้ในวิชาครูพอที่จะทำการสอนหนังสือได้ ดังจะเห็นได้จากคำกราบบังคมทูลของกระทรวงธรรมการ ถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป ดังมีใจความว่า การศึกษาฝ่ายชายและโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์นั้นได้เจริญรุดหน้าไปตามสมควรแล้ว แต่การศึกษาฝ่ายสตรียังคงล่าช้าอยู่ เพราะติดขัดในเรื่องการหาตัวครูผู้หญิงที่จะมาทำการสอน

“...ข้างฝ่ายชายก็ได้จัดการหาทางที่จะให้การเล่าเรียนศึกษาแพร่หลายออกไปแลโรงเรียนพิเศษฝึกหัดอาจารย์ที่ได้บำรุงขึ้นในเวลานี้ก็ได้เจริญขึ้นตามสมัย...แต่การเล่าเรียนศึกษาส่วนสตรีเพศนั้น เปนอันขัดข้องในสิ่งสำคัญก็จะหาครูที่สอนไม่ได้...”¹ จะเห็นได้ว่าการที่จะฝึกหัดนักเรียนหญิงให้มีความรู้ความสามารถเพียงพอที่จะประกอบอาชีพครูผู้หญิงได้นั้น ต้องได้รับการฝึกหัดในวิชาครูโดยเฉพาะถึงจะเป็นที่ยอมรับในสังคม ดังนั้นกระทรวงธรรมการจึงได้วางแผนในการฝึกหัดครูสตรีโดยจะรับเด็กที่มีอายุอยู่ในช่วง 15 – 18 ปี และไม่จำกัดทางชนชั้นโดยทางโรงเรียนจะรับผิดชอบในเรื่องค่าเล่าเรียนและค่าเบี้ยเลี้ยง โดยที่นักเรียนจะต้องอยู่เป็นครูรับใช้ทุนหลวงเป็นเวลา 5 ปี

แต่อย่างไรก็ตามแผนงานในการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงสวนสุนันทาของกระทรวงธรรมการก็ต้องล้มเหลว เนื่องจากไม่ได้รับเงินงบประมาณแผ่นดินในการบริหารโรงเรียนต่อไป และในพ.ศ. 2445 โรงเรียนสตรีสุนันทาลัยจึงจำเป็นต้องปิดตัวลง

4.4.2 การฝึกหัดครูผู้หญิงในโรงเรียนสตรีวิทยา

จากความล้มเหลวในการจัดตั้งการฝึกหัดครูผู้หญิงในโรงเรียนสุนันทาลัย ทำให้ทางกระทรวงธรรมการเริ่มมีความคิดในการจัดตั้งครูผู้หญิงที่โรงเรียนสตรีวิทยา พร้อมกับมีการร่างหลักสูตรการศึกษาขึ้นในพ.ศ. 2450 โดยขุนบรรหารวรอรอด ข้าราชการกระทรวงธรรมการได้แจ้งไปยังเจ้ากรมตรวจกระทรวงธรรมการ ว่าถึงเวลาอันสมควรแล้วที่ทางการควรจะให้มีการจัดการฝึกหัดครูผู้หญิง² และในที่สุดกระทรวงธรรมการก็ได้รับการอนุมัติให้จัดการฝึกหัดครูผู้หญิง แม้จะได้รับงบประมาณในอัตราส่วนน้อยก็ตาม ซึ่งในพ.ศ. 2450 โรงเรียนสตรีวิทยาได้รับอนุมัติจากกระทรวงธรรมการให้มีการฝึกหัดครูผู้หญิงได้ แม้ว่าทางกระทรวงธรรมการจะมีงบประมาณในการพัฒนาการศึกษาที่น้อยมากแต่ทางโรงเรียนสตรีวิทยาก็สามารถฟื้นฟูการเรียนการฝึกหัดครูผู้หญิงขึ้นมาได้ซึ่งความสำเร็จนี้เป็นผลมาจากแรงผลักดันของปัญญาชนไทยที่ต้องการให้มีการฝึกหัดครูผู้หญิงเพื่อที่จะมาสั่งสอนอบรมเด็กหญิง เพราะการศึกษาในระบอบขุนมูลของนักเรียนหญิงก็มีความเจริญมากขึ้นแต่ยังไม่มีครูผู้หญิงมาสอนอย่างจริงจัง

¹ หจข, ศธ.53 / 1, “ขอพระราชทานุญาตจัดการนักเรียนฝึกหัดอาจารย์ฝ่ายสตรี” (9 กรกฎาคม 2440).

² เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479.. หน้า 63.

แต่อย่างไรก็ตามการฝึกครูผู้หญิงในโรงเรียนสตรีวิทยายังมีข้อจำกัดอยู่หลายด้านด้วยกัน เช่น ในเรื่องของเวลาเรียนที่น้อยเกินไปเพราะนักเรียนที่ได้รับการศึกษาเป็นนักเรียนเข้า - เย็นกลับ ทำให้ระยะเวลาในการเรียนไม่เพียงพอ หรือแม้แต่ในเรื่องหลักสูตรที่ยังไม่เป็นทางการและความรู้ของครูที่สอนมีไม่มากพอ แต่ก็นับได้ว่าการจัดการฝึกหัดครูผู้หญิงในโรงเรียนสตรีวิทยานี้เป็นตัวอย่างของโรงเรียนสตรีทั่วไปในสมัยต่อมา

4.5 โรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้

โรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้ ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2439 โดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นโรงเรียนผดุงครรภ์และหญิงแห่งแรกในประเทศไทย

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเห็นความสำคัญของวิชาแพทย์ผดุงครรภ์ว่ามีความจำเป็นต่อชีวิตของสตรี เนื่องจากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีสตรีที่ต้องเสียชีวิตเป็นจำนวนมากเนื่องจากการคลอดบุตร สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ จึงได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ในการจัดตั้งโรงเรียนเพื่ออบรมผดุงครรภ์ขึ้นในบริเวณโรงพยาบาลศิริราชโดยเริ่มเปิดทำการสอนเมื่อวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2439 ใช้ชื่อว่า โรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้ สังกัดกรมศึกษาธิการ เพื่อเปิดอบรมสั่งสอนวิชาพยาบาลเฉพาะทางการคลอดบุตรเพียงอย่างเดียว¹ ซึ่งต่อมาเรียกกระทรวงธรรมการ และโปรดเกล้าฯให้ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ เป็นผู้อำนวยการคนแรก การศึกษาวิชาการพยาบาลจึงได้เริ่มต้นตั้งแต่นั้นมา

โรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้ ได้รับการพัฒนามาเป็นลำดับจนเป็นโรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัย เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2457 นับเป็นสถาบันแห่งแรกที่เปิดสอนวิชาการพยาบาลในประเทศไทย เมื่อเริ่มเปิดดำเนินการนั้นโรงเรียนขึ้นอยู่กับแผนกศึกษา โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ (กองพยาบาลทหารบกกลางกระทรวงกลาโหม) เป็นหลักสูตรที่มีระยะเวลาในการเรียน 1 ปี รับหญิงที่มีอายุ 16 - 30 ปี และมีพื้นฐานความรู้ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 หรือ 2 หรือเทียบเท่าอย่างไรก็ตามการที่จะชักจูงหญิงให้มาสมัครเรียนเป็นนางพยาบาลนั้นเป็นสิ่งที่ยากยิ่งเพราะสังคมในสมัยนั้นถือกันว่าการที่หญิงสาวไปพยาบาลคนอื่นโดยที่ไม่ใช่ญาติพี่น้องนั้น ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำทั้งเป็นงานที่พึงรังเกียจ² จึงไม่ค่อยมีสตรีมาสมัครเรียนมากนัก ต่อมาโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ยกเลิกแผนกศึกษา จึงโอนโรงเรียนพยาบาลไปขึ้นอยู่กับแผนกรักษาพยาบาลของโรงพยาบาล กองโรงเรียนพยาบาลเป็นกองหนึ่งในแผนกนี้ ผู้ดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองโรงเรียนพยาบาลเป็นพระองค์แรกคือ หม่อมเจ้าหญิงมณฑาทิพย์

¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย. หน้า 266.

² แหล่งเดิม. หน้า 266.

กมลาศน์ ซึ่งในพ.ศ. 2467 โรงเรียนได้ขยายหลักสูตรเป็น 3 ปี รับนักศึกษาที่มีความรู้อย่างต่ำมัธยมศึกษาปีที่ 3 และคณะมิชชันนารีอเมริกันได้จัดตั้งโรงเรียนนางพยาบาลแมคคอร์มิคที่เชียงใหม่ โดยใช้หลักสูตรและข้อสอบของโรงเรียนการพยาบาลสภากาชาดสยาม ในพ.ศ. 2507 ได้ปรับปรุงหลักสูตรให้มีมาตรฐานสูงขึ้น เทียบเท่าระดับสากลเรียกหลักสูตรนี้ว่า ประกาศนียบัตรชั้นสูงวิชาพยาบาลและอนามัย รับผู้สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 หรือเทียบเท่ากำหนดเวลาเรียน 3 ปี 6 เดือน และแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ช่วง คือ ในช่วงแรกจะเรียนวิชาพยาบาล 3 ปีเช่นเดิม แต่ในส่วนช่วงหลังได้เพิ่มเติมเป็นวิชาผดุงครรภ์และอนามัยอีก 6 เดือน¹ เมื่อสำเร็จแล้วจะได้ในประกาศนียบัตรวิชาผดุงครรภ์และอนามัย

5. สตรีที่มีบทบาทในการส่งเสริมด้านการศึกษา

5.1 สตรีชั้นสูง

สำหรับสตรีชั้นสูงมีทั้งพระอัครมเหสี พระอัครราชเทวี พระราชชายา พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ธิดาของพระบรมวงศานุวงศ์ และธิดาของขุนนางที่มีบทบาททางการศึกษาดังนี้

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเป็นพระอัครมเหสีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระราชธิดาพระองค์ที่ 66 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และลำดับที่ 5 ในเจ้าจอมมารดาเปี่ยมพระองค์ทรงศึกษาเล่าเรียนในราชสำนักอันสมควรแก่ชัตติยนารี ที่พึงมีในสมัยนั้น พระองค์มีพระสติปัญญาที่เฉียบแหลม มีพระปฏิภาณไหวพริบเป็นเลิศมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์แม้เมื่อเจริญพระชนม์ขึ้นและได้ดำรงตำแหน่งพระอัครมเหสี ทรงปกครองเหล่าข้าราชการที่อยู่ใต้การปกครองของพระองค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะเมื่อครั้งทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงตัดสินพระทัยปฏิบัติพระราชกิจต่างๆ ได้อย่างสมบูรณ์และลุล่วงไปด้วยดี พระราชกรณียกิจต่างๆ ที่ปรากฏต่อสายตาคนทั่วไปนั้นล้วนแล้วแต่ทรงคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองอย่างใหญ่หลวงในหลายๆ ประการ อาทิ ด้านสาธารณสุขและอนามัย ด้านสาธารณประโยชน์ ด้านการช่างฝีมือ การบริหารราชการแผ่นดิน และที่สำคัญสำหรับสตรีไทย คือในเรื่องการศึกษา

¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย. หน้า 267.

ด้านการศึกษา

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาของชาติ โดยเฉพาะในหมู่กุลสตรี ในสมัยก่อนการศึกษาในหมู่กุลสตรียังไม่กว้างขวาง สตรีไม่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาเหมือนบุรุษ การศึกษามักเน้นในทางวิชาการบ้านการเรือน มารยาทสำหรับกุลสตรี การเย็บปักถักร้อย เป็นต้น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นหลายแห่ง ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ได้แก่ โรงเรียนราชินี โรงเรียนเสาวภา กรุงเทพฯ โรงเรียนวิเชียรมาตุ โรงเรียนสภาราชินี จังหวัดตรัง โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โรงเรียนราชินีบูรณะ จังหวัดนครปฐม โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงเรียนราชินีทรงมีอุปการคุณเป็นพิเศษ ทรงเป็นพระธุระในทุกสิ่งทุกอย่างอย่างใกล้ชิด พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นเงินเดือนครู ค่าใช้จ่ายของโรงเรียน เพื่อให้เกิดความนิยมแก่คนทั้งหลาย พระองค์ได้ส่งพระราชวงศ์และเด็กหญิงในราชสำนักของพระองค์ให้เข้าเรียน ผู้ที่เรียนจบหลักสูตรของโรงเรียนทุกคนจะได้รับพระราชทานเข็มกลัดอักษร พระนาม “เสาวภา” “ตลอดทั้งครูและเจ้าหน้าที่กระทรวงธรรมการที่เกี่ยวข้องในขณะนั้น ก็ได้รับพระราชทานเข็มกลัดอักษรพระนาม “เสาวภาผ่องศรี” ในที่สุดโรงเรียนนี้มีผู้นิยมเข้าเรียนอย่างแพร่หลาย¹

พระราชจริยาวัตร และพระราชกรณียกิจที่ทรงบำเพ็ญได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองอย่างมากกิจการหลายสิ่งหลายอย่าง เช่นในด้านสาธารณสุข การช่างฝีมือ ด้านศาสนา โดยเฉพาะในด้านการศึกษา ซึ่งถือได้ว่าเป็นรากฐานแห่งความเจริญก้าวหน้าในปัจจุบัน นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ต่อผลสกนิกรชาวไทยทั้งในขณะที่พระองค์ทรงดำรงพระชนม์ชีพ และในปัจจุบันอย่างทั่วหน้ากันสมดังที่เป็นพระบรมราชินีคู่พระบารมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นสมเด็จพระปิตุลาธิราชของชาวไทยอย่างแท้จริง

สมเด็จพระนางเจ้าสุโขทัยมหาราชินี พระอัครราชเทวี

สมเด็จพระนางเจ้าสุโขทัยมหาราชินี พระอัครราชเทวี เป็นพระมเหสีอีกพระองค์หนึ่งในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงได้รับการยกย่องพระเกียรติอย่างยิ่ง ดังปรากฏในความตอนหนึ่งของคำประกาศสถาปนาพระอิสริยยศในรัชกาลที่ 7 ว่า “...พระปรีชาญาณรอบรู้ราชกิจน้อยใหญ่ มีพระอภัยาคัยเป็นสังฆธรรมมั่นคงก่อปรด้วยพระขันตีคุณ และทรงพระเมตตาอารีแก่ผู้น้อยทั่วไปมิได้เลือกหน้า เป็นที่เคารพนับถืออย่างยิ่งตั้งแต่พระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดไป จนคนทั้งหลายอื่นโดยมาก...”²

¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย. หน้า 163.

² แหล่งเดิม. หน้า 167.

สมเด็จพระนางเจ้าสุชมัยมารศรี พระอัครราชเทวี เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ประสูติจากเจ้าคุณจอมมารดาสดดี เมื่อทรงพระเยาว์ได้รับการศึกษาเช่นเดียวกับเจ้านายฝ่ายในในสมัยนั้นคือ ศึกษาทั้งด้านอักษรวิธี และวิชาความรู้ขั้นต้นจากตำหนักของเจ้านายฝ่ายในชั้นผู้ใหญ่ในพระบรมมหาราชวังนอกจากนี้ก็ทรงศึกษาวิชาการอันสมควรแก่กุลสตรี เช่น ศาสนา วรรณคดี ขนบธรรมเนียมประเพณี หัตถกรรม และคหกรรมต่างๆ สมเด็จพระนางเจ้าสุชมัยมารศรีทรงสนพระทัยด้านวรรณคดี การประพันธ์ โบราณคดี และราชประเพณีอย่างยิ่ง ประกอบกับในกาลต่อมาได้ทรงรับราชการเป็นราชเลขาธิการฝ่ายในในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเชี่ยวชาญด้านการประพันธ์มาก ปรากฏว่า ทรงพระนิพนธ์คำประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองหลายชิ้น แต่เป็นบทสั้นๆ ซึ่งทรงพระนิพนธ์เล่มบ้าง ทรงแต่งทูลเกล้าฯถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบ้าง หรือประทานให้แก่ผู้ที่ทรงชอบพระอัธยาศัย

ด้านการศึกษา

สมเด็จพระนางเจ้าสุชมัยมารศรี พระอัครราชเทวี ได้สร้างอาคารเรียนหลังหนึ่งที่วัดพิชัยญาติการาม ใน พ.ศ. 2440 ซึ่งเป็นวัดของบรรพบุรุษ ด้วยเงิน 125 ชั่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานชื่อว่า “ สุชมัยาลัย ” เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดเมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2440 พระราชโอรสพระราชธิดาและพระญาติจัดหาวัสดุอุปกรณ์การเรียนการสอนและเครื่องใช้ในอาคารเพื่อใช้ในการเรียนการสอนต่อไป

สมเด็จพระนางเจ้าสุชมัยมารศรี พระอัครราชเทวี ประชวรด้วยพระโรควัณโรคที่พระบับผาสะ เมื่อมีพระอาการมาก จอมพล สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต โปรดให้ย้ายพระแท่นบรรทมจากพระตำหนักสมเด็จพระเจ้าไว้ที่ห้องเสวยส่วนพระองค์บนชั้น 2 ของพระตำหนักใหญ่วังบางขุนพรหม เพื่อให้ได้ทรงพยาบาลพระราชชนนีอย่างใกล้ชิด จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ในวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2469 มีพระชนมพรรษา 66 พรรษา

พระราชชายา เจ้าดารารัศมี

พระราชชายา เจ้าดารารัศมี พระราชชายาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระนามเรียกขานในพระประยูรญาติว่า “ เจ้าอึ้ง ” และเรียกขานกันในพระบรมมหาราชวังว่า “ เจ้าน้อย ” ซึ่งหมายถึงเจ้านายฝ่ายเหนือที่ยังเยาว์วัยเป็นพระธิดาองค์สุดท้ายลำดับที่ 11 ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ 7 กับพระเทวีแม่เจ้าเทพไกรสร เมื่อทรงพระเยาว์ทรงพระอักษรทั้งฝ่ายล้านนา สยาม และภาษาอังกฤษจนแตกฉาน จนนับได้ว่าเป็นกุลสตรีที่ได้รับการศึกษาดียิ่งในสมัยนั้น ในวันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2429 พระเจ้าอินทวิชยานนท์ได้เสด็จนำพระราชธิดาเจ้าดารารัศมีมาจากเชียงใหม่เพื่อเข้า

เฝ้าถวายของสมโภชน์แด่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารพร้อมทั้งทรงนำพระราชธิดาเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อฉลองพระเดชพระคุณรับราชการฝ่ายใน

ตลอดระยะเวลาที่พระราชชายา เจ้าดารารัศมีรับราชการในพระบรมมหาราชวัง ทรงดำรงพระองค์อย่างเรียบง่าย หากแต่แฝงไว้ด้วยพระปรีชาญาณ ความมุ่งมั่น และความเชื่อมั่นในพระองค์ กอปรกับความจงรักภักดีที่มีต่อพระราชสวามี ทรงดำรงรักษาวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์แห่งเมืองเหนือไว้อย่างเคร่งครัด และไม่เคยทอดทิ้งเลยตลอดพระชนชีพ พระตำหนักของพระองค์จึงแตกต่างไปจากพระตำหนักอื่นๆ กล่าวคือ บรรดาข้าหลวงทั้งปวงจะนั่งขึ้น กินเลี้ยง เกล้ามวย พูดคำเมืองที่อ่อนหวาน และยังมีชื่อเสียงว่าเป็นสำนักดนตรีที่ดีแห่งหนึ่งในสมัยนั้น¹ เนื่องจากทรงสนพระทัยในการเรียนรู้วัฒนธรรมภาคกลางโดยเฉพาะดนตรีไทย จึงทรงสนับสนุนพระญาติและข้าราชการบริพารฝึกหัดดนตรีไทยกันอย่างจริงจังจนสามารถตั้งเป็นวงเครื่องสายได้

ด้านการศึกษา

พระราชชายา เจ้าดารารัศมี ทรงเล็งเห็นความสำคัญด้านการศึกษาของเยาวชน จึงประทานที่ดินสร้างโรงเรียน คือ โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย ทรงสละเวลาส่วนพระองค์ประทานค่าปรึกษา แนะนำ รับเป็นกรรมการจัดตั้งโรงเรียนต่างๆ ในเชียงใหม่ ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์โรงเรียนดาราวิทยาลัย โรงเรียนวัฒโนทัพบัณฑิต โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ ประทานทุนทรัพย์เป็นทุนการศึกษาแก่นักเรียน ทรงรับภาระส่งเด็กเข้าศึกษาที่โรงเรียนฝึกหัดครูกรรม ที่อำเภอทับกวาง จังหวัดสระบุรี และทรงเป็นประธานจัดตั้งหอสมุดประจำจังหวัดเชียงใหม่

พระราชชายา เจ้าดารารัศมี ได้ทรงปฏิบัติพระราชภาระหน้าที่ในฐานะพระราชธิดาพระเจ้าแผ่นดินแห่งอาณาจักรล้านนาได้อย่างสมพระเกียรติ ด้วยพระทัยเด็ดเดี่ยว มั่นคง การที่ทรงเสียดสละจากบ้านเกิดเมืองนอนไปประทับในถิ่นฐานที่ต่างด้วยผู้คน ระเบียบแบบแผน วัฒนธรรมประเพณี ที่มีได้ทรงคุ้นเคย เป็นเวลานานเกือบกึ่งหนึ่งของพระชนม์ชีพ เป็นเครื่องแสดงว่าพระนางทรงมีขันติบารมีอันเปี่ยมล้นอุดมด้วยพระสติปัญญาอันแสดงด้วยพระอัจฉริยภาพอันสูงส่ง ตรวาทจนทุกวันนี้ตรวาทจนทุกวันนี้

¹ นงเยาว์ กาญจนจारी. (2539). *ดารารัศมี พระประวัติพระราชชายา เจ้าดารารัศมี*. หน้า 57.

สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร

สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร เป็นพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสา อัยยิกาเจ้า มีพระนามเดิมว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ นรินทรเทพยกุมารี เมื่อครั้งทรงพระเยาว์ ได้รับความศึกษาตามแบบแผนประเพณีในราชสำนัก กล่าวคือ ทรงศึกษากับพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) และครูสตรีท่านอื่นๆในวิชาการแขนงต่างๆ เมื่อมีพระชนมายุย่าง 12 พรรษาทรงเข้า พิธิโสกันต์ เมื่อวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2439 มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้า ลูกเธอ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ นรินทรเทพยกุมารี ทรงสนพระทัยในด้านการศึกษาเป็นอย่างมาก ทรงศึกษา แดกฉานทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศสามารถตรัสภาษาอังกฤษ และภาษาฝรั่งเศสได้อย่าง คล่องแคล่ว ทรงมีความรู้รอบตัว กว้างขวางทันเหตุการณ์โลกได้เป็นอย่างดี

ด้านการศึกษา

สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร เป็นผู้ที่เห็น ความสำคัญของการศึกษาของสตรีเป็นอย่างมากถึงกับโปรดให้ข้าหลวงในพระองค์ได้รับการศึกษาอย่างดี ด้วยทรงส่งเสริมจนบางคนสำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ ส่วนเยาวชนก็ส่งเสริมให้ได้รับการศึกษาอย่าง ดีโดยการทำนุบำรุงทั้งด้านวิชาการและสนับสนุนปัจจัยเสริม ทรงตระหนักว่าสตรีในยุคต่อไปจะต้องพึ่งพา ตนเองและเป็นกำลังสำคัญเท่าเทียมกับบุรุษในการพัฒนาประเทศชาติ จึงได้เป็นกำลังสำคัญในการสนอง พระราชกรณียกิจในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถในการดำเนินการโรงเรียนราชินี เมื่อโรงเรียน ราชินีมีสถานที่คับแคบลงได้ทรงสร้างโรงเรียนราชินีบนขึ้นใหม่เพื่อเกิดพระเกียรติสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ โดยทรงสนับสนุนและทำนุบำรุงทุกวิถีทาง ประทานเงินอุดหนุนโรงเรียนทุกปี นอกจากนี้ยังได้ ทรงอุปถัมภ์โรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ เพื่อจะได้ผลิตบุคลากรครูเป็นกำลังสำคัญต่อการศึกษา ของชาติต่อไป¹

ในต่างจังหวัดทรงรับเป็นองค์อุปถัมภ์โรงเรียนเบญจมเทพอุทิศ จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งก่อตั้งด้วย เงินบริจาคของราษฎร ได้ประทานทรัพย์ให้สร้างอาคารเรียนใหม่ รวมทั้งจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในโรงเรียน ทรงทำนุบำรุงโรงเรียนสหายนหึง จังหวัดสระบุรี โรงเรียนเฉลิมขวัญสตรี จังหวัดพิษณุโลก

ทางด้านวิชาการทรงเป็นผู้นำแบบอย่างในการเรียนการสอนที่ทันสมัยตามที่ทรงมี ประสบการณ์เมื่อครั้งเสด็จประพาสต่างประเทศ นำมาดัดแปลงใช้ในประเทศ กำหนดให้มีวิชาวิทยาศาสตร์ พลศึกษา ในหลักสูตรการเรียนการสอน ด้วยทรงมีพระดำริว่า สุขภาพพลานามัยเป็นสิ่งสำคัญเบื้องต้นของ

¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย. หน้า 215 - 217.

มนุษย์ทุกคน ดังนั้นโรงเรียนในพระอุปถัมภ์จึงมีอาคารสำหรับเล่นกีฬาของสตรีโดยเฉพาะ ทรงออกแบบเครื่องแต่งกายชุดพลศึกษาของนักเรียนหญิงด้วยพระองค์เอง ส่วนวิชาวิทยาศาสตร์เป็นวิชาที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความเป็นจริง และเป็นเครื่องแสดงถึงสติปัญญาความสามารถของมนุษย์ จึงกำหนดให้โรงเรียนสตรีสร้างห้องทดลองวิทยาศาสตร์ที่ทันสมัยให้นักเรียนสตรีมีโอกาสศึกษา ค้นคว้าทดลองด้วยตนเอง

ในเบื้องปลายพระชนม์ชีพ ประชวรพระวัฏกะพิการ ทรงตัดสินพระทัยเสด็จไปรับการรักษา ณ ทวีปยุโรป 2 ครั้ง สิ้นพระชนม์ในวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2481 พระชนมายุ 54 พรรษา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิมิตร์นฤมล กรมขุนอุทงเขตต์ตติยนาารี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิมิตร์นฤมล กรมขุนอุทงเขตต์ตติยนาารี เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราช ปดิวรัดาเมื่อยังทรงพระเยาว์ทรงมีแววฉลาดหลักแหลม สมเด็จพระชนกนาถโปรดให้อยู่ใกล้ชิดพระองค์ ทรงเรียกว่า “ ลูกหญิงน้อย ” ทรงอบรมสั่งสอนวิชาความรู้ภาษาไทยและภาษาอังกฤษด้วยพระองค์เอง เป็นที่ถูกพระราชหฤทัยที่สามารถเล่าเรียนเข้าใจและรอบรู้ได้รวดเร็วแตกฉาน ยิ่งเมื่อเจริญวัย สมเด็จพระชนกนาถก็ยิ่งทรงเอาพระทัยใส่มากขึ้น ทรงสั่งสอนทั้งงานของบ้านเมืองและวิชาหนังสือ โปรดให้ทรงพระอักษร และทำหน้าที่ราชเลขาธิการฝ่ายใน

ครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2450 มีพระราชประสงค์จะให้ตามเสด็จด้วย หากแต่มีความขัดข้องจึงระงับไว้ และได้ปรากฏว่า ขณะที่เสด็จพระราชดำเนินไปถึงแห่งใด จะมีพระราชหัตถเลขาถึงพระราชธิดา เล่าเรื่องพระราชกิจนานาตลอดทั้งความเป็นไปในการเสด็จพระราชดำเนินส่งมาถึงสมเด็จฯ เจ้าฟ้านิมิตร์นฤมลฯ ทุกครั้งเป็นหนังสือถึง 43 ฉบับมีความยาวถึง 1,850 หน้า ความนั้นถ้าได้กล่าวถึงผู้ใด สมเด็จฯ เจ้าฟ้านิมิตร์นฤมลฯ จะคัดลอกส่งไปถวายผู้รับทอดพระเนตรทั้งสิ้น และต่างกราบบังคมทูลว่าเรื่องราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาพานั้นมีประโยชน์มากน่าจะได้รวมพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ดำเนินงาน เรียกหนังสือเล่มนี้ว่า **ไกลบ้าน** ด้วยพระอุตสาหวิริยะและความเอาพระทัยใส่ของราชเลขาธิการในพระองค์นี้เอง วงการหนังสือไทยจึงได้มีหนังสือจดหมายเหตุลักษณะนำเที่ยวขึ้นเป็นหลักฐานอีกเล่มหนึ่ง¹

¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). *สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า 220 - 221.

ด้านการศึกษา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภาภนถด กรมขุนอุทองเขตขัตติยนารี ทรงสร้างโรงเรียนนิภา ในบริเวณตำหนักสวนสุนันทาเพื่อชุบเลี้ยงเด็กและข้าหลวงให้มีการศึกษาอย่างดี ทรงให้ครูไทยจากโรงเรียนวัฒนาซึ่งเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงในเวลานั้นมาสอนทั้งภาษาไทยและอังกฤษ หากครูต่างชาติมาสอนพิเศษ ได้เปิดสอนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการนักเรียนที่เรียนชั้นมัธยม 6 ทรงคัดเลือกผู้ที่เรียนเก่งไปสมทบสอบที่โรงเรียนสายปัญญา เมื่อนักเรียนผู้ใดสอบสำเร็จได้คะแนนดี ก็จะทรงทำเข็มกลัดทองคำลงยาประทานเป็นรางวัล ผู้ที่ทรงอุปการะชุบเลี้ยงปรากฏว่าได้สำเร็จการศึกษาระดับสูง โดยเฉพาะได้รับปริญญาเป็นจำนวนมากมายทีเดียว¹

พระจริยวัตรของสมเด็จพระเจ้าฟ้านิภาภนถด กรมขุนอุทองเขตขัตติยนารี นั้นเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับผู้ที่ใฝ่หาความรู้ ด้วยทรงมีความสามารถเฉลียวฉลาดทั้งวิชาการทางหนังสือและวิชาทางการเรือน การช่าง การเกษตร การฝีมือ เย็บปักถักร้อย ทำขนม ปลูกต้นไม้ จัดสวนให้มีศิลปะงดงาม ต่อมาครั้นเมื่อ พ.ศ. 2475 เป็นช่วงที่บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย พระราชวงศ์และพระประยูรญาติกระทบกระเทือนด้วยวิถีทางการเมืองได้ย้ายไปพำนักยังต่างประเทศหลายพระองค์ เป็นสาเหตุให้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภาภนถด กรมขุนอุทองเขตขัตติยนารี ต้องพลัดพรากจากพระญาติสนิทที่มีความคุ้นเคยกัน ไปประทับที่ประเทศอินโดนีเซียเป็นเวลา 2 ปีเศษ จากนั้นพระโรควัณโรคซึ่งเป็นที่น่าเสียดายให้สมเด็จพระชนกนาถและพระเชษฐาหลายพระองค์ต้องจากไป เริ่มคุกคามพระพลานามัยทรงต้องทุกข์ทรมานด้วยความเจ็บปวดอาการประชวรมิได้ลดละแม้จะได้เยียวยาอย่างใกล้ชิด ในที่สุดก็สิ้นพระชนม์ที่เมืองบันดง ประเทศอินโดนีเซียเมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2478 พระชันษาได้เพียง 49 ปี จากนั้นก็ได้เชิญพระศพกลับสู่ประเทศไทย

หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล

หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล ทรงเป็นพระธิดาองค์ที่ 3 ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ กับหม่อมใหญ่ เทวกุล ทรงเริ่มการศึกษาเรียนหนังสือไทยกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประภัสสร จากนั้นจึงเริ่มเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนสุนันทาลัย และทรงประกอบอาชีพครู ตั้งแต่พระชนม์เพียง 18 พรรษาโดยทรงเป็นครูพิเศษในพระบรมมหาราชวัง

¹ แหล่งเดิม. หน้า 222.

ด้านการศึกษา

ในพ.ศ. 2449 ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ให้ ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินี จากความเอาใจใส่ในกิจการของหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุลทำให้กิจการของโรงเรียนราชินี ดำเนินไปด้วยดีโดยเฉพาะจำนวนนักเรียน โรงเรียนราชินีจึงเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงมากในขณะนั้น ท่านทรงจัดการเรียนการสอนอย่างทันสมัยซึ่งมาสอดคล้องกับความคิดใหม่ในวงการศึกษารปัจจุบัน แม้เวลาจะห่างกันหลายสิบปี เช่น การสอนภาษาอังกฤษแบบ play – way¹ คือ การเรียนปนเล่น ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ซึ่งเป็นหัวใจของการศึกษาแผนใหม่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังทรงให้ออกหนังสือพิมพ์ชื่อ “สตรีพจน” ในพ.ศ. 2456² ต่อมาสมเด็จพระพันปีหลวงทรงพระราชทานนามใหม่ ว่า “ราชินีบำรุง”

ตลอดเวลาที่ท่านทรงดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินีนั้นท่านได้ทรงงานด้วยความรักทรงเสียสละทั้งพระวรกาย พระกำลังปัญญา ตลอดจนเวลา ทำให้ชื่อเสียงของท่านเป็นที่น่าเคารพ โดยปรากฏออกมาในคำชื่อเรียกว่า “อาจารย์” ซึ่งเป็นคำที่บรรดาศักดิ์ศิษย์ของท่านได้เรียกกันในขณะนั้น คำว่า อาจารย์ในเวลานั้นมักจะเรียกกับครูผู้ชายเท่านั้น³ ดังนั้นการที่ท่านถูกยกย่องให้เป็นอาจารย์จึงมีความหมายมากเพราะเป็นการสร้างความน่าเชื่อถือให้กับผู้ปกครองอีกทางหนึ่ง

หม่อมเจ้าหญิงจันทริกา เทวกุล

หม่อมเจ้าหญิงจันทริกา เทวกุล ทรงเป็นพระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวงษ์วโรปการ กับหม่อมใหญ่ เทวกุล เมื่อทรงพระเยาว์ได้ศึกษาเล่าเรียนที่โรงเรียนสุนันทาลัย จนจบชั้นมัธยมปีที่ 6 และเมื่อท่านมีพระชนม์ 18 พรรษา ก็ทรงได้อุทิศชีวิตเพื่อการเป็นครู โดยทรงเริ่มเป็นครูพิเศษในพระบรมมหาราชวัง จนกระทั่งใน พ.ศ. 2451 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้ไปเป็นครูสอนที่โรงเรียนราชินี ท่านทรงรอบรู้วิชาต่างๆ เป็นอย่างดี โดยเฉพาะวิชาคำนวณ และภาษาอังกฤษ ทรงรู้และทรงสอนได้อย่างยอดเยี่ยม นอกจากนี้วิชาเบ็ดเตล็ดมีกรทำกับข้าวและขนมฝรั่ง ท่านก็ทรงทำได้ดีและทรงสอนได้ดีอีกด้วย

นอกจากนี้หม่อมเจ้าหญิงจันทริกา เทวกุล ยังได้พยายามยกมาตรฐานการเรียนของสตรีให้สูงขึ้น โดยขอเทียบเฉพาะภาษาเท่าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 (ประโยคมัธยมบริบูรณ์ชาย) เว้น คำนวณ วิทยาศาสตร์ เรียกว่าประโยคมัธยมวิสามัญหญิง สอนอย่างนี้ได้ 2 – 3 ปี ก็เปิดทำการสอนประโยคมัธยม

¹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 95.

² แหล่งเดิม. หน้า 95.

³ แหล่งเดิม. หน้า 95 – 96

บริบูรณ์ชาย¹ เพราะความพยายามและความตั้งใจแน่วแน่ของท่าน นักเรียนหญิงรุ่นนั้นจึงเรียนจบหลักสูตรชั้นมัธยมบริบูรณ์ชาย และเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยในโอกาสต่อมา

ด้านการศึกษา

ในพ.ศ. 2465 กระทรวงศึกษาธิการอันมีเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดี ได้ขอร้องให้ท่านไปดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเบญจมราชาลัย แทนครูทิม กาญจนโอวาท ซึ่งได้ถึงแก่กรรมลงไปแล้ว ดังนั้นท่านจึงเสด็จมาประทับอยู่ในโรงเรียนร่วมกับครูและนักเรียน หม่อมเจ้าหญิงจันทร์ภา ขณะดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเบญจมราชาลัยยังได้นำความรู้อย่างกว้างขวางมาสู่โรงเรียนและนักเรียน เช่น การช่าง ดอกไม้สด การทำกับข้าวของกิน และนำนักเรียนให้ได้เห็นการสมาคม เช่น ในวังสวนสุนันทา วังสระปทุม และวังเทเวศร์ มีงานทำดอกไม้ท่านมักจะนำเด็กที่ได้ฝึกแล้วจากโรงเรียนไปช่วยให้เด็กได้เห็นระเบียบแบบแผนที่ต่างออกไป ซึ่งในขณะนั้นทางโรงเรียนก็มีงานทำดอกไม้เสมอ เช่น ในงานเลี้ยงของกระทรวงการต่างประเทศ² หรืองานพิธีต่างๆ ที่เข้าไปขอประทานให้ท่านทรงทำ

ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์

ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ หรือท่านผู้หญิงภาสกรวงศ์ (เปลี่ยน บุนนาค) เดิมอยู่ในราชินิกุล “ซูด” เป็นธิดาของนายสุตจินดา (พลอย) บุตรจหมื่นศรีสรักษ์ (ถัด) มารดาของท่านชื่อ “นิ่ม” เป็นธิดาของพระยาสุรเสนา (น้องจหมื่นศรีสรักษ์) กับคุณเปี่ยม ซึ่งเป็นธิดาของสมเด็จพระบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค เรียกกันโดยทั่วไปว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่) ในวัยเยาว์ท่านผู้หญิงเปลี่ยนได้รับการศึกษาตามแบบกุลธิดาสมัยก่อนซึ่งเกี่ยวกับการดูแลกิจการบ้านเรือน และโดยเหตุที่ท่านเป็นสตรีที่ฉลาดมีอุปนิสัยรักความประณีต อีกทั้งมีความริเริ่มที่ดี ท่านจึงได้พากเพียรศึกษาหาความรู้ต่างๆ โดยเฉพาะในเรื่องตำราอาหารหวานคาว ถึงกับมีการเรียบเรียงตำราอาหารทั้งของไทยและของต่างชาติไว้คือ “ตำราแม่ครัวหัวป่าก”³ ซึ่งเป็นตำรากับข้าวเล่มแรกที่พิมพ์ขึ้นในประเทศไทย

ด้านการศึกษา

ใน พ.ศ. 2439 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ขึ้นในบริเวณโรงศิริราชพยาบาล (ปัจจุบันคือ โรงพยาบาลศิริราช) สำหรับเป็นสถานศึกษาวิชาพยาบาลและผดุงครรภ์ของสตรีซึ่งเป็นพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี (พระอิสริยยศในขณะนั้น) ที่ทรงเห็นว่า

¹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). *ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479*. หน้า 100.

² เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). *ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479*. หน้า 101.

³ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). *สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า 225.

การพยาบาลและการผดุงครรภ์ในขณะนั้นยังไม่เจริญและทรงตั้งพระทัยว่าจะให้สตรีไทยได้รับการศึกษา กว้างขวางมากขึ้นจึงมีพระราชเสาวนีย์ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เป็นผู้วางหลักสูตรการอบรมพยาบาลและการผดุงครรภ์ในขณะเดียวกันก็โปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้หญิง เปลี่ยนเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ ท่านผู้หญิงได้จัดการบริหาร จัดหากุลสตรีเข้ารับการ อบรมโดยปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบสนองตามพระราชประสงค์ทุกประการ โรงเรียนนี้ได้รับ พระราชทานนามว่า “ โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาล “ ต่อมาใน พ.ศ. 2440 ได้มีการขยาย สถาบันการแพทย์และพยาบาลผดุงครรภ์ที่ศิริราชพยาบาล (ต่อมาคือโรงเรียนราชแพทยาลัย) ปรากฏว่ามี นักเรียนแพทย์และผดุงครรภ์ที่สอบได้ตามหลักสูตรและได้รับพระราชทานประกาศนียบัตรเป็นรุ่นแรก 10 คน เป็นนักเรียนที่เข้าศึกษาในสมัยที่ท่านผู้หญิงเปลี่ยนเป็นผู้อำนวยการทั้งสิ้น ซึ่งท่านผู้หญิงได้ใช้ความ วิริยะ อุตสาหะ ในการจัดการและบริหารโรงเรียนให้เป็นผลสำเร็จซึ่งเป็นคุณประโยชน์สำหรับการศึกษาของ สตรีไทยและสำหรับประชาชนทั่วไป

5.2 สตรีสามัญชน

สำหรับสตรีสามัญชนนั้นก็ได้แก่บุตรของสามัญชนทั่วไป มีบุคคลที่มีบทบาทสำคัญ 1 ท่าน ดังนี้

ครูทิม กาญจนโอวาท

ครูทิม กาญจนโอวาท เป็นบุตรีนายอ่อน และนางเขียว ชุมทอง ภูมิลำเนาเดิมอยู่จังหวัดอ่างทอง เคยศึกษาเล่าเรียนที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังกับแฮมมโคล์ เมื่อสำเร็จการศึกษาจึงได้รับหน้าที่เป็นครูใน โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง จะเห็นได้ว่าครูผู้หญิงในรุ่นแรกๆ นั้นเป็นนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาหรือเป็นศิษย์เก่า ของโรงเรียนนั้น เมื่อจบแล้วก็สามารถทำการสอนให้กับนักเรียนในรุ่นต่อไป ครูทิมเป็นครูได้ไม่นานก็ ลาออกเนื่องจากว่าแต่งงานมีครอบครัว เพราะโรงเรียนกุลสตรีวังหลังใช้ครูประจำที่เป็นโส¹ ถึงแม้ครูทิม จะเป็นครูอยู่ในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังไม่นานนักแต่ท่านก็ทำหน้าที่เป็นครูที่ดีมีความสามารถและเป็นที ใจกว้างใจของแฮมมโคล์

ด้านการศึกษา

ในพ.ศ. 2444 กระทรวงธรรมการได้จัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นอีก 2 แห่ง คือโรงเรียนสตรีวิทยาและ โรงเรียนศึกษานารี เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีเมื่อยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิสุทธ์สุริยศักดิ์ใน ตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการได้ขอให้แฮมมโคล์ จัดหาครูใหญ่และครูน้อยให้ทั้ง 2 โรงเรียนที่จะจัดขึ้นใหม่ นี้แฮมมโคล์จึงเสนอให้มีสลูซี่ ดันแลป ได้เป็นครูใหญ่โรงเรียนสตรีวิทยาและครูทิมเป็นครูใหญ่โรงเรียน

¹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 96.

ศึกษานารีต่อมาในพ.ศ. 2449 มีสลูชี ดันแลป ครูใหญ่โรงเรียนสตรีวิทยาได้ลาออกเพราะป่วย กรมศึกษาธิการจึงให้ครูทิมรับตำแหน่งหน้าที่ครูใหญ่โรงเรียนสตรีวิทยาอีกแห่งหนึ่ง ในพ.ศ. 2450 ครูทิมเสนอให้รวมโรงเรียนศึกษานารีและโรงเรียนสตรีวิทยาเข้าเป็นโรงเรียนเดียวกัน สืบเนื่องจากครูทิมต้องทำหน้าที่บริหารทั้งสองโรงเรียน คือเข้าไปโรงเรียนสตรีวิทยา บ้างไปโรงเรียนศึกษานารี การกระทำลักษณะนี้ดำเนินได้ผลดียาก จึงได้มีการย้ายไปเรียนที่ “ ตึกดิน “ ซึ่งตั้งอยู่ที่มุมถนนดินสอ กับถนนราชดำเนินกลาง ใช้ชื่อว่า “ โรงเรียนสตรีวิทยา “¹ จนเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงมาจนถึงปัจจุบัน

การจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับได้ว่าเป็นพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์ที่ทรงบำเพ็ญให้เกิดประโยชน์แก่พสกนิกรและประเทศชาติในเวลาต่อมา โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีซึ่งแต่เดิมมีเพียงในราชสำนักเท่านั้นก็เปลี่ยนมาเป็นระบบโรงเรียน การเข้ามาของชาติตะวันตกมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของสตรีเป็นอย่างมากจนนำไปสู่การจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีโดยมิชชันนารีและรัฐบาลขึ้นมากมายทั้งในพระนครและตามหัวเมืองต่างๆ รวมทั้งค่านิยมในสังคมทำให้สตรีมีโอกาสทางสังคมมากขึ้นทั้งในด้านสภาพความเป็นอยู่รวมไปถึงการประกอบอาชีพในสังคมไทย

¹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 96 – 98.

บทที่ 4

ผลของการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทย

ในปลายพุทธศตวรรษที่ 24 อิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกได้แพร่หลายเข้ามาในสังคมไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางรากฐานการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยหลายประการ โดยเฉพาะในเรื่องของการศึกษาซึ่งเป็น ปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติ โดยการวางรูปแบบการศึกษาตามแบบตะวันตก

การจัดการศึกษาสมัยใหม่ให้แก่สตรีไทยได้ถูกริเริ่มโดยคณะมิชชันนารีโดยเปลี่ยนศูนย์กลางการศึกษาจากในวังมาเป็นระบบโรงเรียน การตั้งโรงเรียนของมิชชันนารีในระยะแรกมักประสบปัญหาในด้านต่างๆ แต่อย่างไรก็ตามโรงเรียนของคณะมิชชันนารีก็นับว่าเป็นโรงเรียนที่มีบทบาทอย่างยิ่งต่อการพัฒนาการศึกษาฝ่ายสตรีไทย ต่อมารัฐบาลได้จัดตั้งโรงเรียนฝ่ายสตรีขึ้น เช่น โรงเรียนสุนันทาลัย ใน พ.ศ. 2423 เป็นอนุสรณ์สถานที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ตั้งขึ้นในการพระราชกุศลเพื่ออุทิศต่อสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์และมีพระราชประสงค์จะให้เด็กแห่งนี้เป็นที่บำรุงสาธารณศึกษา กล่าวคือ ถ้าโรงเรียนแห่งนี้ได้รับความนิยมนักเรียนจากประชาชน กระทรวงธรรมการจะขยายการศึกษาสำหรับสตรีต่อไป หลักสูตรการศึกษาก็จะสอนในการอ่านเขียน เลข ภาษาไทย ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร เรียงความ วิชาแม่บ้านแม่เรือน วาดเขียน การเรียนป่นเล่น (Kindergarden Game) ตลอดจนธรรมเนียมการเข้าสมาคมแบบตะวันตก ซึ่งในระยะแรกนี้นักเรียนส่วนใหญ่จะเป็นบุตรของข้าราชการ ขุนนาง อย่างไรก็ตามกิจการของโรงเรียนสุนันทาลัยก็ต้องยกเลิกใน พ.ศ. 2445 ด้วยเหตุผลการขาดงบประมาณในการสนับสนุน อย่างไรก็ตามรัฐได้มีนโยบายที่จะจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นในที่อื่นๆต่อไป เช่น โรงเรียนเสาวภา (พ.ศ. 2435) โรงเรียนสตรีวิทยา (พ.ศ. 2442) โรงเรียนศึกษานารี (พ.ศ. 2444) โรงเรียนราชินี (2447) ตามลำดับ จากการปฏิรูปด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษาของสตรีไทยดังต่อไปนี้

1. ผลของการเปลี่ยนแปลงในด้านจำนวนโรงเรียนของสตรีไทย

ความตื่นตัวในระบบโรงเรียนของสตรีเริ่มมีมากขึ้นเมื่อกระทรวงธรรมการได้ขยายการศึกษาไปยังมณฑลต่างๆทั่วประเทศ ใน พ.ศ. 2460 กระทรวงธรรมการได้รวบรวมรายชื่อโรงเรียนสตรีในสังกัด ทั้งในมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลอื่นๆ ตั้งแต่เริ่มจัดตั้งโรงเรียนสตรีมาจนถึง พ.ศ. 2460 ปรากฏมีการขยายการจัดตั้งโรงเรียนสตรีเพิ่มขึ้นมากดังนี้

โรงเรียนสตรีในสังกัดกระทรวงธรรมการในมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลอื่นๆ (พ.ศ. 2460)

ลำดับที่	ชื่อโรงเรียน	ชื่อจังหวัด
1	เบญจมราชาลัย	พระนครศรีอยุธยา
2	สตรีวิทยา	พระนครศรีอยุธยา
3	เสาวภา	พระนครศรีอยุธยา
4	สตรีวัดหัวลำโพง	พระนครใต้
5	สายปัญญา	พระนครใต้
6	เลี่ยมมาตุทิศ	ธนบุรีเหนือ
7	สตรีวัดระฆัง	ธนบุรีเหนือ
8	ศึกษานารี	ธนบุรีใต้
9	หอเสวย	ธนบุรีใต้
10	ประจำแผนกสตรี	สิงห์บุรี
11	ราชพงษ์	สมุทรสงคราม
12	สตรีบ้านนางแพ	อุทัยธานี
13	สตรีบ้านนางสาวสาด	อุทัยธานี
14	สตรีบ้านนางสาวหลี่	กำแพงเพชร
15	สตรีบ้านนางสาวกลุ่ม	กำแพงเพชร
16	สตรีบ้านนางสาวพร้อม	ชัยนาท
17	สตรีนครปฐม	นครปฐม
18	สตรีประจำจังหวัดสุพรรณบุรี	สุพรรณบุรี
19	สตรีสกลรัตน์	สกลนคร
20	คุปถัมภานารี	อุดรธานี
21	บำรุงสตรี	นครพนม
22	หญิงมณฑลจันทบุรี ที่ 1	จันทบุรี
23	นารีวิทยานุกูล	เพชรบูรณ์
24	สตรีวิทยาหล่มศักดิ์	หล่มศักดิ์
25	สตรีจังหวัดอุตรดิตถ์	อุตรดิตถ์

ลำดับที่	ชื่อโรงเรียน	ชื่อจังหวัด
26	ผดุงนารี	พิษณุโลก
27	สตรีมณฑลปัตตานี	ปัตตานี
28	สตรีรัตนบำรุง	ปราจีนบุรี
29	กัสดรุณี	กะบินทร์
30	นารีรัตน์	แพร่
31	สตรีคริสเตียน	แพร่
32	สตรีอเมริกัน	ลำปาง
33	สตรีบรรดิษฐ์	ลำปาง
34	สตรีรังษีเกษม	น่าน
35	สตรีศึกษา	ร้อยเอ็ด
36	ประชาบาลอุดรธานี	นครราชสีมา
37	นารีอนุกุล	อุบลราชธานี
38	ยุพราชวิทยาลัย	เชียงใหม่
39	อนุภาณวิทยาสรรค์	เชียงใหม่
40	บำรุงกุมารี	เชียงราย

1

จากระบบการศึกษาของกระทรวงธรรมการที่ได้จัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นตามมณฑลต่างๆทั่วประเทศแล้วก็ตามแต่ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของเด็กนักเรียนเพราะกระทรวงธรรมการยังขาดงบประมาณในการจัดตั้งโรงเรียนให้เพียงพอกับจำนวนเด็กอีกทั้งยังขาดครูผู้สอนอีกจำนวนมาก ทั้งนี้ในช่วงแรกของการจัดการศึกษาระบบโรงเรียนของสตรีนั้นยังประสบปัญหาในเรื่องของผู้ปกครองไม่นิยมให้บุตรหลานเข้ารับการศึกษาเนื่องจากไม่เห็นประโยชน์และความจำเป็นของการศึกษาที่มีผลต่อการประกอบอาชีพอื่นๆ ของสตรีโดยเฉพาะเด็กหญิงที่ยังมีความนิยมให้เป็นแม่บ้านแม่เรือน ดังนั้นในระยะแรกของการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนของสตรีนั้นจึงยังไม่ได้ออกกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาขึ้นทำให้การศึกษาของสตรีในระบบโรงเรียนไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร

¹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 27 - 29.

2. ผลของการเปลี่ยนแปลงในด้านจำนวนนักเรียน

หลังจากกระทรวงธรรมการได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ในวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464 บังคับให้เด็กทุกคนต้องเข้าโรงเรียน ตั้งแต่อายุ 7 ขวบ – 14 ขวบ โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน ทำให้จำนวนเด็กหญิงเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเพราะผู้ปกครองในท้องถิ่นที่ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติแล้ว จำเป็นต้องส่งบุตรหลานที่เป็นหญิงเข้ารับการศึกษานี้ในโรงเรียน ดังจะเห็นได้จากตารางที่แสดงจำนวนของนักเรียนหญิงในระยะ 10 ปี

ตารางแสดงจำนวนของนักเรียนหญิงตั้งแต่ พ.ศ. 2458 – 2469

พ.ศ.	จำนวนนักเรียนหญิง	เพิ่มขึ้นจากปีก่อน
2458	5,396	-
2459	6,600	1,204
2460	7,411	811
2461	11,084	3,673
2462	13,280	2,196
2463	14,630	1,350
2464	24,056	9,426
2465	131,765	107,708
2466	209,658	77,894
2467	218,561	8,903
2468	235,750	17,189

จะเห็นว่าจำนวนการเพิ่มของเด็กหญิงในรอบ 10 ปี เพิ่มขึ้นถึง 230,354 คน การเพิ่มขึ้นของจำนวนนักเรียนหญิงนี้ แสดงว่าพระราชบัญญัติประถมศึกษาได้ส่งเสริมให้ประชาชนมีความรู้ในระดับพื้นฐานอย่างทั่วถึงและการศึกษาในระดับประถมศึกษานี้จะส่งผลไปยังสตรีในระดับสูงด้วย กล่าวคือเป็นพื้นฐานในความก้าวหน้าทางการศึกษาของสตรีนั่นเอง ซึ่งเป็นผลดีในการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าต่อมา

¹ รายงานกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2468.

3. ผลของการเปลี่ยนแปลงในด้านหลักสูตรการศึกษาของสตรีไทย

หลังจากมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้น ทำให้ชนชั้นสูงและชั้นกลางเริ่มเห็นความสำคัญของการส่งบุตรหลานมาเข้ารับการศึกษาในระบบโรงเรียนมากขึ้นทำให้กระทรวงธรรมการจำเป็นต้องเริ่มจัดทำหลักสูตรการศึกษาของสตรีอย่างเป็นแบบแผนมากขึ้น โดยกระทรวงธรรมการได้กำหนดประเภทของการศึกษาไว้ 2 ประเภทคือ (1) สามัญศึกษา ได้แก่ความรู้สามัญซึ่งทุกคนควรจะรู้มากหรือรู้น้อยตามควรแก่อัตภาพ เช่น วิชาหนังสือ เลข จรรยา (2) วิสามัญศึกษา ได้แก่ ความรู้พิเศษซึ่งบุคคลสามารถเลือกเรียนเฉพาะสิ่งตามสมควรแต่อัตภาพ โดยไม่จำเป็นที่ทุกคนจะต้องเรียนรู้ทุกอย่าง เช่น วิชาแพทย์ วิชาครู วิชาพาณิชย์ เป็นต้น

การศึกษาทั้ง 2 ประเภทนี้มีตั้งแต่ชั้นต้นถึงชั้นปลาย และยังได้กำหนดผู้เรียนออกเป็น 2 ภาค คือ (1) ภาคประถมศึกษา (2) ภาคมัธยมศึกษา แม้ว่ากระทรวงธรรมการจะได้จัดให้มีการศึกษาของฝ่ายสตรีอย่างเป็นแบบแผนก็ตามแต่ก็ยังปรากฏว่าการศึกษาของฝ่ายสตรียังมีความแตกต่างไปจากบุรุษในประเด็นของระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาดังนี้

ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาของนักเรียนหญิงและนักเรียนชาย

ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาของนักเรียนหญิงและนักเรียนชายจะมีความแตกต่างกันโดยจะเห็นได้จากการศึกษาในชั้นประโยคประถมศึกษาและประโยคมัธยมศึกษาตอนปลายตามตารางดังต่อไปนี้

ตารางแสดงเวลาที่ใช้ในการศึกษาของนักเรียนหญิงและนักเรียนชาย

ชั้นการศึกษา	ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษา (ปี)
ประโยคประถมชาย	5
ประโยคประถมหญิง	3
ประโยคมัธยมต้นชาย	3
ประโยคมัธยมต้นหญิง	3
ประโยคมัธยมปลายชาย	5
ประโยคมัธยมปลายหญิง	3

1

จากตารางการแสดงผลเวลาที่ใช้ในการศึกษาของนักเรียนหญิงและนักเรียนชายจะเห็นถึงความแตกต่างของเวลาที่ใช้ในการเรียนอย่างชัดเจน โดยมีการกำหนดให้นักเรียนชายเมื่อเรียนชั้นประถมปีที่ 5 จบแล้วอาจเรียนต่อในระดับมัธยมวิสามัญ แต่ถ้าไม่เรียนวิชาวิสามัญก็สามารถเข้าเรียนในชั้นมัธยมต้นได้ ส่วนนักเรียนหญิงจะใช้เวลาในการเรียนชั้นประถมต้นเพียง 3 ปี และสามารถเรียนต่อในชั้นมัธยมวิสามัญ

¹ จารุวรรณ ไวยเจตน์. (2517). การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464 – 2474. หน้า 42.

ขั้นต้นเพื่อเรียนวิชาที่เหมาะสมแก่เพศ แต่ถ้าไม่เรียนวิชาสามัญก็สามารถเข้าศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาได้ และนักเรียนหญิงสามารถจบชั้นประโยคมัธยมศึกษาได้โดยใช้เวลาเรียนเพียง 6 ปี ในขณะที่นักเรียนชาย ต้องใช้เวลาเรียนถึง 8 ปี

4. การประกอบอาชีพของสตรีไทย

ความคาดหวังในสังคมไทยที่มีต่อสตรีในสมัยปฏิรูปประเทศนั้นอาจกล่าวได้ว่าสตรีในสมัยปฏิรูปประเทศได้ถูกคาดหวังให้เป็นแม่ในฐานะครุคนแรก เมียในฐานะเพื่อนคู่คิด และแม่เรือนผู้รอบรู้ได้เป็นอย่างดี อันจะนำมาซึ่งความเจริญของประเทศชาติ การที่สตรีเหล่านี้จะมีบทบาทที่เป็นไปตามความคาดหวังของสังคมดังกล่าวสตรีเหล่านั้นจำเป็นต้องได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนความคาดหวังดังกล่าวเป็นส่วนผลักดันที่ทำให้สังคมไทยเกิดอาชีพใหม่ขึ้นมาที่เกี่ยวข้องกับสตรีคืออาชีพครูเพื่อที่จะมารองรับความเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา

4.1 อาชีพครูผู้หญิง

จากค่านิยมของสังคมไทยที่ระมัดระวังการสมาคมระหว่างเพศหญิงและชายได้นำไปสู่ความคาดหวังที่ทำให้เกิดอาชีพครูผู้หญิงที่จะมาสอนหนังสือให้กับนักเรียนหญิง ประกอบกับความแตกต่างด้านเวลาและหลักสูตรในการจัดศึกษาของเด็กผู้หญิงแตกต่างจากเด็กผู้ชายทำให้สังคมไทยเห็นว่าควรที่จะมีการแยกการเรียนการสอนระหว่างเด็กผู้หญิงและเด็กผู้ชายออกจากกัน แนวความคิดเรื่องการระมัดระวังการสมาคมระหว่างเพศเช่นนี้ ทำให้ผู้ปกครองมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อการศึกษา จึงไม่นิยมส่งบุตรหลานที่เป็นผู้หญิงให้มาเรียนหนังสือปะปนกับนักเรียนชาย ความแตกต่างเหล่านี้ทำให้เกิดอาชีพครูผู้หญิง เพื่อที่จะสามารถนำมาสอนหนังสือให้เฉพาะนักเรียนหญิงให้มีคุณภาพในการเป็นแม่บ้านแม่เรือนสมัยใหม่ ซึ่งมีผลทำให้สตรีได้รับสิทธิความเสมอภาคในการประกอบอาชีพขึ้นอีกระดับหนึ่งและส่งผลต่อการพัฒนาทางการศึกษาของประเทศชาติให้ทันสมัยมากยิ่งขึ้น

4.1.1. ปัจจัยที่ทำให้เกิดอาชีพครูผู้หญิง

ปัจจัยที่ทำให้เกิดอาชีพครูผู้หญิงในสังคมไทยสามารถวิเคราะห์ปัจจัยได้ดังต่อไปนี้

1. ความแตกต่างระหว่างเพศหญิงและเพศชาย

สังคมไทยมีความคิดในเรื่องการแบ่งเพศระหว่างชายและหญิงอย่างชัดเจน อาจกล่าวได้ว่าขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยนั้นไม่ต้องการให้หญิงและชายใกล้ชิดกันมากนัก โดยเฉพาะในวัยเริ่มเป็นหนุ่มสาว แต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมไทยอันเนื่องมาจากการเข้ามาของชาติตะวันตก โดยเฉพาะในเรื่องของการศึกษา และเมื่อกระทรวงธรรมการมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา

แห่งชาติ เมื่อพ.ศ. 2464 ซึ่งเป็นการบังคับให้เด็กหญิงและเด็กชายจำเป็นต้องเข้ารับการศึกษาระบบโรงเรียนตามภาคการศึกษาบังคับ ทำให้เกิดการเพิ่มขึ้นของนักเรียนหญิงในเขตกรุงเทพฯ และตามหัวเมืองต่างๆ เป็นจำนวนมาก ค่านิยมของผู้ปกครองในเรื่องความแตกต่างระหว่างเพศจึงได้นำไปสู่แนวความคิดการแบ่งเพศทางการศึกษา¹ ซึ่งผู้ปกครองมีทัศนคติที่ไม่นิยมให้บุตรหลานที่เป็นเด็กผู้หญิงเข้ามาเรียนรวมกับเด็กผู้ชายในลักษณะสหศึกษา ดังนั้นความแตกต่างระหว่างเพศหญิงและเพศชาย เป็นแรงผลักดันให้กระทรวงธรรมการจำเป็นต้องผลิตอาชีพครูผู้หญิง เพื่อเข้ามาสอนเฉพาะนักเรียนหญิงกันเองตั้งนั้นอาชีพครูผู้หญิงจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะมารองรับการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาเพื่อไม่ให้นักเรียนหญิงไปเรียนปะปนกับนักเรียนชาย

ค่านิยมในเรื่องความแตกต่างระหว่างเพศหญิงและเพศชายในระบบของการศึกษานั้นได้นำไปสู่การแบ่งแยกทางเพศในการปฏิบัติหน้าที่ของครูผู้สอนอีกด้วยโดยนักเรียนหญิงนั้นก็จะได้รับการเล่าเรียนจากครูผู้หญิงและนักเรียนชายก็จะได้รับการเล่าเรียนจากครูผู้ชาย และเมื่อเด็กผู้หญิงมีความต้องการที่จะได้รับการศึกษาเป็นจำนวนมากจึงทำให้ต้องมีการผลิตอาชีพครูผู้หญิงเป็นจำนวนมากเช่นเดียวกัน

2. ความแตกต่างในด้านเนื้อหาหลักสูตรระหว่างนักเรียนหญิงและ

นักเรียนชาย

ถึงแม้ว่าในระบบการศึกษาของไทยจะมีมาอย่างยาวนานแล้วก็ตามแต่ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาของฝ่ายชายเท่านั้นที่มีความเจริญก้าวหน้า สำหรับฝ่ายหญิงนั้นจะเน้นในเรื่องของการเย็บปักถักร้อย งานบ้านงานเรือน ถึงแม้ว่าใน พ.ศ. 2464 กระทรวงธรรมการจะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาที่บังคับให้ทั้งเด็กหญิงและเด็กชายจะต้องเข้ารับการศึกษาระบบโรงเรียนอันเป็นเหตุให้กระทรวงธรรมการจำเป็นต้องจัดหลักสูตรการศึกษาของเด็กหญิงให้มีแบบแผนมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามเนื้อหาวิชาและหลักสูตรการศึกษาก็ยังคงมีความแตกต่างกันระหว่างเด็กหญิงและเด็กชายโดยกระทรวงธรรมการได้จัดหลักสูตรของเด็กหญิงให้เรียนในวิชาที่เตรียมตัวเป็นแม่บ้านแม่เรือน เช่น วิชาเย็บปักถักร้อย หรือการฝีมืออื่นๆ เพื่อให้เหมาะสมกับหญิง เมื่อหลักสูตรมีความแตกต่างกันดังนี้แล้ว จึงจำเป็นที่จะต้องแยกกันเรียนระหว่างนักเรียนหญิงและนักเรียนชาย จนทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องมีครูสตรีไว้เพื่อสอนในโรงเรียนสตรีเหล่านี้

¹ เปรมสิริ ขวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 41.

จากปัจจัยดังกล่าวทั้งความแตกต่างระหว่างเพศหญิงและเพศชาย หรือความแตกต่างทางด้านเนื้อหาหลักสูตรระหว่างนักเรียนหญิงและนักเรียนชาย เป็นปัจจัยที่สังคมไทยได้เปิดโอกาสให้สตรีได้เข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของสตรีไทยเป็นอย่างมาก ความคาดหวังของสังคมไทยที่มีต่อสตรีทำให้เกิดอาชีพครูผู้หญิงซึ่งเป็นอาชีพสำหรับสตรีที่มีความสำคัญในสังคมไทยสมัยปฏิรูปประเทศ

4.1.2 ปัจจัยสำคัญของสตรีไทยในการประกอบอาชีพครู

เมื่ออาชีพครูได้รับการยอมรับจากสังคมแล้ว ส่งผลให้สตรีที่ประกอบอาชีพครูมีความภาคภูมิใจในอาชีพของตนพร้อมทั้งยังได้รับการยกย่องจากสังคม และยังเป็นอาชีพที่สามารถหาเลี้ยงตนเองได้ซึ่งจะอธิบายถึงปัจจัยที่สตรีไทยมาประกอบอาชีพครูดังนี้

1. เป็นอาชีพที่ได้รับการยกย่องจากสังคม

สตรีที่ประกอบอาชีพครูนั้นจะได้รับการยกย่องจากสังคม กล่าวคือ นอกจากสังคมจะยอมรับว่าเป็นอาชีพที่มีความต่อเนื่องจากการเป็นมารดาแล้วนั้น การยกย่องของสังคมยังเห็นได้ชัดเจนเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับอาชีพอื่นของสตรี ได้แก่ อาชีพพยาบาลซึ่งเป็นวิชาชีพหนึ่งที่มีความคู่กันกับอาชีพครู โดยค่านิยมส่วนหนึ่งของผู้ปกครองที่ไม่นิยมให้บุตรหลานไปประกอบอาชีพพยาบาลเพราะเห็นว่าเป็นอาชีพที่ต้องคอยปรนนิบัติบุคคลอื่นที่ไม่ใช่บิดามารดา หรือญาติพี่น้องของตนเอง และการปรนนิบัตินั้นจะต้องปรนนิบัติอย่างเอาใจใส่ทำให้สังคมมองว่าเป็นอาชีพที่เปรียบเสมือนกับคนรับใช้ที่คอยรับใช้บุคคลอื่นๆ ทั่วไป ซึ่งส่งผลให้นักเรียนพยาบาลในรุ่นแรกๆ มักจะเป็นผู้หญิงที่มาจากครอบครัวชั้นล่าง ไม่ใช่มาจากครอบครัวชั้นสูงเหมือนกับอาชีพครูผู้หญิง¹ ซึ่งทำให้อาชีพครูผู้หญิงได้รับการยกย่องมากกว่าอาชีพพยาบาลในเวลานั้น

2. เป็นอาชีพที่หาเลี้ยงตัวเองได้

ในสังคมไทยก่อนที่จะมีการปฏิรูปด้านการศึกษาของสตรีไทยจนมาถึงการตั้งโรงเรียนของสตรีนั้นสังคมไทยยังถือว่าสตรีมีหน้าที่คือการเป็นแม่บ้านแม่เรือน การทำงานภายในบ้านซึ่งอาจจะมีสตรีที่หารายได้เข้าครอบครัวจากการค้าขายบ้างแต่มักเป็นรายได้ที่ไม่แน่นอน แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในทางการศึกษาของสตรีในสมัยปฏิรูปประเทศส่งผลให้สตรีไทยบางกลุ่มมีโอกาสได้เข้าสู่ระบบการศึกษาสมัยใหม่ สตรีไทยมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนในวิชาชีพ เช่น วิชาครู ดังนั้นเมื่อจบการศึกษาเหล่านั้นแล้วก็

¹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 118.

สามารถประกอบอาชีพนอกร้านและมีเงินเดือนเลี้ยงชีพได้ด้วยความสามารถของตนเอง การประกอบอาชีพนอกร้านที่มีเงินเดือนเลี้ยงชีพเช่นนี้ กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องใหม่ของสตรีไทยที่แตกต่างไปจากหน้าที่ในครัวเรือนที่เคยปฏิบัติมา จึงเกิดค่านิยมในหมู่สตรีไทยบางส่วนว่าการประกอบอาชีพครูสามารถเป็นอาชีพหาเลี้ยงตัวเองได้

3. เห็นความสำคัญในหน้าที่ครูผู้หญิง

ความก้าวหน้าทางการศึกษาของสตรีนั้นต้องอาศัยบุคคลที่มาทำหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนในด้านวิชาการต่างๆ เพื่อให้การศึกษาได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นอาชีพครูผู้หญิงจึงเป็นอาชีพอีกอาชีพหนึ่งที่สังคมยอมรับว่าเป็นอาชีพที่สามารถอบรมสั่งสอนศิษย์ให้ได้รับความรู้ทั้งด้านวิชาการและการประกอบอาชีพ เพราะบุคคลที่จะประกอบอาชีพครูย่อมจะมีความตั้งใจในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์ให้มีความรู้ความสามารถอย่างเต็มกำลัง

ดังนั้นเมื่ออาชีพครูผู้หญิงเป็นอาชีพที่สามารถอบรมสั่งสอนให้เด็กนักเรียนมีความฉลาด รอบรู้ ทั้งยังเป็นอาชีพที่สร้างความเจริญให้แก่ประเทศชาติ จึงทำให้สังคมไทยมองอาชีพครูผู้หญิงว่าจะเป็นผู้ที่ช่วยในการผลิตบุคลากรที่มีคุณภาพทางการศึกษา ผลิตแม่เรือนที่ดี ซึ่งจะนำมาในการพัฒนาประเทศชาติให้มีความเจริญสืบไป

4.2 อาชีพพยาบาล

อาชีพพยาบาลเป็นอีกอาชีพหนึ่งซึ่งเปิดทำการสอนในหลักสูตรการศึกษาของรัฐบาล การเปิดหลักสูตรดังกล่าวของรัฐบาลก็เพราะว่าอาชีพพยาบาลเป็นอีกอาชีพหนึ่งซึ่งได้รับการยอมรับจากสังคมไทยในสมัยปฏิรูปประเทศซึ่งเป็นอาชีพที่เหมาะสมแก่สตรีไทยในเวลานั้น

อาจกล่าวได้ว่าบุคคลกลุ่มแรกที่ได้รู้จักการรักษาพยาบาลแบบใหม่คือพวกชนชั้นสูงซึ่งมีโอกาสได้รับการผดุงครรภ์แบบตะวันตก รวมถึงสตรีชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาในเมืองไทย แต่ในขณะที่เดียวกันสตรีชาวบ้านทั่วไปยังคงให้ความเชื่อถือและความนิยมในวิธีผดุงครรภ์แบบไทยอยู่ ซึ่งเกิดจากการผดุงครรภ์แบบตะวันตกนั้นได้รับการเผยแพร่ในวงจำกัดอาชีพพยาบาลจึงไม่เป็นที่รู้จักกับบุคคลทั่วไป ดังปรากฏหลักฐานการเล่าเรียนวิชาพยาบาลที่มีนักเรียนมาเรียนจำนวนน้อยแม้ว่ารัฐจะได้มีการจัดตั้งการศึกษาอาชีพพยาบาลมาเป็นเวลาถึง 10 ปี แต่ก็มีจำนวนเด็กนักเรียนหญิงที่มาเรียนเพียง 10 คน¹ นอกจากนี้แล้วยังเกิดจากค่านิยมของผู้ปกครองที่ไม่นิยมให้บุตรหลานมาศึกษาวิชาพยาบาล เพราะเป็นอาชีพที่ต้องคอยปรนนิบัติผู้อื่นซึ่งไม่ใช่บิดามารดาทำให้สังคมมองว่าอาชีพพยาบาลเปรียบเสมือนกับคนรับใช้ที่คอยรับใช้บุคคลอื่นทำให้ผู้ปกครองไม่นิยมส่งบุตรหลานมาเรียนวิชาพยาบาล แต่อย่างไรก็ตามใน

¹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. หน้า 117.

ปลายสมัยปฏิรูปประเทศอาซีพพยาบาลก็ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากนโยบายของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอาซีพพยาบาลได้ปรากฏเป็นรูปธรรมเด่นชัดขึ้น เช่นการสนับสนุนให้นักเรียนพยาบาลไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ รวมทั้งยังมีการสร้างโรงพยาบาลการขาดสยาม ในพ.ศ. 2457 มารองรับการศีกษา¹ อีกทั้งยังมีการจัดตั้งสมาคมนางพยาบาลแห่งกรุงสยามในพ.ศ. 2470 อีกด้วย จะเห็นได้ว่านโยบายของรัฐเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ช่วยสนับสนุนและยกสถานะภาพของอาซีพพยาบาล และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางค่านิยมในการเรียนพยาบาลในทางที่ดีขึ้น

5. การเข้าสมาคม

จากการเข้ามาของชาติตะวันตกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมไทยหลายประการด้วยกัน เช่น การเปลี่ยนทางด้านการศึกษาของสตรีไทย การปรับปรุงในเรื่องของกฎหมาย นอกจากนั้นแล้วชาติตะวันตกยังได้นำค่านิยมและแนวความคิดแบบวิคตอเรียนที่เน้นถึงการให้ความสำคัญในขบวนการขัดเกลาพฤติกรรมของมนุษย์ โดยเฉพาะพฤติกรรมของของผู้หญิงและประเพณีนิยมที่ต้องประพฤติต่อผู้หญิงในทัศนะของมนุษย์ที่ปราศจาก “ ความป่าเถื่อน ” ดังนั้นเมื่อชาติตะวันตกได้เดินทางเข้ามาในสังคมไทยได้พบเห็นสภาพของสตรีชั้นสูงถูกเก็บตัวไว้ในบ้านไม่มีโอกาสที่จะสมาคมกับคนภายนอกและสตรีสามัญชนที่มีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมในเรื่องการแต่งกาย เช่น การแต่งกายไม่เรียบร้อยไม่น่าดู ไม่ปกปิดสิ่งที่ควรจะสงวนไว้ และการสมาคมกับเพศตรงข้าม ดังนั้นเมื่อชาวตะวันตกได้เข้ามาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงได้พยายามที่จะเผยแพร่ทัศนคติเกี่ยวกับบทบาทการเข้าสมาคม การแต่งกาย การให้เกียรติยกย่องสตรี ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการเผยแพร่อารยธรรมของชาติตะวันตก² จากการดำเนินนโยบายในการเผยแพร่แนวความคิดแบบวิคตอเรียนของชาติตะวันตกแล้วก็ยังมีปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งเป็นแรงผลักดันที่สำคัญอันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในด้านการเข้าสมาคมของสตรีไทยนั่นคือ พระราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงสถานะภาพและบทบาทของสตรีให้ได้รับการยกย่องจากสังคมไทยมากขึ้น ซึ่งสามารถที่จะอธิบายได้ดังนี้

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเวลาของการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยทัดเทียมกับอารยประเทศ และหาวิธีการป้องกันภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยม ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวจึงเป็นช่วงที่ได้มีการนำความรู้ วิทยาการสมัยใหม่เข้ามาปรับใช้ในสังคมไทยโดยเฉพาะ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 120.

² เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542). แนวความคิดเรื่อง “ การเข้าสมาคม ” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461 – 2475. หน้า 20.

ภายหลังการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก (พ.ศ. 2440)¹ ได้มีการนำวัฒนธรรมตะวันตกหลายประการรวมทั้งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสตรีมาเผยแพร่ เช่น การแต่งกาย การเรียนรู้มารยาท การศึกษาภาษาต่างประเทศและการรับวัฒนธรรมตะวันตก

ทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในช่วงเวลานั้น สยามมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับชาติตะวันตกอย่างรวดเร็วภายหลังการเสด็จประพาสอาณานิคมของชาติตะวันตกในเอเชียและประพาสยุโรปมีพระราชวงศ์จากยุโรปและผู้นำรัฐบาลจากหลายประเทศมาเยือนสยาม อาทิเช่น เจ้าชายออกสคาร์แห่งสวีเดนเสด็จมาเยือนกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2427 แกรนด์ดยุก นิโคลาส มกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียใน พ.ศ. 2434 ดยุกโยฮันอัลแบรคท์ แห่งเมืองแมแลนด์เบิร์กเวริน ใน พ.ศ. 2452² ดังนั้นในการรับเสด็จเจ้านายและตัวแทนจากต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชประสงค์ให้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเสด็จออกงานมหาสมาคมรับแขกเมืองจากต่างประเทศตามแบบสังคมราชสำนักในตะวันตกซึ่งทรงเห็นพิธีการต้อนรับจากต่างประเทศ

ด้วยพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่โปรดเกล้าฯ ให้สตรีมีบทบาทในการร่วมสมาคมกับชาวตะวันตก ทำให้สตรีชั้นสูงในราชสำนักซึ่งเป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดติดพระองค์จำเป็นต้องเรียนรู้ภาษาอังกฤษ และขนบธรรมเนียมการเข้าสมาคมแบบอย่างชาติตะวันตกโดยเฉพาะสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้รับการคาดหวังให้มีบทบาทในการออกงานมหาสมาคมร่วมกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะพระบรมราชินี นอกจากนี้ยังมีหม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล สตรีชั้นสูงอีกผู้หนึ่งซึ่งมีโอกาสเข้าร่วมสมาคมในการรับเสด็จเจ้านายจากต่างประเทศหลายครั้ง เช่นการรับเสด็จดยุกโยฮันอัลแบรคท์ ในพ.ศ. 2452 มีการพระราชทานงานเลี้ยง ณ พระที่นั่งอัมพรสถานซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์เข้าร่วมโต๊ะเสวยในคืนวันนั้นด้วยซึ่งเจ้านายที่เข้าร่วมในงานเลี้ยงรับรองล้วนแล้วแต่เป็นเจ้านายที่มีความสำคัญในการติดต่อกับต่างประเทศทั้งสิ้น และเจ้านายที่เสด็จในวันนั้นต้องพาพระชายามาร่วมงานด้วย หากไม่มีพระชายาก็ให้พาพระธิดามาร่วมงานแทน

จะเห็นได้ว่าในเรื่องของการเข้าสมาคมในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นสตรีที่มีบทบาททางด้านสมาคมจะมีเพียงสตรีชั้นสูงเท่านั้นที่มีโอกาสได้ร่วมงานสมาคมแต่ก็ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของสถานภาพและบทบาทของสตรีไทยให้มีโอกาสเข้าสมาคมมากขึ้น

¹ แหล่งเดิม. หน้า 1.

² เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542). แนวความคิดเรื่อง “ การเข้าสมาคม ” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461 – 2475. หน้า 25.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่สำเร็จการศึกษาจากตะวันตก พระองค์มีพระราชประสงค์ที่ต้องการให้ประเทศมีความเจริญรุ่งเรืองทัดเทียมกับชาติตะวันตก ประกอบกับในระยะเวลาดังกล่าวเป็นเวลาของไทยต้องการแก้ไขสนธิสัญญาที่ได้ทำกับชาติตะวันตก ในเรื่องของการสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต จึงจำเป็นที่ไทยจะต้องพยายามแสดงให้ชาติตะวันตกเห็นถึงความเจริญในด้านต่างๆที่ทัดเทียมกับอารยประเทศ ดังนั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงนับได้ว่าเป็นสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของไทยบางประการที่ชาติตะวันตกมองว่าเป็นวัฒนธรรมที่ป่าเถื่อนล้าหลัง¹ ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นแนวทางพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับสยามประเทศให้มีความทัดเทียมกับชาติตะวันตกในหลายประการ เช่น การเปลี่ยนธงประจำชาติจากธงช้างเผือกมาเป็นธงไตรรงค์ การตราพระราชบัญญัตินามสกุล รวมทั้งการเผยแพร่และสนับสนุนแนวความคิดเรื่อง “ การเข้าสมาคม “ เพื่อเป็นการยกระดับสถานภาพของสตรีไทยให้เท่าเทียมกับสตรีในชาติตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ พระราชนิพนธ์ทั้งที่เป็นบทความ บทละคร เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่แนวความคิดเกี่ยวกับการเข้าสมาคมของสตรี โดยบทพระราชนิพนธ์ที่สะท้อนแนวพระราชดำรินี้ในเรื่องการสนับสนุนให้ส่งเสริมยกย่องสถานภาพและบทบาทของสตรีที่ชัดเจนของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือบทความเรื่อง “ เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพแห่งสตรี ” ที่ตีพิมพ์ลงในวิทยาสาร ในพ.ศ. 2461 ซึ่งในบทความนี้พระองค์ทรงแสดงแนวพระราชดำริไว้ว่า สถานภาพและความเป็นอยู่ของสตรีในสังคมเป็นเรื่องสำคัญ เป็นภาพลักษณ์ประการหนึ่งที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรือง (คิวไลเซชัน) ของชาติว่ามีหรือไม่²

แนวความคิดในเรื่องการเข้าสมาคมนั้นนอกจากจะเป็นการยกระดับสถานภาพและบทบาทของสตรีให้มีโอกาสทางสังคมแล้วยังทำให้เกิดการขยายโอกาสทางการศึกษาสำหรับสตรีมากขึ้น เพราะความคิดการเข้าสมาคมทำให้เกิดการยอมรับการศึกษาแบบสหศึกษา ซึ่งทำให้อสตรีสามัญชนได้รับการศึกษาในระดับพื้นฐานและสตรีชั้นสูงก็ได้รับการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาต่อไป

¹เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542). แนวความคิดเรื่อง “ การเข้าสมาคม ” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461 – 2475. หน้า 2.

² แหล่งเดิม. หน้า 55.

บทที่ 5

บทสรุป

การจัดการศึกษาของสตรีไทยตั้งแต่อดีตมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก ส่วนหนึ่งมาจากการเข้ามาของชาติตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการแพทย์สมัยใหม่ การพิมพ์ และการศึกษาโดยเฉพาะการศึกษาภาษาอังกฤษซึ่งถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการติดต่อกับชาติตะวันตกโดยมีเจ้านายหลายพระองค์ที่ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาภาษาอังกฤษ เช่น เจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เจ้าฟ้าจุฑามณี (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชสมบัติพระองค์ได้ให้ความสำคัญในเรื่องการศึกษาเป็นอย่างมากโดยจ้างชาวต่างชาติเข้าไปสอนพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบรมมหาราชวัง และทรงโปรดเกล้าฯ ให้มิชชันนารีเปิดโรงเรียนสอนสตรีขึ้นในเขตพระนครและนอกพระนคร เช่น โรงเรียนการช่างสตรี (อรุณประดิษฐ์) ที่จังหวัดเพชรบุรี พร้อมทั้งปฏิรูปกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิของสตรี เช่น ประกาศพระราชบัญญัติลักพา (พ.ศ. 2408) ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผัวขายเมีย บิดามารดาขายบุตร (พ.ศ. 2410) และทรงแก้ไขระเบียบสตรีไทยในราชสำนัก ประกาศทรงอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกจากราชการได้

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาเป็นอย่างดี ทรงวางรากฐานทางการศึกษาให้กับสตรีโดยโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดตั้งโรงเรียนสตรีสุนันทาลัยขึ้นเพื่อเป็นแบบอย่างในการจัดการเรียนการสอนของสตรีทั่วไป พร้อมทั้งโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงธรรมการจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นเพื่อใช้ในการอบรมสั่งสอนพร้อมทั้งให้ความรู้ในด้านการอ่านเขียน เลขคณิต การหัตถกรรม การเพาะปลูก รวมไปถึงงานบ้านงานเรือนและการเย็บปักถักร้อย ซึ่งกระทรวงธรรมการได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีขึ้น เช่น โรงเรียนเสาวภา โรงเรียนราชินี สำหรับโรงเรียนเอกชนที่มีการจัดตั้งขึ้นคือ โรงเรียนสตรีวิทยา และโรงเรียนศึกษานารี พร้อมทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้มิชชันนารีสามารถเปิดโรงเรียนสอนสตรีไทยได้เช่น โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง โรงเรียนเซนต์คาทาลีนคอนแวนต์ และโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์ ทั้งนี้ยังมีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงในโรงเรียนสตรีสุนันทาลัย และโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงในโรงเรียนสตรีวิทยา เพื่อผลิตครูผู้หญิงออกไปสอนให้แก่เด็กนักเรียนหญิงทั่วไป มีการขยายการศึกษาของสตรีไปตามหัวเมืองต่างๆ ปรับปรุงหลักสูตรสำหรับการศึกษาของสตรีให้เหมาะสมและมีประสิทธิภาพมากขึ้นเหมาะสำหรับใช้ในการเรียนการสอน

จะเห็นได้ว่านโยบายการจัดการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้นำความเจริญมาสู่ประเทศพร้อมทั้งได้เปลี่ยนแนวความคิดและทัศนคติดั้งเดิมของไทยเกี่ยวกับสถานภาพและบทบาทของสตรี การเข้าสมาคม รวมถึงเกิดอาชีพครูผู้หญิง และอาชีพพยาบาลในสังคมไทยขึ้น และจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษาของสตรีไทยจนนำไปสู่การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาแห่งชาติ เมื่อพ.ศ. 2464 ทำให้สตรีมีโอกาสได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนมากขึ้น โดยมีการจัดตั้งโรงเรียนสตรีตามหัวเมืองต่างๆ เพื่อรองรับความต้องการของสตรีในด้านการศึกษานอกจากนี้แล้วการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีส่วนช่วยในการพัฒนาประเทศและริเริ่มเปลี่ยนแปลงสิ่งใหม่ๆ ในด้านการเมือง การปกครอง สังคม การศึกษา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้นก็พื้นฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

1. เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

ศิลปากร, กรม. (2507). *ประชุมเพลงยาว ฉบับ หอสมุดแห่งชาติ*. พระนคร: คลังวิทยา.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก, *เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.1/6 รายงานเวรรายงานจำนวนโรงเรียนและ*

นักเรียนในรัตนโกสินทร์ศก 109 ฉบับที่ 4. ร.ศ. 108 . (ไม่โครฟิล์ม).

----- . *เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 1/ 23 รายงานกระทรวงธรรมการ. ร.ศ. 110. (ไม่โครฟิล์ม).*

----- . *เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 1/ 57 ตำราเรียนต่างๆของกรมศึกษาธิการแต่งขึ้นใหม่. (ไม่โครฟิล์ม).*

----- . *เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/1 พระบรมราชโองการเรื่องตั้งโรงเรียนในกรุงและหัวเมือง.*

(ไม่โครฟิล์ม).

----- . *เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 4/19 บัญชีทะเบียนนักเรียนหัวเมืองมณฑลต่างๆ*

พ.ศ. 2449.

----- . *เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 4/60 ขอทราบเรื่องการศึกษาสำหรับเด็กหญิงมณฑลต่างๆ.*

2. เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2514). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์*
รัชกาลที่ 5. พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2504). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 เล่ม 1.*

กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์ องค์การค้าคุรุสภา.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 – 2411. (2511). กรุงเทพฯ: เจริญทองการพิมพ์.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1. (2540). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2. (2540). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ.

ศิลปากร, กรม. (2512). *ประชุมพงศาวดารเล่ม 38 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 : พงศาวดารกรุงศรี*
อยุธยา ฉบับพันจันทมาศ (เจิม) . กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.

----- . (2515). *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระนพรัตน์. พระนคร: คลังวิทยา.*

----- . (2505). *เรื่องกฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. กรุงเทพฯ: อุดมศึกษา.*

เอกสารชั้นรอง

หนังสือ

กรรมการส่งเสริมสวัสดิภาพสตรีสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์. (2530).

สตรีไทยใน 2000 ปี. กรุงเทพฯ: เทพนิมิตการพิมพ์.

กิตติพงศ์ วิโรจน์ธรรมากูร. (ม.ป.ป.). เรื่องราวในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง. สารคดีชุดเรื่องเล่าชาววัง.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์น้ำฝน.

ขจร สุขพานิช. (2505). “ฐานันดรไพร่” หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรม.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การรถไฟ.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2547). สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย.

กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2544). สี่แผ่นดิน. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า 2000.

จรรุวรรณ ไวยเจตน์. (2517). การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464 – 2474. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2512). จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงาน

พระราชทานเพลิงศพหลวงประเสริฐไมตรี (วงศ์ โชติกเสถียร)ป.ช., ป.ม., ท.จ. ณ เมรุพลับพลา

อิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2512.

ชัย เรื่องศิลป์. (2517). ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 – 2453 ตอนที่ 1 ด้านสังคม.

กรุงเทพฯ: บ้านเรื่องศิลป์.

----- (2541). ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 – 2453 ด้านเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ:

บ้านเรื่องศิลป์.

ชาติ เขียมกระสินธุ์. (2539). ในราชสำนักสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นอ่อน.

แซรเวส, นิโกลาส์. (2550). ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดิน

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช). แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: ศรีปัญญา

ช่างตาครูสคอนแวนท์, โรงเรียน. (2546). ศตวรรษจักรสมโภช. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า.

ณรงค์ พ่วงพิศ. (2527). ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย. กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2527). คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก.

กรุงเทพฯ: รวมสาส์น.

----- (2514). ความทรงจำ. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา.

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. (2529). วรรณคดีไทยเกี่ยวกับชนบทประเพณี. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ:

เนติกุลการพิมพ์.

- นงเยาว์ กาญจนจारी. (2539). *ดาราวัศมี พระประวัติพระราชชายา เจ้าดารารวัศมี*. กรุงเทพฯ: สุริวงศ์บุ๊คเซนเตอร์.
- เนื่อง นิลรัตน์, ม.ล. (2540). *ชีวิตในวัง เล่ม 2*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ.
- บังอร ปิยะพันธ์. (2538). *ประวัติศาสตร์ไทยการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และความสัมพันธ์กับต่างประเทศก่อนสมัยสุโขทัยถึง พ.ศ. 2475*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ปรเมศวร์ วัชรปาน. (2535). *พลิกประวัติศาสตร์ไทยรัตนโกสินทร์ 10 ยุค*. กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงศรี อัญญา.
- पालเลอแก้ว, ฉลองแบบติสดี. (2520). *เล่าเรื่องกรุงสยาม*. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า.
- (2506). *เล่าเรื่องเมืองไทย*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า.
- ประยุทธ์ สิทธิพันธ์. (2520). *ปียมหาราชินีกับพระราชพิธีประจำชาติ*. กรุงเทพฯ: เทพพิทักษ์การพิมพ์.
- (2503). *แผ่นดินพระจอมเกล้า*. กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา.
- (2505). *ราชสำนักไทย*. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.
- พิพาดา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2529). *การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 – 2394)*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ภาวดี มหาพันธ์. (2527). *ประวัติศาสตร์การปกครองไทย*. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร
- มนัสวี อุณหนนท์. (ม.ม.ป.). *ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: รัชดารมภ์.
- มนู อมาตยกุล. (2498). *กฎบัตรสหประชาชาติ*. กรุงเทพฯ: ไทยบริการ.
- โรแบร์ต, โกลเต (2549). *ประวัติการเผยแผ่คริสต์ศาสนาในสยามและลาว*. แปลโดย อรสา ชาวจีน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ล้อมวลชนคาทอลิก ประเทศไทย.
- ลาลูแบร์, เดอ (2548). *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร แปล กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า
- วิบูล วิจิตรวาทการ. (2542). *สตรีสยามในอดีต*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊ค.
- วอลเตอร์ เอฟ เวลลา. (2514). *แผ่นดินพระนั่งเกล้า*. แปลโดย นิจ ทองโสภิต. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ศิลปากร, กรม. (2506). *เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ 6 และ รัชกาลที่ 7*. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์. (พิมพ์เนื่องในโอกาสจัดงานฉลองวันพระราชสมภพครบรอบร้อยปีสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนี วันที่ 1 มกราคม พุทธศักราช 2507.

- (2511). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 – 2404*. ธนบุรี: โรงพิมพ์ธรรมมวงธรรม.
 (คณะสงฆ์วัดอนงคารามในความอุปถัมภ์ของนายชำนาญและคุณหญิงวลี ยุวบูรณ์พิมพ์ถวายใน
 งานพระราชทานเพลิงศพพระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ ณ เมรุพลับพลาอิศริยาภรณ์
 วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 9 พฤศจิกายน 2511.
- ศรีนาถ สุริยะ. (2541). *อนุสรณ์ 120 ปี กุศลสตรีวังหลังวัฒนา – วัฒนาวิทยาลัย พ.ศ. 2417 – 2537*.
 ม.ป.ท.
- สเคาเต็น โยสต์. (2542). *จดหมายเหตุของโยสต์ สเคาเต็น ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนภิเษก
 เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- สุกัญญา สุกบรรทัด. (2528). *หมอบรัดเลย์กับการหนังสือพิมพ์แห่งกรุงสยาม*. กรุงเทพฯ:
 ศิลปวัฒนธรรม.
- สุภัทรา สิงหลกะ. (2525). *สิทธิสตรี: ประวัติและวิวัฒนาการของการเรียกร้องสิทธิสตรีไทย*.
 กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- เสภาขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติ. (2510). กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณการ.
- เสงี่ยม คุ่มพवास. (2512). *ราชประวัติพไทในสมเด็จพระปิยมหาราช*. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ.
- เสถียรโกเศศ. (2515). *การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน*. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.
- อุกฤษ มงคลนาวิน. (2514). *ประวัติศาสตร์กฎหมายต่างประเทศ (สากล)*. กรุงเทพฯ:
 ไทยวัฒนาพานิช.

วารสาร

- ชาคริต ชุ่มวัฒนะ. (2531). *ผู้หญิงของผู้ชายสมัยวิคตอเรียน*. *วารสารอักษรศาสตร์* กรกฎาคม
 2531: 1 – 11.
- ปิยะนาถ อังควาณิชกุล และสุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ. (2552). *ภาพลักษณ์สตรีไทยจากเอกสารชาวตะวันตก
 ในสมัยอยุธยา*. ใน *วารสารประวัติศาสตร์* 2552. 2552 : 59 -79.
- สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2534). *สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ*. *วารสาร
 อักษรศาสตร์*. กรกฎาคม – ธันวาคม. 2534: 3 - 19.

งานวิจัยและวิทยานิพนธ์

- ฉัตรารภรณ์ จินดาเดช. (2542). การบริหารราชสำนักฝ่ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2517). สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงปี พ.ศ.2325 – 2394 (ร.1 – ร.3) . กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- เปรมสิริ ชวยไชยสิทธิ์. (2539). ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พิไลวรรณ แสงขำ. (2523). บทบาทชาวต่างชาติที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ. 2411 – 2453. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- พิ่งพิศ ภูมิจิตร. (2550). พัฒนาการของโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542). แนวความคิดเรื่อง " การเข้าสมาคม " และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461 – 2475. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ลำพอรณ น่วมบุญลือ. (2519). สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- สุนิตย์ แสงขำ. (2527). บทบาทมิชชันนารีในกายโปเรตสแดนที่ในการจัดการศึกษาภาคเอกชนในระหว่างปี พ.ศ.2367 – 2475. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- อุ๋นใจ ปฏิมาประกร. (2549). บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในการจัดการศึกษาสตรีไทย : กรณีศึกษา โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ.2417 – 2500. สารนิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ชื่อ ชื่อสกุล นายมานอชนม์ มูลทรัพย์
 วัน/ เดือน/ ปีเกิด 10 สิงหาคม 2522
 สถานที่เกิด จังหวัดราชบุรี
 สถานที่อยู่ปัจจุบัน 55 หมู่ 6 ตำบลพิกุลทอง อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี 70000
 ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน หัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
 โรงเรียนช่างตาครูส์ศึกษา เขตธนบุรี จังหวัดกรุงเทพมหานคร
 10600

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2541 มัธยมศึกษาปีที่ 6
 จาก โรงเรียนเบญจมราชูทิศ จังหวัดราชบุรี
 พ.ศ. 2545 ครุศาสตร์บัณฑิต (ค.บ.) สาขาวิชาสังคมศึกษา
 จาก มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา จังหวัดกรุงเทพมหานคร
 พ.ศ. 2550 การศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม.) สาขาวิชาประวัติศาสตร์
 จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
 จังหวัดกรุงเทพมหานคร